

ISSN 2617-9660

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22))

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

**EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION**

№ 4 (22) – серпень-вересень 2022

ISSN 2617-9660

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22))

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ

ЕКСПЕРТ: ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

**EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION**

№ 4 (22) серпень-вересень 2022

Київ
Видавництво Ліра-К
2022

Редакція

Головний редактор

Федоренко Владислав Леонідович,
доктор юридичних наук, професор,
DrHb-доктор хабілітований наук правничих
(Польська академія наук), Заслужений юрист
України, директор Науково-дослідного центру
судової експертизи з питань інтелектуальної
власності Міністерства юстиції України.

Заступники головного редактора:

Кислий Анатолій Михайлович,
доктор юридичних наук, професор, директор
Навчально-наукового інституту права
Міжрегіональної Академії управління
персоналом.

Коваленко Валентин Васильович,
доктор юридичних наук, професор, провідний
науковий співробітник сектору авторського
права та суміжних прав лабораторії
авторського права та інформаційних технологій
Науково-дослідного центру судової експертизи
з питань інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України.

Видається з листопада 2018 року
Періодичність: 6 разів на рік + спецвипуск
Друкується за рішенням Вченої ради
Науково-дослідного центру судової експертизи
з питань інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України
(Протокол №9/2022 від 30.08.2022)

Згідно Наказу Міністерства освіти і науки
України від 28.12.2019 № 1643 (Додаток 4)
журналу присвоєно категорію «Б»
в галузях юридичних наук та державного
управління

Видання включено до Google Scholar, а також,
до міжнародних наукометричних баз: Turkish
Education Index (Турція), Polish Scholarly
Bibliography (Польща), Eurasian Scientific Journal
Index, ResearchBib.

Відповідальність за зміст, достовірність фактів,
цитат, цифр несуть автори матеріалів. Редакція
залишає за собою право на незначне редагування
і скорочення (зі збереженням авторського
стилю та головних висновків). Редакція не
завжди поділяє думки авторів та не несе
відповідальність за надану ними інформацію.
Матеріали подано в авторській редакції.
Передрук – тільки з дозволу редакції.

Адреса редакційної колегії: бульвар Л. Українки,
26, офіс 501, м. Київ, 01133,
e-mail: irina_pravo@ukr.net, <https://intellect.org.ua/>

Адреса видавництва:
«Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
03142, м. Київ, вул. В. Стуса, 22/1
тел./факс (044) 247-93-37; 228-81-12
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net

Editorial

Editorial in Chief

Fedorenko Vladislav Leonidovich,
Doctor of Law, Professor, Director
of the Scientific Research Center of Forensic
Examination from the questions
of Intellectual Property of the
Ministry of Justice
of Ukraine.

Deputy Editors:

Kisliy Anatoliy Mikhailovich,
Doctor of Law, Professor,
Director of the Educational and Research Institute
of Law of the Interregional Academy
of Personnel Management.

Kovalenko Valentyn Vasyliovych,
Doctor of Law, Professor, Leading Researcher
of the Copyright and Related Rights Sector of
the Laboratory of Copyright and Information
Technologies of the Research Center
for Forensic Intellectual Property
of the Ministry of Justice
of Ukraine.

Published from november 2018
Pereodisity: 6 times on a year + one
Published according to the decision
of the Academic Council of the Research Center
for Forensic Examination on Intellectual
Property of the Ministry of Justice of Ukraine
(Protocol No 9/2022 from 30.08.2022)

According to the Order of the Ministry of
Education and Science of Ukraine dated December
28, 2019 № 1643 (Annex 4), to the magazine was
assigned category "B" in the fields of legal sciences
and public administration.

The publication is included in Google Scholar,
as well as in international scientific databases:
Turkish Education Index (Turkey), Polish Scholarly
Bibliography (Poland), Eurasian Scientific Journal
Index, ResearchBib.

The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The editors
reserves the right for a little change and reduction
(with preservation of the author's style and main
conclusions). Editors can not share the world views
of the authors and are not responsible
for the information provided. Materials filed
in the author's edition.
Reprinting – with the editorial's permission strictly.

Address of the editorial board:
L. Ukrainka Boulevard, 26, office 501, Kyiv, 01133.,
e-mail: irina_pravo@ukr.net, <https://intellect.org.ua/>

Address of the editorial:
«Publishing Lira-K»
Certificate number 3981, series DK.
03142, Kyiv, street. V. Stusa, 22/1
tel / fax (044) 247-93-37; 228-81-12
Website: lira-k.com.ua, editorial: zv_lira@ukr.net

Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : електронне
наукове видання : збірник. – 2022. – № 4 (22) серпень-вересень. – Київ : Видавництво
Ліра-К, 2022. – 185 с.

Головний редактор:

Федоренко Владислав Леонідович, доктор юридичних наук, професор, DrHb-доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

Заступники головного редактора:

Кислий Анатолій Михайлович, доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Коваленко Валентин Васильович, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України

Члени редакційної колегії з державного управління:

1. **Акімова Людмила Миколаївна**, доктор наук з державного управління, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування.

2. **Валюх Андрій Миколайович**, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

3. **Воротін Валерій Євгенович**, доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу комплексних проблем державотворення Інституту законодавства Верховної Ради України.

4. **Гурковський Володимир Ігорович**, доктор наук з державного управління, старший дослідник, Перший заступник директора ВГО «Центр дослідження проблем публічного управління».

5. **Кіслов Денис Васильович**, доктор наук з державного управління, доцент, академік Української академії наук, Академік Національної Академії наук вищої освіти України, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

6. **Кринична Ірина Петрівна**, доктор наук з державного управління, професор.

7. **Міхальський Томаш**, доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету, Гданськ, Польща.

8. **Мотренко Тимофій Валентинович**, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, доктор філософських наук, професор, Академік Національної академії педагогічних наук України.

9. **Новак-Каляєва Лариса Миколаївна**, доктор наук з державного управління, професор.

10. **Орлова Наталія Сергіївна**, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування

Київського національного торговельно-економічного університету.

11. **Рябцев Геннадій Леонідович**, доктор наук з державного управління, кандидат тенічних наук, професор, професор Києво-Могилянської школи врядування, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень, директор спеціальних проектів Науково-технічного центру «Псіхея», член Експертної ради Міністерства енергетики України, член Комітету з питань розвитку економічної конкуренції Торгово-промислової палати України, експерт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

12. **Стрельбицький Микола Павлович**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри національної безпеки Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

13. **Сурай Інна Геннадіївна**, доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, професор, професор кафедри публічної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

14. **Тимощик Лілія Павлівна**, кандидат економічних наук, Вчений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт, оцінювач.

15. **Хаджирадева Світлана Костянтинівна**, доктор наук з державного управління, професор, заступник директора Української школи врядування – керівник Центру оцінювання кандидатів на зайняття посади державної служби.

16. **Якимчук Аліна Юріївна**, доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

17. **Яровой Тихон Сергійович**, кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Члени редакційної колегії з права:

18. **Барабаш Юрій Григорович**, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, проректор з навчальної роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

19. **Батанов Олександр Васильович**, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

20. **Берназюк Ян Олександрович**, доктор юридичних наук (конституційне право; муніципальне право), професор кафедри конституційного та міжнародного права, Заслужений юрист України, професор кафедри Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

21. **Вечорек Лешик**, професор, доктор хабілітований, завідувач кафедри кримінального права, кримінології та криміналістики Факультету права і соціальних наук Університету Яна Кохановського в м. Кельце (Польща).

22. **Кайдашев Роман Петрович**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

23. **Козаченко Олександр Іванович**, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

24. **Кравчук Володимир Миколайович**, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки.

25. **Нестерович Володимир Федорович**, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

26. **Нестор Наталія Володимирівна**, доктор юридичних наук, заступник директора з наукової роботи Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, Заслужений юрист України.

27. **Ніколас Шмітт**, кандидат наук, старший науковий співробітник Інституту федералізму Університету Фрібургу (Швейцарія).

28. **Святоцький Олександр Дмитрович**, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Академії правових наук України, Заслужений юрист України, головний редактор юридичного журналу «Право України».

29. **Скрипнюк Олександр Васильович**, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, директор Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

30. **Сопілко Ірина Миколаївна**, доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету.

31. **Спришак Каміль**, доктор хабілітований з правових наук (DrHb), професор Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельце, Польща.

32. **Стрельбицька Лілія Миколаївна**, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії Служби безпеки України.

33. **Титко Анна Василівна**, кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ.

34. **Яблонська-Бонса Йоланта**, професор, доктор юридичних наук, керівник кафедри теорії, філософії та історії права Академії Леона Козьмінського в Варшаві, головний редактор часопису «Критика права» (Польща).

35. **Янчук Артем Олександрович**, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, радник Першого заступника Голови Верховної Ради України.

36. **Яскренія Єжи**, професор, доктор хабілітований (Dr Hab), декан Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельце, завідувач кафедри конституційного, європейського і міжнародного публічного права, Віце-президент Правління Польського Товариства конституційного права, Спікер Товариства Польських парламентаріїв, член Правління Європейського Товариства колишніх парламентаріїв Ради Європи (FP-AP) в Парижі (Польща).

Editor in Chief:

Fedorenko Vladislav Leonidovich, Doctor of Law, Professor, Director of the Scientific Research Center of Forensic Examination from the questions of Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

Deputy Editors:

Kisliy Anatoliy Mikhailovich, Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

Kovalenko Valentyn Vasyliovych, Doctor of Law, Professor, Doctor of Laws, Professor, Leading Researcher of the Copyright and Related Rights Sector of the Laboratory of Copyright and Information Technologies of the Scientific and Research Center of Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Corresponding member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Members of the editorial board of Public Administration:

1. **Akimova Lyudmyla Mykolayivna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Professor of the Department of Finance and Economic Security of the National University of Water Management and Nature Management.

2. **Valyukh Andriy Mykolayovych**, Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration of Documentation and Information Activity of the National University of Water Management and Nature Management.

3. **Vorotin Valeriy Yevhenovych**, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Complex Problems of State-Building of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine.

4. **Gurkovsky Volodymyr Ihorovych**, Doctor of Science in Public Administration, Senior Researcher, First Deputy Director of the Center for Public Administration Problems.

5. **Kislov Denys Vasyliovych**, Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

6. **Krynichna Iryna Petrovna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor.

7. **Tomasz Michalski**, Doctor of Science, Associate Professor of the Department of Geography of Regional Development, University of Gdańsk, Gdańsk, Poland.

8. **Motrenko Tymofii Valentinovich**, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management, Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

9. **Novak-Kalyaeva Larysa Mykolayivna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor.

10. **Orlova Natalia Sergeevna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of Public Administration and Administration of Kyiv National University of Trade and Economics.

11. **Ryabtsev Hennadiy Leonidovych**, Doctor of Science in Public Administration, Candidate of Technical Sciences, Professor, Professor of Kyiv-Mohyla School of Government, Chief Researcher of the National Institute for Strategic Studies, Director of Special Projects of the Psyche Scientific and Technical Center, Member of the Expert Council of the Ministry of Energy of Ukraine, member of the Committee on Economic Competition Development of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine, expert of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education.

12. **Strelbytsky Mykola Pavlovych**, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of National Security of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great PJSC "Interregional Academy of Personnel Management".

13. **Surai Inna Gennadiyivna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

14. **Tymoschuk Lilia Pavlivna**, Candidate of Economic Sciences, Scientific Secretary of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, forensic expert, appraiser.

15. **Khadzhiradeva Svitlana Kostiantynivna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Deputy Director of the Ukrainian School of Government – Head of the Center for Evaluation of Candidates for Civil Service Positions.

16. **Yakymchuk Alina Yuriyivna**, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Documentation and Informa-

tion Activity of the National University of Water Management and Nature Management.

17. **Yarovoy Tikhon Sergeevich**, Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Profes-

or, Associate Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

Members of the editorial board:

18. **Barabash Yuriy Hryhorovych**, Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Vice-Rector for Academic Affairs of the National Law University named after Yaroslav the Wise.

19. **Batanov Oleksandr Vasyliovych**, Doctor of Law, Professor, Leading Researcher of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government of the Institute of State and Law named after VM Koretsky NAS of Ukraine.

20. **Bernazyuk Jan Oleksandrovych**, Doctor of Law (constitutional law; municipal law), Professor of the Department of Constitutional and International Law, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Tavriya National University. VI Vernadsky.

21. **Vechorek Leszyk**, professor, habilitated doctor, head of the Department of Criminal Law, Criminology and Criminology, Department of Law and Social Sciences, Jan Kokhanowski University in Kielce (Poland).

22. **Kaidashev Roman Petrovich**, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great PJSC "Interregional Academy of Personnel Management".

23. **Kozachenko Oleksandr Ivanovych**, Candidate of Law, Senior Researcher, Professor of the Department of Security Management, Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management.

24. **Kravchuk Volodymyr Mykolayovych**, Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional, Administrative and International Law of Volyn National University named after Lesya Ukrainka.

25. **Nesterovych Volodymyr Fedorovych**, Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State and Legal Disciplines of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko.

26. **Nestor Natalia Vladimirovna**, Doctor of Law, Deputy Director for Research at the Kyiv Research Institute of Forensic Science, Honored Lawyer of Ukraine.

27. **Nicholas Schmitt**, PhD, senior researcher at the Institute of Federalism, University of Fribourg (Switzerland).

28. **Sviatotskyi Oleksandr Dmytrovych**, doctor of Law, Professor, Full Member (Academician) of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Editor-in-chief of legal journal «The Law of Ukraine».

29. **Skrypniuk Oleksandr Vasyliovych**, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine.

30. **Sopilko Iryna Mykolayivna**, Doctor of Law, Professor, Excellence in Education of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Dean of the Faculty of Law of the National Aviation University.

31. **Spryszak Kamil**, Doctor habilitatis in legal sciences (DrHb), professor of the Department of Law and Social Sciences at the Jan Kochanowski University in Kielce, Poland.

32. **Strelbytska Lilia Mykolayivna**, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Head of the Department of Civil Law Disciplines of the National Academy of Security Service of Ukraine.

33. **Titko Anna Vasylivna**, Candidate of Law, Leading Researcher of the National Academy of Internal Affairs.

34. **Jablonska-Bonsa Jolanta**, Professor, Doctor of Law, Head of the Department of Theory, Philosophy and History of Law of the Leon Kozminski Academy in Warsaw, Editor-in-Chief of the journal Critique of Law (Poland).

35. **Yanchuk Artem Oleksandrovych**, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Adviser to the First Deputy Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine.

36. **Yaskrenia Jerzy**, Professor, Doctor Habilitated (Dr Hab), Dean of the Faculty of Law and Social Sciences, University. Jan Kokhanowski in Kielce, Head of the Department of Constitutional, European and International Public Law, Vice-President of the Board of the Polish Society of Constitutional Law, Speaker of the Society of Polish Parliamentarians, Member of the Board of the European Society of Former Parliamentarians (FP-AP) in Paris (Poland).

Державотворення і правотворення

**Стефанчук Руслан Олексійович,
Федоренко Владислав Леонідович,
Янчук Артем Олександрович**
Фейкові референдуми
і спотворена демократія –
інструменти військової агресії рф
проти України і Заходу..... 11

Судова

експертиза та криміналістика

**Архіпов Віктор Віталійович,
Холодова Ольга Юріївна**
Особливості визначення ринкової
вартості акцій акціонерного
товариства з метою викупу
у міноритарних акціонерів під час
проведення судової експертизи..... 40

Кривоножко Галина Євгенівна
Щодо дослідження даних
користувача / власника мобільного
телефону у частині, що стосується
номера оператора
та даних WhatsApp..... 51

**Хомутенко Віра Петрівна,
Хомутенко Алла Віталіївна**
Інституційно-організаційне забезпе-
чення судово-експертної діяльності
в Україні 59

Судоустрій, правовий статус суддів і судочинство

Берназюк Ян Олександрович
Застосування принципу верховенства
права (правовладдя) для вирішення
колізій у законодавстві..... 80

**Кравчук Володимир Миколайович,
Юхимюк Ольга Михайлівна**
Загальні аспекти правового
статусу судді Суду Справедливості
Європейського Союзу..... 99

Питання публічного права

Терехов Віталій Юрійович
Правова природа сервісу
в діяльності правоохоронних о
рганів..... 108

Васильєв Максим Андрійович
Питання встановлення фактів
набуття і повідчення прав на
земельні ділянки для цілей
державного контролю за
використанням та охороною
земель сільськогосподарського
призначення, що здійснюється
шляхом проведення перевірки..... 118

Питання приватного права

Ус Марина Володимирівна
Про вибір між негативним
і договірними способами захисту ..135

Міжнародне право

Іванова Вікторія Миколаївна
Економічна дипломатія
як механізм забезпечення
зовнішньоекономічної безпеки
України..... 147

**Концептуальні засади державної
служби**

***Мельниченко Анатолій
Анатолійович, Шабаш Інна
Русланівна***

Професійна готовність державних
службовців до діяльності
в умовах цифрової трансформації
управлінських відносин 156

**Регіональне управління та
місьцеве самоврядування**

Попадинець Ірина Романівна

Аналіз досвіду партнерства
органів місцевого самоврядування
з громадськими організаціями 173

ШАНОВНІ КОЛЕГИ І ДРУЗІ!

Цей випуск наукового електронного видання «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління» виходить у час, коли наша держава відзначає День Незалежності й мужньо виборює право на власне вільне і незалежне життя в родині демократичних Європейських держав.

Як відомо, 31 рік тому Верховна Рада урочисто прийняла Акт проголошення незалежності України, який був підтриманий 1 грудня 1991 року на всеукраїнському референдумі 93% громадян України. Уже 2 грудня Україну, як суверенну та незалежну державу, визнали Польща, Канада, а надалі – й інші держави світу. З того року Україна відзначає День Незалежності – День народження національної державності, що стала втіленням багато історичного досвіду розбудови демократичної державності за часів Київської Русі, Королівства Галицького, Польсько-Литовського Князівства, феноменальної для всієї Європи Козацької держави, поневолення України у складі Російської та Австро-Угорської імперій, в добу УНР-ЗУНР, включення до складу колишнього СРСР та продовження боротьби за радянською державно-партійною репресивною системою за незалежне існування Українського народу.

**З повагою,
Головний редактор,
доктор юридичних наук, професор,
директор НДЦСЕ з питань
інтелектуальної власності Мін'юсту,
Заслужений юрист України**

Свобода, незалежність, демократія та повага до людини і її основоположних прав і свобод століттями були і залишаються нашими світоглядними принципами буття, наріжним муром нашої Богом даної державності.

Нині Україні і її герої, весь Український народ героїчно боронять свою землю та суверенну й незалежну державність від агресивного та кровожерливого ворога, продовжувача найбридкіших традицій російського та радянського імперіалізму. Україна чинить героїчний опір і нас у цьому підтримують наші надійні союзники і партнери – США, Польща та інші держави-члени ЄС, Канада, Австралія, Японія *etc.* Надання Україні статусу держави-кандидата до вступу до ЄС є визнанням значних потенціалів і перспектив Української держави.

Важлива роль у боротьбі за незалежність України належить і судовим експертам: одні з них стали до лав Збройних Сил України, Територіальної оборони і інших військових формувань, інші самовіддано виконують свої обов'язки фіксуючі збитки і шкоду, завдану ворогом України.

Важливим є й вклад науковців у теоретико-методологічне забезпечення правотворчих, управлінських, правосудних процесів в умовах воєнного стану. І цей черговий випуск «Експерта ...» переконує, учені та експерти не втомилися працювати і досліджувати в ім'я перемоги над ворогом і повоєнної розбудови України.

День Незалежності змінюється в Україні новим важливим святом – 1 вересня, Днем Знань. Переконані, що сьогоднішні студенти, магістранти і докторанти отримують належні знання та згенерують нові, які стануть в нагаді для розбудови України, як високотехнологічної, інноваційної держави, що невдовзі обов'язково стане членом Європейського Союзу. Наш часопис відкритий для оприлюднення нових і корисних для відродження України гіпотез, концепцій і теорій як українських, так і зарубіжних, як молодих, так і досвідчених науковців і експертів.

Слава Україні!

Владислав Федоренко

ШАНОВНІ КОЛЕГИ І ДРУЗИ!

Є давнє прислів'я – «Поки борешся, ти перемагаєш». День Незалежності України важливий для всього вільного світу. Важливим є і 1 грудня 1991 року, день всеукраїнського референдуму, який підтвердив споконвічне прагнення всіх українців до незалежного життя. Уже наступного дня, 2 грудня, Польща першою, разом із Канадою, визнала незалежність України.

«Батьківщина – це великий колективний обов'язок», писав півтора століття тому великий польський поет Ципріан Каміль Норвід. Польща була тоді в неволі значний час – полон тривав 123 роки. Великі повстання та бої в цей час не принесли Польщі визволення. Але, поляки завжди були переконані в своїй кінцевій перемозі!

Відновлення незалежності Речі Посполитої у 1918 році стало великою цінністю для кожного поляка. Тогочасна незалежність Польщі, після стількох років поневолення, тривала лише 21 рік. Вибухнула Друга світова війна. Надалі для нас настав час для важкої щоденної боротьби за свободу і повний суверенітет, аж до нашої мирної перемоги в 1989 році.

То ж ми чудово розуміємо, що означає безстрашно боротися за свободу, з неймовірною жертвовністю та волею до перемоги. Скільки для цього потрібно крові, скільки мудрості, мужності та героїзму.

**З повагою,
професор, доктор юридичних наук (DrHb),
керівник кафедри теорії, філософії та історії права
Академії Леона Козьмінського в Варшаві;
Головний редактор часопису
«Критика права» (Республіка Польща)**

Знаю, що за свободу борються завжди і кожного дня!

Я пишу ці слова напередодні вашого Дня Незалежності з Польщі, з Гдині, великого портового міста, що розбудоване з нуля на березі моря у вільній міжвоєнній Польщі і залишається символом нашої незалежності, сили та свободи. У Гдині, де я народилася, маємо нову площу в чудовому місці, прямо біля пляжу, – Площу Вільної України. Прапори незалежної України завжди є на вулицях мого міста, і всюди лунає українська мова. Кожен день ми намагаємося посильно допомагати українцям.

Військова агресія Росії підірвала цивілізаційні принципи вільного світу. Зневажаючи до людського життя та гідності, до культури, до науки, до правових основ вільного світу не залишиться безкарною. Немає жодних підстав щоб виправдати військову агресію проти будь-якої держави. Варварство проти мирного населення України, включно з дітьми, поставило під загрозу право на незалежний і вільний розвиток вашої суверенної держави. Росія обов'язково відповість за свої воєнні злочини.

Але, у День Незалежності я хочу побажати всім пані та панам з України перемоги та успіхів у швидкій відбудові країни. Польща обов'язково допоможе Україні. Слава всім полеглим і живим героям, які безстрашно боролися й борються за незалежну Україну!

Сьогодні Україна дає всьому вільному світу урок, що означає любити Батьківщину і волю. Нехай скоро для вас настане мирний час.

Любі автори і читачі часопису, сподіваюся, що ви хотіли б відвідати Польщу як науковці, експерти чи туристи. Ми зустрінемося на Площі Вільної України в Гдині та обговоримо спільні наукові плани, дослідницькі проекти та експертні думки.

Щодня проходжу цією Площею. Тоді я згадую красивий Майдан Незалежності в Києві. В Україні я була один раз у житті, у 2005 році, на конференції юристів з доповіддю «Будівництво конструкцій на сипучих пісках». На Вашому прекрасному Майдані Незалежності я вдихнула велич, суверенітет і свободу України. Переконана, що скоро ми знову зустрінемося на Українській землі.

Слава Україні!

Переклад із польської мови магістра права Максима Федоренка; наукова ред. професора Владислава Федоренка.

Йоланта Яблонська-Бонса

УДК 342.573

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)-11-39](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22)-11-39)

Стефанчук Руслан Олексійович,

Голова Верховної Ради України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України; вулиця Михайла Грушевського, 5, Київ, 01008, тел.: (044) 255-20-10; email: stefanchuk-r@rada.gov.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6385-0131>

Федоренко Владислав Леонідович,

доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України; бульвар Л. Українки, б. 26, офіс 501, м. Київ, 01133; intelect.ndc@gmail.com; +38 044 2211245; <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Янчук Артем Олександрович,

професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України; 03058, Україна, м. Київ, Відрадний пр-т 4 (7 корпус), тел.: (067) 465-64-37, email: artem_yanchuk@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-7517-2777>

ФЕЙКОВІ РЕФЕРЕНДУМИ І СПОТВОРЕНЕ НАРОДОВЛАДДЯ – ІНСТРУМЕНТИ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ І ЗАХІДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Анотація. Стаття присвячена проблематиці використання російською федерацією спотворених цінностей і інститутів демократії для легітимації результатів своєї військової агресії в Україні в 2014-2022 рр. Здійснюється ретроспективний аналіз утвердження цінностей, принципів, інститутів і практик Західної демократії з часів Афінської політії – до становлення й розвитку конституційної демократії в кін. XVIIIст. – XXI ст. Аналізуються витоки утвердження референдумів у давніх швейцарських кантонах, колоніях Північної Америки і у Франції. Обґрунтовується висновок, що референдуми трансформуються з традицій архаїчного народоправства в інститути конституційної демократії під впливом появи і розвитку доктрини конституціоналізму, конституцій і конституційних практик.

При цьому, референдуми із кін. XVIII ст. залишались привабливим політико-правовим інструментом для легалізації диктаторами недемократичних рішень. Про це, зокрема, свідчать наполеонівські та гітлерівські плебісцити, а також інші квазіреферендуми у державах з авторитарними режимами. Тому, запобіжником проти квазіреферендумів є конституційні режими референдної демократії, засновані на цінностях, принципах, політико-правовій культурі та традиціях народовладдя,

доктринах народовладдя, кращих правотворчих, правозастосовних і правосудних (юрисдикційних) практиках організації та проведення референдумів з найбільш важливих питань життя суспільства, територіальних громад і держави.

Аналізується модель спотвореної демократії, що була сформована в рф у останні роки і приклади її застосування на «кримському референдумі» 2014 р., «конституційному референдумі рф» 2020 р. і під час місцевих виборів у рф 11 вересня 2022 р. Доводиться, що оголошення рф про проведення 23-27 вересня 2022 р. фейкових (з англ. fake (*feik*) – підробляти, фалісифікувати) референдумів у окупованих районах Донецької, Запорізької, Луганської та Херсонської областей є продовженням спотвореної демократії та інструменти військової агресії рф проти України і цінностей Західної демократії. Обґрунтовується, що фейкові референдуми рф грубо порушують положення міжнародного права, Конституції та законів України, дискредитують цей прогресивний інститут конституційної демократії та, по-суті, є черговим воєнним злочином рф в Україні.

Ключові слова: народний суверенітет, конституційна демократія, спотворена демократія, референдна демократія, референдум, плебісцит, фейковий референдум, квазіреферендум, військова агресія рф.

Stefanchuk Ruslan Oleksiyovych,

Doctor of Law, Professor, Chairman of The Verkhovna Rada of Ukraine, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine; Mykhailo Hrushevskoho Street, 5, Kyiv, 01008, tel.: (044) 255-20-10; email: stefanchuk-r@rada.gov.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6385-0131>.

Fedorenko Vladislav Leonidovich,

Doctor of Law, Professor, Director of the Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; intelect.ndc@gmail.com; +38 044 2211245; <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>.

Yanchuk Artem Olexandrovich,

Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law, Faculty of International Relations, National Aviation University, Honored Lawyer of Ukraine; Ukraine, Kyiv, Vidradny ave. 4 (building 7), tel.: (067) 465-64-37, email: artem_yanchuk@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-7517-2777>.

FAKE REFERENDUMS AND DISTORTED ARE TOOLS OF RUSSIAN MILITARY AGGRESSION AGAINST UKRAINE AND WESTERN DEMOCRACY

Annotation. The article is devoted to the problem of the use of distorted values and institutions of democracy by the russian federation to legitimize the results of its military aggression in Ukraine in 2014-2022. It retrospectively analyzes the establishment of values, principles, institutions and practices of the Western democracy, starting from the times of the Athenian polity until the formation and development of constitutional democracy in the end of XVIII century – XXI century. The article analyzes the origins of the

approval of referendums in ancient Swiss cantons, colonies of North America and France. The substantiated conclusion drawn is that referendums are transformed from the traditional archaic popular rule into the institutions of constitutional democracy under the influence of the emergence and development of the doctrine of constitutionalism, constitutions and constitutional practices.

At the same time, referendums since the XVIII century have remained an attractive political and legal instrument for dictators to legalize undemocratic decisions. This is evidenced, inter alia, by the Napoleonic and Hitlerian plebiscites, as well as other quasi-referendums in states with authoritarian regimes. Therefore, the safeguards against quasi-referendums are the constitutional regimes of referendum democracy, based on values, principles, political and legal culture and traditions of people's rule, doctrines of people's rule, the best law-making, law-enforcement and judicial (jurisdictional) practices of organizing and holding referendums on the most important issues of social life, territorial communities and the state.

The article analyzes the model of distorted democracy that has been formed in Russia in recent years and examples of its application in the "Crimean referendum" of 2014, the "constitutional referendum of Russia in 2020" and during local elections held in Russia on September 11, 2022. It proves that the announcement of fake referendums by Russia in the occupied regions of Donetsk, Zaporizhzhia, Lugansk, and Kherson regions on September 23-27, 2022 is a continuation of distorted democracy and a tool of Russia's military aggression against Ukraine and Western Democracy values. The article substantiates that fake referendums of Russia grossly violate provisions of international law, the Constitution and laws of Ukraine, discredit the progressive institution of constitutional democracy and, in fact, are another war crime of Russia in Ukraine.

Key words: people's sovereignty, constitutional democracy, distorted democracy, referendum democracy, referendum, plebiscite, fake referendum, quasi-referendum, military aggression of Russia.

Постановка проблеми. XXI ст. виявилось багатим на непередбачувані й доленосні відкриття та події. Одні з них, як впровадження з 2004 року соціальної мережі *Facebook*, чи випуск у 2007 році *iPhone*, стали каталізаторами соціального та технічного прогресу в світі, інші ж, як феномен «*fake news*», що гучно ввірвався в політико-правове життя спочатку США, під час 58-х виборів Президента, а надалі й у інших державах світу, та породив низку проблем і наслідків етичного, інформаційного, правового та політичного характеру.

Слово «фейк» (*fake (feik)*) тлумачиться з англійської мови, як: 1. *n.* 1)

шахрайство, крутість, афера; 2) підробка, фальшивка; 2. *v.* 1) підробляти, фабрикувати; фальсифікувати (зазв. *f. up*); 2) шахраювати, дурити; 3) удавати, прикидатись» [1, с. 374]. У поєднанні зі словом «*news*» («новини»), поширене на сьогодні словосполучення «*fake news*» (спрощено – «*fake*») слід розуміти як спеціально та цілеспрямовано підроблену (сфабриковану) систему сфальшованих новин, які мають на меті надати правдоподібності вигаданій інформації про явища, процеси, факти і статуси суб'єктів різних сфер суспільних відносин, а найчастіше – політико-правових, в інтересах

джерела фейків, або третіх осіб, які виступають вигодоотримувачами від поширення фейків.

Фейки були і залишаються улюбленим інструментом агресивної політики російської федерації, що доводить анексія та тимчасова окупація АР Крим, яка супроводжувалася фейковим т.з. «загальнокримським референдумом» 2014 р., сфабрикованим рф із порушенням всіх існуючих цінностей верховенства права та демократії, а також положень міжнародного права та чинного законодавства України. Щодо останнього Конституційний Суд України у своєму рішенні № 2-рп/2014 від 14 березня 2014 р. визнав проведення цього «референдуму» неконституційним [2].

Утім, реакція та дії ООН і зарубіжних держав, як показав час, виявилася недостатніми щоб засудити і зупинити першу в Європі після Другої світової війни відкриту анексією однією державою території іншої суверенної держави. На жаль, багато поважних і досвідчених глав держав, політиків і урядів за кордоном опинились в полоні російських *fake news* про «всенародне волевиявлення кримчан» і «повернення Криму». Очевидно, що непокаране міжнародною спільнотою зло має властивість повертатися.

Немотивованому військовому вторгненню рф на суверенну територію України 24 лютого 2022 р. передували активні фейкові події та новини, починаючи із літа 2021 р. Перманентні військові навчання рф і її сателіта Білорусі на кордонах з Україною супроводжувалися *fake news* про небувале «зростання націоналізму та фашизму» та розміщення в нашій державі «таємних баз НАТО» і не менш «таємних лабораторій з виготовлення хімічної

та біологічної зброї». У лютому 2022 р. агресивна політика рф перейшла від *fake news* до відвертого порушення повоєнного світопорядку та формування паралельної реальності.

Так, 21 лютого 2022 р. президент рф своїм указом визнав суб'єктність незаконних терористичних угруповань «лнр» і «днр» у межах адміністративних кордонів Луганської та Донецької областей та підписав із ними договори про «дружбу, співпрацю та взаємну допомогу». 22 лютого 2022 р. договір із фейковими республіками обома палатами федеральних зборів рф і «парламентами» квазіреспублік.

Ці події супроводжувала лавина *fake news* із рф у закордонних медіа про націоналізацію та мілітаризацію України, потрапляння її під пряме управління США та «звірства України» у фейкових республіках і право останніх на щасливе життя з братньою рф. Також рф оголосила введення своїх «миротворців» до т.з. «лнр-днр», без будь-якого міжнародного мандату, і через два дні почала широкомасштабну військову агресію проти суверенної України на землі, в повітрі та на морі. Оскільки реальний *casus belli* був відсутній і його не вдалось переконливо сфабрикувати, то його роль відіграли фейкові гасла про «денацифікацію», «демлітаризацію» і «примусшення до миру» України.

Але, брутальна та цинічна немотивована військова агресія рф проти України – це уже не *fake news*, а реальна шкода світовому правопорядку, що розвіяла фейковий образ рф за кордоном, який довго та дорого формувався нею в світі. Фейковим виявилось і гасло, придумане самою рф, про те, що їх армія «друга у світі», й «візьме

Київ за 3 дні», а їх солдати – «миротворці». Героїчна оборона Києва, а також цинічні воєнні злочини у Бородянці, Бучі, Ірпені, Гостомелі, Мощуні, а нині й визволеній Балаклії, Ізюмі та інших містах, селищах і селах, що опинялись під окупацією, довели наскільки кардинально відрізняються *fake news* про рф від тієї реальності, яку світ не бачив із часів звірства нацистів у Другій світовій війні, що були покарані Нюрнберзьким і Токійським трибуналами.

У свою чергу героїчний опір України агресорові укріпив віру в нас і мобілізував народи і уряди США, Великої Британії, Польщі, Литви, Естонії і фактично всіх держав-учасниць ЄС, а також Канади, Австралії, Японії та ін. (загалом уже біля 50 держав «Рамштайн-групи» активно надають Україні військову, фінансову, гуманітарну і ін. допомогу). На День своєї незалежності Україна продовжила мужньо боронитись і отримувати перемоги на фронтах.

Нова воєнно-політична реальність поставила політичний режим рф на межу банкрутства: *fake news* перестають працювати, вдавані «перемоги» перестали надихати обдурене населення рф, і «братніх» фейкових республік «лнр-днр». У зв'язку з цим, політичний режим рф дістає влітку 2022 року з запилених шухляд «новий-старий» кейс про фейкові референдуми, які треба провести на тимчасово окупованих територіях України, «легітимізувавши» у такий безхитрісний спосіб їх анексію та видавши це за «велику перемогу».

Аналіз походження та розвитку демократії в рф після розпаду колишнього СРСР привертає увагу до роботи Н. Урбанаті «*Democracy Disfigured. Opinion,*

Truth, and the People» (2014), в якій вона виокремила три типи викривленої демократії в XXI ст.: «неполітична» демократія, коли думки експертів ставляться вище політичної думки; популістська демократія, що до найвищого градусу поляризує публічний форум та плебісцитарна демократія, що приділяє надмірну увагу естетичним та ірраціональним аспектам громадської думки. При цьому, Н. Урбанаті критикує отождолення демократії з «силою чисел» і виявляє тенденцію щодо поширення популістських і плебісцитарних форм демократії переважно у державах Латинської Америки і пострадянській Росії [3, с. 16].

Сучасна рф «збагатила» історію демократії в XXI ст. іще однією формою «викривленої демократії», яку слід називати спотвореною (англ. «*distorted*»), а по-суті «збоченою» демократією, що стала продовженням російської доктрини т.з. «суверенної демократії». Її практичне застосування можна побачити насамперед у використанні рф фейкових референдумів («всенародних голосувань»), що порушують всі цінності та принципи демократії, норми міжнародного і внутрішньодержавного права, на власній території та на окупованих нею територіях суверенних держав для створення, як для самої рф, так і міжнародної спільноти *fake news* про «легітимацію» злочинних авторитарних політичних режимів всередині рф (референдум про ухвалення змін до конституції рф 2020 р.) та про анексію тимчасово окупованих територій і встановлених на них військово-окупаційних репресивних режимів («загальнокримський референдум» 2014 р., фейкові референдуми на тимчасово окупованих

територіях на Сході та Півдні України у вересні 2022 р.).

При цьому, фейкові референдуми є популярні не лише в рф, а й у держав-сателітів рф. Зокрема, подібний «референдум» проводився 27 лютого 2022 р. у Білорусі. На сьогодні рф погрожує Україні та світові проведенням фейкових референдумів у тимчасово-окупованих районах Донецької, Запорізької, Луганської та Херсонської областей. Плани рф провести бутафорські «референдуми» в Харківській області були зруйновані результатами контрнаступу Збройних Сил України, які на сьогодні є найбільш дієвим механізмом протистояння спотвореній демократії від рф.

Реагуючи на ці прагнення рф опертися на фейкові референдуми, як інструменти російської «спотвореної демократії» для незаконної анексії територій, а також прагнучи донести до ООН і міжнародної спільноти правду про загрозу проведення фейкових референдумів (псевдореферендумів, квазіреферендумів), Верховна Рада України ухвалила «Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейської Комісії, Європейського Парламенту, Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі та їх парламентських асамблей, урядів і парламентів держав світу щодо невизнання організації та проведення окупаційними адміністраціями Російської Федерації псевдореферендумів на тимчасово окупованих територіях України». У ньому, зокрема, визначено, що «*Верховна Рада України рішуче засуджує будь-які намагання окупаційних адміністрацій держави-агресора – Російської Федерації організувати та*

провести псевдореферендуми на тимчасово окупованих територіях України. У разі їх проведення Верховна Рада України вважатиме результати таких незаконних голосувань нікчемними і такими, що не мають жодних правових наслідків» [4].

Очевидно, що окрім об'єднання зусиль міжнародної спільноти для утвердження цілісності та недоторканності території України в межах її міжнародно визнаних кордонів і роботи із міжнародними організаціями і урядами зарубіжних держав щодо не визнавати легітимність будь-яких форм «народного волевиявлення» (у разі їх організації та проведення на тимчасово окупованих територіях України), а також встановлення кримінально-правової відповідальності до суб'єктів, що мають намір організувати проведення фейкових референдумів на території суверенної України, надважливим чинником для унеможливлення проведення будь-яких фейкових референдумів став героїчний контрнаступ Збройних Сил України на початку вересня і системне звільнення із під окупації Донецької, Запорізької, Луганської, Харківської та Херсонської областей.

Разом із тим, важливим завданням для політиків, учених і експертів, на нашу думку, є системний теоретико-методологічний аналіз сутності та змісту нав'язуваної рф Україні та світові спотвореної демократії та фейкових референдумів, як інструментів її військової агресії проти суверенної України. Фейкові референдуми рф потребують обґрунтованої відповіді на питання про те, що із ними не так, чому їм немає місця в системі сучасної конституційної демократії та

чому вони небезпечні для цінностей, принципів, процедур і конституційних правових режимів в Україні, ЄС і інших демократичних державах світу? Врешті, як боротися зі свідомою та цілеспрямованою дискредитацією з боку РФ референдумів і референдної демократії, що є важливими легітимними інструментами Західної конституційної демократії?

Аналіз основних досліджень.

Питання теорії та практики референдумів і референдної демократії уже понад півтора століття привертають увагу авторитетних європейських і американських учених. Класичними для дослідників цієї конституційної форми народовладдя стали роботи В. Вільсона «Держава. Минувле і теперішнє конституційних установ» [5], А. Дюнана «Народне законодавство в Швейцарії. Історичний огляд» [6], Т. Курті «Історія народного законодавства і демократії в Швейцарії» [7], А. де Токвіль «Демократія в Америці» [8] та ін.

Після проведення першого всеукраїнський референдум про визнання легітимності Акта проголошення незалежності України у 1991 р. референдуми та референдна демократія стали предметом ґрунтовних досліджень таких українських правників, як Ю. Барабаш, О. Батанов, Ю. Кириченко, А. Колодій, Л. Кривенко, І. Куюн, О. Лотюк, Р. Максакова, В. Нестерович, М. Оніщук, В. Погорілко, М. Савчин, О. Скрипнюк, М. Ставнійчук, Ю. Тодика, В. Шаповал, О. Щербанюк і ін. Відзначимо, що за часів незалежності відомими українськими і зарубіжними ученими були підготовані такі змістовні та корисні інформаційно-аналітичні видання: «Референдуми в Європейському Союзі» (2007 р.), «Міс-

цеві референдуми в Україні: теоретичні та нормопроектні аспекти» (2009 р.), «Сучасна пряма демократія» (2018 р.) і ін. [9; 10; 11].

Напередодні та під час розроблення нового законодавства про всеукраїнський та місцеві референдуми Верховною Радою України IX скликання у 2019-2020 роках українські учені, включно з авторами цієї публікації, підготували цикл наукових монографій, що поновили науковий дискурс про теоретико-методологічні, історично-культурні та конституційно-правові основи референдумів у системі конституційної демократії. Це, зокрема, такі роботи, як: «Народовладдя в Україні: глобалізаційні виклики» [12]; «Всеукраїнський референдум у системі референдної демократії» [13]; «Концептуальні аспекти становлення народовладдя в умовах глобалізації» [14]; «Народовладдя та надзвичайні правові режими (міжнародний досвід та українська модель)» [15]; «Вплив конституційного судочинства на формування інституту народовладдя в умовах глобалізації» [16] і ін.

На сьогодні в Україні продовжують з'являються й інші цікаві наукові та експертні розробки із питань референдумів і референдної демократії. Це дозволяє й надалі формувати теоретико-методологічне підґрунтя для позиціювання референдумів у системі конституційної демократії, з урахуванням дії Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 р. [17], універсальних і спеціальних міжнародних документів, а також позитивних європейських практик розбудови референдної демократії.

Так, слід відзначити потенціал універсальних міжнародних документів, які формують систему м'якого

права («soft law» [18]) та узагальнюють і систематизують кращі практики проведення референдумів. Зокрема, це «Кодекс належної практики щодо референдумів» (CDL-AD (2007) 008rew) [19], «Керівні принципи для конституційних референдумів на національному рівні» (CDL-INF (2001)10) [20], Рекомендація 459 (2021) Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи «Проведення референдумів на місцевому рівні» [21] та ін.

Окрім того, у зв'язку з підготовкою в Україні в 2020-2022 роках спеціальних законів про всеукраїнський референдум і про місцеві референдуми, стосовної їх проєктів Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія) та Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів та прав людини (БДПІЛ) двічі підготувала термінові спеціальні висновки щодо цих законопроєктів. Це: а) Терміновий спеціальний висновок щодо законопроєкту 3612 «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» (CDL-PL(2020)009, Страсбург, Варшава, 21.07.2020) [22] та б) Терміновий спеціальний висновок № 1066/2021 щодо проєкту Закону про місцевий референдум (CDL-PI(2022)001, Страсбург, 10.02.2022) [23]. Врахування цих і інших міжнародних документів, включаючи висновки Венеційської комісії та БДПІЛ у правотворчій і правозастосовній практиці розвитку референдної демократії в Україні, є важливим чинником вступу України до ЄС і надійним запобіжником проти проведення фейкових референдумів в Україні.

Мета дослідження полягає в формуванні теоретико-методологічних основ розвитку референдумів і референдної демократії в Україні в XXI ст. та протидії фейковим референдумам

і будь-якими видам «спотвореної демократії», яку РФ використовує, як знаряддя військової агресії проти України і цінностей та принципів Західної демократії.

Основні результати дослідження.

Демократія, з часів Античності – до сучасності, утвердилася як визначальна складова ландшафту європейської політико-правової культури. У свою чергу, сучасні референдуми тісно пов'язані з конституційною демократією, хоча остання утвердилася набагато пізніше від самої античної традиції народовладдя, як прийняття волі більшості всією громадою полісу, та перших референдумів, проведених у середньовічних швейцарських кантонах.

Щодо джерел демократії, то український правник В. Старосольський писав, що:

«У пошуках витоків принципу більшості фактично безперервна традиція веде нас до стародавньої Греції. Саме батьківщина еллінів уважається, судячи з усього, колыскою цього принципу, який являє собою чи не найгеніальніший винахід усього людства ... Опираючись на окремі місця в «Іліаді» та «Одіссеї», стверджували, що принцип більшості був відомим уже в часи виникнення жанру великого епосу» [24, с. 97].

Доктрина та практика античної демократії стала відома європейцям насамперед через твори Аристотеля, перекладені та прокоментовані арабським мислителем XII ст. Аверроесом (араб. – Ібн-Рошдом). Зокрема, йдеться й про твір Аристотеля «Афінська політія», в якому демократія згадувалась, як одна із форм правління. Остання отримала популярність у IV ст. до н.е. у Афінах, за часів легендарного Перікла.

Щодо сутності феномену «Афінської демократії», то професор Харківського університету В. Бузескул, на відміну від В. Старосольського, пов'язував її не лише із принципом більшості, а й із принципом свободи. Зокрема, В. Бузескул писав, що за Аристотелем «основним принципом демократичного ладу є свобода; це – ціль будь-якої демократії. Полягає ж свобода в тому, щоб, по-перше, по чергово і підпорядковуватись владі, й самому володарювати, а по-друге – жити так, як кому хочеться. Переважно дві риси відзначали іще пращурі в афінській демократії, як основні, як найбільш характерні та дорогі для афінян. Це – *ісономія* та *ісегорія*, тобто, рівність перед законом, рівноправність, і рівність голосу, рівне право на свободу промови, на участь у політичному житті» [25, с. 184-185].

Утім, відомі сучасника режими і види демократії отримують модерне лише звучання після формування доктрини (Дж. Локк, Дж. Міль, Ш. Монтеск'є, Т. Пейн, Ж.-Ж. Руссо і ін.) і практики конституціоналізму, яка сформувалась за доби розроблення, прийняття й реалізації перших конституцій і конституційних актів.

Як відомо, перші європейські та американські конституції та декларації про незалежність (США) і про права людини (Франція, США) кін. ХІХ ст. – поч. ХХ ст. легітимізували, за наслідками революцій і війн за незалежність, народ як єдине джерело влади у державі. Тобто, визнали і конституювали за народом його виключне право здійснювати свою владу безпосередньо, через вибори, референдуми, народні законодавчі ініціативи і ін., через парламенти і легіслатури.

У подальшому конституції держав світу закріплювали різні моделі демократії, унормовували системи балансів між безпосередньою, представницькою, а з кін ХХ ст. і партисипаторною демократією. А правознавці обґрунтовували різні способи підрахунку голосів виборців. Зокрема, професор Рішельєвського ліцею в Одесі Г. Брун в своїй роботі «Керівництво з політичної арифметики» (1843 р.) вмістив розділ «Про вибори і рішення справ щодо більшості голосів» [26, с. 128-133].

Із часів утвердження доктрини конституціоналізму й до сьогодні політики, правознавці та експерти відстоювали переваги тих, чи інших моделей демократії. При цьому, чи не найбільш привабливою із них для Заходу стала модель ліберальної демократії. Як писав відомий ідеолог британського лібералізму Г. Самюель, *«тільки демократія може забезпечити населенню, що закони держави будуть складатися в інтересах всього народу, а не його обмеженої групи»* [27, с. 295].

Нині ліберальна модель конкурує й із іншими моделями демократії. Для багатьох зарубіжних держав, до прикладу Швейцарії, демократія ґрунтується, в першу чергу, на можливості безпосередньої реалізації громадянами права голосу на референдумах, які проводяться з усіх важливих питань на рівні федерації та кантонів. Водночас, існує багато демократичних держав світу, зокрема, країн із потужними традиціями парламентської демократії, де референдуми не переросли рівень локальної демократії.

Безперечно, західна демократія має багато інших моделей, форм, інститутів і процедур. Їх багатоманітність є ще однією важливою характеристи-

кою сучасної демократії. Натомість, незмінними залишаються цінності та принципи західної демократії, які в Афінійській політиці визначені, як *ісономія* та *ісегорія*, свобода і рівність громадян у прийнятті найбільш важливих для суспільства та держави рішень.

Нині серед учених поширені різні погляди на сутність і зміст категорії «демократії» в правовому та політичному вимірі. Узагальнюючи найбільш поширені із них, можна стверджувати, що демократія (з грец. *Δῆμος* *ράτῖα* – «влада народу», «народне управління») – це історично сформований тип політико-правового режиму за якого єдиним джерелом легітимної влади у суспільстві та державі визнається народ, котрий здійснює своє повновладдя безпосередньо (вибори, референдуми і ін.) або/та через діяльність загальнонаціональних і місцевих представницьких легіслатур, у способи, форми і процедури, визначені конституціями і законами. Останнє положення, водночас, не позбавляє народ його природного права на повстання проти тиранії, вищою формою якого В. Орландо назвав революцію, яка «може обрушитись на будь-який уряд» [28, с. 295].

При цьому, у XXI ст. небезпечним суперником конституційної демократії та бездонним джерелом для *fake news* став *популізм*. Апологети популізму нерідко згадуються слова Ж. Руссо про те, що демократія більш властива богам, аніж людям, і істинної демократії ніколи не було і не буде. І нині, популізм, за влучним висловом Н. Урбінаті перетворюється в плебісцит глядачів і політиків, коли *спрощення* і *поляризація* призводять до *вертикалізації* політичної злагоди, яку уособлює харизматичний чи *цезарський*

лідер. Найбільш упізнаними рисами модерного популізму є «*ворожість до лібералізму і принципів конституційної демократії, в тому числі до прав меншин, поділу влад і багатопартійної системи*» [3, с. 248].

При цьому, для популізму привабливим методом є рефреймінг (з англ. *reframe*), що в контексті цього дослідження означає підміну понять. Інструментарієм для утворення популістського політико-правового ландшафту залишаються *fake news*, в тому числі й щодо «референдумів», які рф мала намір зімітувати на тимчасово окупованих територіях, які нині звільняються Збройними Силами України.

Очевидно, що конституційна демократія відрізняється від спотвореної, про яку ми писали попередньо, насамперед легітимністю, дієвістю та ефективністю її цінностей, принципів, правових режимів, форм, видів, інститутів і процедур. Відмінними є й сутність, тобто походження, конституційної та спотвореної демократії. Чи не найбільш рельєфно ці відмінності демонструють демократичні та фейкові референдуми.

Як відомо, серед множини видів, форм і інститутів безпосередньої реалізації народовладдя чільне місце належить референдумам. Їх призначення в системі конституційної демократії, на наш погляд, полягає в тому, що референдум: *по-перше*, передбачає пряму реалізацію народного суверенітету або влади територіальної громади при прийнятті/відхиленні нормативно-правових актів чи інших важливих рішень шляхом їх голосування виборцями; *по-друге*, рішення референдумів, навіть консультативних, мають відповідну юридичну силу й правові

наслідки – зобов'язання враховувати результати волевиявлення суб'єктом прийняття рішення; *no-третє*, референдуми стають дієвим і легітимним інструментом демократії виключно у тих державах, де вони мають давні історичні традиції стали складовою конституційної демократії, зокрема й тих, де утвердилась референтна демократії. Розквіт референдумів, як інституту безпосередньої демократії припав на час становлення та втілення в західних конституціях та демократичних практиках наріжних ідей конституціоналізму про народний суверенітет, суспільний договір та право безпосередньої участі громадян в управлінні державними справами.

Щодо походження референдумів, то подібно більшості інших інститутів конституційної демократії, вони були за часів Античності та раннього Середньовіччя. Першими референдумами стали місцеві голосування на сходах у давніх швейцарських кантонах, які проводились із сер. XV ст. Швейцарський дослідник А. Дюнан писав щодо утвердження цієї форми народовладдя та її назви наступне:

«У старій Швейцарії засідання Сейму були нерегулярними... представники Союзних земель були не депутатами в нинішньому розумінні цього слова, а послами, які вели справи від імені своїх урядів. Коли з'являлися такі справи, відносно яких у послів (депутатів) не було повноважень, то рішення по ним приймалося *ad'referendum referendum* – «для доповіді...», тобто, влади земель не були пов'язані рішеннями Сейму» [6, с. 19].

У свою чергу, французький історик Ш. Сеньбос писав про те, що в старому Швейцарському Союзі та в канто-

нах Граубюнден і Валліс делегати не користувалися повнотою законодавчої влади – вони не могли безпосередньо ухвалювати закони. Делегати обговорювали закони, але не приймали рішення, вони були *ad audiendum* і *ad referendum*, щоб вислухати рішення і дати про них звіт своїм громадянам. У загальноприйнятому значенні *referendum*, який був першим у світі досвідом безпосереднього народного правління, називалось «*рішення, яке самодержавний народ приймає стосовно пропозицій, повідомлених йому посланцями*» [29, с. 257].

Схожі погляди на походження категорії висловлював і відомий учений-конституціоналіст та 28-й Президент США В. Вільсон, який писав, що «... термін *референдум* відноситься до XVI століття та нагадує про федеральні засади урядування двох теперішніх кантонів федерації – Граубюндена і Валліса. ... Депутати, делеговані общинами на окружні федеральні збори, мали надавати звіт своїм виборцям з усіх важливих питань і вимагати інструкцій, як вони мали голосувати. Це був першопочатковий *референдум*» [5, с. 279].

Отже, первинно «*referendum*» утвердився в середньовічних швейцарських кантонах як зручна форма узгодження рішень, запозичена з міждержавних відносин, коли делегати (посли) доповідали на розгляд суверена, а іноді й усього дорослого чоловічого населення кантону, проекти рішень для їх остаточного схвалення чи відхилення.

Референдуми, від початку свого утвердження, нерідко стосувались питань, пов'язаних із фінансуванням війн і їх наслідками. Загальновідомо, що перший достовірно відомий ре-

ферендум було проведено в 1439 р. у швейцарському кантоні Берн. На ньому вирішувалася проблема фінансового становища цього кантону, а саме: затвердження збору в розмірі 1 ангетера на тиждень для погашення військових боргів кантону, які виникли під час т.з. «Цюріхської війни» [30, с. 20]. Утім, середньовічні швейцарські кантони ніколи не ставили на референдум питання, що мали вирішуватися на полі бою.

Позитивний досвід Берну щодо вирішення важливих місцевих питань надалі був запозичений багатьма іншими швейцарськими кантонами. Так, швейцарський учений Т. Курті писав, що в XV ст. і надалі через референдум вирішувались питання відносно найманців, союзів з іншими державами, заборону шлюбу священникам, постанови на захист Реформації та про те, якої політики потрібно було притримуватися під час селянських воєн [7, с. 19]. Утім, згадані нами кантональні референдуми проводились задовго до формування в Західній Європі та Північній Америці цінностей і принципів конституціоналізму.

Як важливий політико-правовий інститут референдуми утвердилися після їх використання для творення конституцій та після їх унормування в текстах конституцій Швейцарії, Франції та Північноамериканських колоній – пізніше штатів США. Відповідні процеси трансформаційні процеси підсумувались утвердженням референдумів у системі конституційної демократії. Разом із тим, світова історія референдумів свідчить, що згадані процеси були складними, тривалими, а подекуди і драматичними.

Практика проведення перших конституційних референдумів у Швейцарії відбулася не завдяки традиціям кантональної демократії та доктрині суспільного договору Ж.-Ж. Руссо, а через бажання Франції активно впливати на політику та державотворення сусідньої країни. Так, перший у світі загальнодержавний референдум було проведено у Швейцарії під час утвердження Першої Гальветичної Республіки, утворення якої стало продовженням зовнішньої політики Франції. У 1798 році у кантонах Швейцарії, об'єднаних у єдину республіку, упродовж кількох місяців відбулося ухвалення, як народними зібраннями безпосередньо, так і радами кантонів, Гальветичної Конституції, за основу якої було взято Конституцію Франції III року.

А вже 25 травня 1802 року на всенародне голосування в Швейцарії, за системою публічних списків, встановлену у Франції після 18 брюмера, було винесене питання про підтримку Другої Гальветичної Конституції. Із 332 048 виборців 72 453 підписались «за» прийняття конституції, а 92 423 – «проти». Але, організатори референдуму порахували виборців, що не брали участь у референдумі (167 172 громадянина), як таких, що підтримали конституцію за умовчуванням [31, с. 215-218]. Прийнята в такий сумнівний спосіб Конституція Другої Гальветичної Республіки на певний час дискредитувала інститут референдуму на федеральному рівні.

Утім, уже в 1803 р. швейцарські кантони, через Акт посередництва, повернули собі автономію та послабили тиск Наполеонівської Франції на свою внутрішню політику. Після завершення Наполеонівських війн у Єв-

ропі та проголошенням під впливом Священного Союзу вічного нейтралітету Швейцарії в 1815 році, у кантонах починає відроджуватися референдна демократія. Так, із 1829 року у конституціях низки кантонів Швейцарії (Берн, Ваадт, Люцерн і ін.) запроваджуються референдуми з питань перегляду та доповнення конституції. Зокрема, в кантоні Ваадт у 1845 р. за народом було визнано *«не лише право затверджувати, чи не затверджувати пропозиції парламенту, а й здійснювати законотворчість за власної ініціативи, затверджуючи пропозиції, здійснені будь-якими восьма тисячами повноправних городян»* [32, с. 119].

Найбільш неоднозначними в історії референдумів і референдної демократії виявились т.з. «наполеонівські плебісцити» у Франції. Вони проводились Наполеоном Бонапартом, а пізніше й Наполеоном III, як всередині Франції, для легітимізації свого політичного режиму, так і поза його межами – для приєднання нових територій: в Авіньйоні (1791 р.), Савойї (1792 р.), Бельгії (1793 р.), Неаполі, Савойї та Ніцці (1860 р.), Венеції (1866 р.), Римі (1870 р.) та ін.

Спроби окремих експертів провести паралелі між «наполеонівськими плебісцитами» Франції та фейковими референдумами, які РФ хотіла б провести в окремих тимчасово окупованих районах Донецької, Запорізької, Луганської та Херсонської областей не витримують жодної критики. Наука міжнародного права у XIX ст. визначила чіткі умови щодо організації проведення плебісцитів:

«1) організація плебісциту, спостереження за ним і його перевірка мають бути надані самому населенню відчу-

жуваної країни; 2) виборці мають бути абсолютно вільними під час голосування; 3) для цього необхідно, щоб вони були забезпечені від будь-якого зовнішнього насильства і щоб подання голосів було закритим; 4) якщо населення не зовсім ясно уявляє собі значення відчуження та голосування, проведенню плебісциту має передувати його обговорення» [33, с. 242].

Хоча, самі територіальні плебісцити, з часу їх першого проведення в 1791 році, завжди піддавались системній критиці й, по-суті, вичерпали свій потенціал іще в кін. XIX ст. на поч. XX ст. Повоєнний правопорядок у світі ґрунтується на Статуті ООН і інших міжнародних документах, які унормовують принципи підтримки міжнародного миру й безпеки, придушення актів агресії, гарантування непорушності кордонів суверенних держав *etc.*

Плебісцитарна демократія застосовувалась Францією й на національному рівні. Як відомо, плебісцит Наполеона Бонапарта VIII року (1799-1800 рр.) утвердив Конституцію Першої Французької Республіки (99%). У 1802 р. «всенародною підтримкою» завершився визнання за Наполеоном пожиттєво посади «першого консула», а в 1804 р. народ «одноголосно» (99% голосів) ухвалив проголошення Першої Французької імперії та визнання Наполеона пожиттєвим імператором. В 1814 р., за часів втечі Наполеона з о. Ельби, ним було проведено плебісцит про відновлення Французької імперії додатковим актом. Питання Наполеона підтримали 99,6% французів [31, с. 186]. Утім, уже на сьомий день після цього «плебісциту» Наполеон вдруге зрікся престолу, усвідомивши відсутність реальної підтримки французів.

У 1852 році плебісцит задля продовження свого правління проводив і племінник Наполеона – Луї Наполеон Бонапарт. Його підтримало 80% виборців. За результатами плебісциту він проголосив себе імператором Другої імперії під іменем Наполеона III, та встановив абсолютну особисту владу, що спиралася на реакційний поліцейський режим у Франції та проіснувала до 1870 року. Подібні плебісцити або т.з. «плебісцитні референдуми» у Франції стали демократичним інструментарієм прийняття антинародних за своєю сутністю рішень. Подібно міжнародним плебісцитам, плебісцитні референдуми у Франції стали інструментом викривленої демократії. Навіть повоєнні «плебісцитні референдуми» Ш. де Голя мали неоднозначну політичну оцінку та правові наслідки у Франції.

Відмінним від французького був генезис референдумів і конституційних основ референдної демократії в Швейцарії. Конституція Швейцарії 1848 року закріплювала подвійний суверенітет – союзу та кантонів. За свідченням Ш. Сеньбоса, вона закріпила формулу «народонаселення 22-х самодержавних кантонів утворює Швейцарський Союз» [29, с. 252, 254]. Ця Конституція була затверджена більшістю кантонів (15½), які винесли її текст на референдуми. Із цього часу поправки до федеральної конституції Швейцарії постійно виносились на розгляд народу і кантонів. Це сприяло усталенню практики проведення конституційних референдумів у Швейцарії на загальнодержавному рівні.

Не зважаючи на крах референдуму 1872 року про зміни до Конституції Швейцарії, ініціатори якого передба-

чили надмірну централізацію влади у кантонах, 19 квітня 1874 року оновлена Конституція Швейцарії була прийнята більшістю в 340 199 голосів проти 298 013 і 14 ½ кантонів проти 7 ½ [31, с. 251]. Таким чином, практика виважених, «не одноголосних» референдумів була привнесена у Швейцарію й на загальнодержавному рівні. Подібний механізм генерування політико-правових рішень дозволив Швейцарії уникнути другої хвилі буржуазно-демократичних революцій [34, с. 74-75] у сусідніх європейських державах.

У Конституції Швейцарської Конфедерації 1874 року положення про вимогу громадян щодо перегляду конституції та винесення відповідних поправок на референдум (ст.ст. 120 і 121) за своїм змістом залишили без змін. Вони виявилися доволі дієвими – лише у XIX ст., з 1874 по 1891 рік, до федеральної конституції Швейцарії було внесено п'ять поправок, винесених на голосування: 1) про право кантонів поновлювати смертну кару (1889 р.); 2) про встановлення союзної монополії на вироблення та продаж спирту (1885 р.); 3) про встановлення союзної протекції на промислову власність (1887 р.); 4) про встановлення союзної монополії на банківські білети (1891 р.); 5) про право громадян в кількості від 50 000 осіб вимагати частковий перегляд конституції (1891 р.) [29, с. 262]. Ці зміни, на наш погляд, розкривають сутність і зміст інституту референдуму, трансформованого з архаїчного *ad'referendum* у актуальну та універсальну конституційну форму безпосереднього народовладдя.

Конституції більшості швейцарських кантонів також унормували у другій пол. XIX ст. положення про

референдуми. До прикладу, Конституція Бернського кантону 1893 року у ст. 1 визначила цей кантон «демократичною республікою» і в Відділенні II дискретно визначила предмет референдумів і порядок їх проведення (Глава I. «Референдум»), а також предмет і порядок реалізації народної ініціативи (Глава II. Ініціатива) [35, с. 379-381].

Загалом же, із 1848 р. по 2004 р. у Швейцарії, яку справедливо називають «батьківщиною референдумів» було проведено 517 референдумів [36]. Із них 183 – це референдуми щодо прийнятих парламентом законам [11, с. 11]. Місцеві швейцарські референдуми XV-XVIII ст. стали джерелом і прикладом референдної демократії не лише для Ж.-Ж. Руссо та інших мислителів, а й для конституційної теорії та практики більшості держав Європи.

Отже, після розвитку положень доктрини про народний суверенітет і народоправство (Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, А. де Токвіль і ін.) і появи перших конституцій у кін. XVIII-XIX ст., які закріпили демократію, як визначальну політико-правову цінність, референдуми стали важливим складником конституційної демократії держав Заходу (Швейцарія, США, Франція), а надалі й багатьох інших держав світу. Із кін. XVIII ст. перші конституції не лише визнають за народом право на референдум, а й гарантують усім громадянам-виборцям можливість ініціювати і проводити такі референдуми.

Разом із тим, демократичні принципи та інститути, включаючи референдуми, нерідко використовувалися з поч. XIX ст. – у пер. пол. XX ст. недемократичними режимами для ухвалення нелегітимних рішень. Це, зокрема, нав'язаний Швейцарській республіці

французами перший у цій державі загальнонаціональний «конституційний референдум» 1802 року. Загальновідомими є й три т.з. «плебісцити» А. Гітлера проведені в 30-х роках минулого століття, на яких він легалізував зосередження всієї повноти влади у Німеччині в своїх руках, вихід Німеччини із Ліги Націй і анексував Австрію. Цей історичний приклад, коли диктатор використав інститут народовладдя для проведення недемократичних рішень був непоодиноким, йому слідували й інші диктатори, які уподобали ховатися під псевдонімом «народної демократії». Чого лише варті «народно-демократичні», а з часом і «соціалістичні» політичні режими у державах Центральної та Східної Європи, нав'язані їм силою колишнім СРСР.

Тріумфальне зміцнення референдумів у системі Західної конституційної демократії відбулося після Другої світової війни і тривало до кін. XX ст., коли на референдумах уже пострадянські та постсоціалістичні республіки, включаючи Україну, проголошують незалежність і приймають нові конституції. Гарним прикладом застосування референдуму в системі конституційної демократії стало т.з. «оксамитове розлучення» в 1993 році Чехії та Словаччини, що було ухвалене на всенародних голосуваннях.

Разом із тим, подальший розвиток демократії в XXI ст. довів, що остаточна перемога лібералізму в світі є бажаним, але на сьогодні складно досяжним ідеалом. Процеси демократизації виявились динамічними, але не всеохоплюючими. Світ, як і раніше, демонстрував різноманітні підходи до сприйняття та реалізації ідей, ціннос-

тей і принципів демократії, включаючи референдну демократію.

В одних державах світу референдуми на сьогодні утвердились як традиційна форма безпосередньої демократії на загальнодержавному та місцевому рівні (Швейцарія, Франція), в інших проведення референдумів стало унікальною історичною подією (Велика Британія), а в третіх референдуми продовжують залишатися важливим складником виключно місцевої демократії (Німеччина, США). Натомість, у пострадянських республіках (за винятком Естонії, Латвії, Литви, України, а нині й Казахстану), за відсутності демократичних традицій та в умовах беззмінності авторитарних режимів, референдуми не стали витребуваним інструментарієм для легітимації демократичних трансформацій.

Феноменальним, не скільки за змістом, скільки за формою проведення, виявився й «референдум» рф про внесення змін до конституції. У кращих радянських традиціях цей референдум був названий «загальнонародним голосуванням з питань ухвалення змін до конституції рф». Він проводився впродовж трьох днів (!) – із 25 червня по 01 липня 2020 року. Під час його проведення застосовувалися всі можливі форми голосування, включаючи електронні голосування та голосування вдома.

Пізніше це «ноу-хау» рф в частині організації волевиявлення громадян на референдумів було використане 11 вересня 2022 року під час місцевих виборів у рф – т.з. «єдиний день голосування» тривав із 09.09 до 11.09.2022, а результати виборів було заборонено оприлюднювати до 14 вересня 2022 року. Фейковий референдум рф

2020 року отримав продовження в місцевих фейкових виборах, проведених у рф 11 вересня 2022 року, що завершили оформлення російської системи спотвореної демократії, як механізму легалізації авторитарної моделі влади у рф, та створили передумови для її експорту на тимчасово окупованих територіях України восени поточного року.

Як відомо, на «референдумі-опитуванні» 2020 року, зокрема, було підтримано зміни до конституції рф щодо порядку утворення та ліквідації суб'єктів федерації. «Далекосяжність» наслідків цього фейкового референдуму стала зрозумілою після початку 24 лютого 2022 року військової агресії рф в Україну. Всупереч міжнародному праву та чинному законодавству України, з метою легалізації окупаційних режимів, рф від початку військової агресії мала намір провести фейкові референдуми в Україні. Очевидно, що метою цих квазіреферендумів є легалізація анексії тимчасово окупованих територій України і утворення з них «нового суб'єкту рф».

Нині інститут референдуму, з одного боку, квітне у державах Західної демократії, що мають давні традиції конституційного народоправства, а з іншого – продовжує використовуватися авторитарними режимами у власних цілях. До прикладу, 15 травня 2022 року в Швейцарії відбувся федеральний референдум, на якому швейцарці підтримали три важливих рішення: 1) про внесення змін до Закону про трансплантацію людських органів і донорство, що передбачають перехід від дозвільної юридичної моделі донорства до моделі, коли донором не може бути людина, яка за життя уклала заборону на донорство (60%); 2) про

оподаткування в Швейцарії діяльності «Netflix» і інших потокових сервісів (58,4%); 3) про грошову підтримку європейського прикордонного сервісу *Frontex*, який забезпечує захист державних кордонів країн-членів Шенгенської угоди (71,5%) [37].

Натомість на загальнодержавному референдумі 27 лютого 2022 року в Білорусі 82,8% виборців підтримали зміни до конституції цієї республіки, якими впроваджується положення про абсолютний імунітет президента Білорусі після завершення ним своєї каденції та резервування за экс-президентом довічного членства в уряді – Раді Республіки; про обмеження права однієї особи балотуватися на посаду глави держави більш ніж на два терміни підряд; про найвищий представницький орган Всебілоруські народні збори; про збільшення терміну повноважень постійно діючого парламенту Національних зборів із 4 до 5 років; про запровадження інституту омбудсмена; про обмеження законодавчих функцій президента, який міг до цього видавати декрети із юридичною силою закону; положення про те, що «шлюб – це союз жінки і чоловіка» тощо.

Різниця в цінностях, принципах і змісті швейцарського і білоруського референдумів наглядно демонструє їх діаметральну протилежність, зумовлену антагонізмом між конституційною демократією та пострадянською автократією, що прагне будь-яким шляхом легалізувати антинародні клептократичні режими.

Разом із тим, пострадянський простір залишився відкритим для демократичних трансформацій. Свідченням цього став конституційний референдум, проведений 5 червня 2022 року

в Республіці Казахстан. Цей референдум легітимізував внесення змін до 33 статей Конституції Казахстану й, по-суті, утвердив Другу Республіку. Результати конституційного референдуму передбачили пряму відмову від суперпрезидентської форми республіки і вилучення з тексту Конституції Казахстану згадок про її першого главу держави І. Керімова та суперпреференцій для нього й членів його родини. Конституційну реформу на референдумі в Казахстані підтримали 77% громадян. Очевидно, що демократичний характер цього референдуму сприятиме легітимізації конституційної реформи як всередині Республіки Казахстан, так і за кордоном.

Саме по собі закріплення в конституції та/або спеціальному законі інституту референдуму, як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні, не гарантує: а) демократизму політико-правових режимів; б) ефективності референдумів у системі конституційної демократії; в) дієвого режиму конституційної демократії, як установлені традиції та правової культури щодо конструктивного вирішення загальнодержавних політико-правових і повсякденних питань життя людини, громадянського суспільства, територіальної громади і держави в цілому. Під цим режимом у правовій науці прийнято розуміти конституційний режим референдної демократії.

Феномен «референдної демократії» з'являється пізніше самих референдумів у Швейцарії, Північноамериканських колоніях (з кін. XVIII ст. США) та Франції, в процесі розвитку доктрини конституціоналізму, конституцій і конституційної демократії. Але самі традиції та культура демо-

кратії та кращі практики проведення референдумів у цих державах сформували основні моделі референдної демократії.

Так, щодо утвердження референдумів у США на місцевому рівні, А. де Токвіль писав наступне.

«Громади були тим місцем, яке об'єднувало й міцно зв'язувало людей і де вони могли виявити свої інтереси та пристрасті, здійснити свої права й виконати обов'язки. В середині громади кипіло справжнє й активне політичне життя, цілком демократичне й республіканське за своєю суттю. ... Будь-які громадські справи, що зачіпали інтереси всіх жителів громади, обговорювалися, як в Афінах, на центральному майдані або на загальних зборах» [8, с. 48].

На сьогодні американські дослідники у роботі «Важким шляхом демократії» (2004 р.) визначають референдум, як «пряме голосування народу по законопроекту чи по поправці до конституції штату. Питання, що виносяться на всенародне голосування називаються *пропозиціями*. Двадцять чотири штати дозволяють всенародний референдум по законам, і всі штати, окрім Алабами, вимагають проведення референдуму по поправці до конституції. Більшість референдумів виносяться на голосування не виборцями, а законодавчими зібраннями» [38, с. 217]. Місцеві референдуми стали важливою складовою конституційного ландшафту більшості штатів у США.

Таким чином, на кін. XIX ст. у Швейцарії, США та Франції на рівні доктрини, конституції та правозастосовної практики, сформували три основні моделі референдної демократії, що отримали свій подальший розвиток у світі в наступні півтора століття

[39, с. 45-49]. Охарактеризуємо коротко їх сутність і зміст.

По-перше, *швейцарська модель референдної демократії* стала своєрідним «місточком», що поєднав давні традиції народоправства з європейським конституціоналізмом. Її зміст полягає у всебічному використанні різних видів референдумів на рівні кантонів і федерації для обов'язкового розгляду конституційних поправок (пропозицій), питань входження та виходу Швейцарії до міжнародних угод і союзів, а також інших питань (проектів рішень), які громадяни вважають такими, що вимагають загального розгляду та голосування щодо них.

При цьому, референдуми у Швейцарії, навіть з політико-правових питань, позбавлені надмірної політизованості: їх результати, навіть самі непередбачувані, ніколи не тягнуть за собою дострокових виборів чи політичних відставок. Швейцарська модель референдної демократії – це насамперед повна свобода і рівність вибору громадян і їх відповідальність за рішення референдумів. Ця модель референдної демократії вбачається найбільш популярною в європейських державах, хоча жодна інша держава Європи чи світу не змогла повністю відтворити її в своїй політико-правовій системі.

По-друге, *американська модель референдної демократії* отримали свій розвиток у США під впливом розвитку традицій самоврядності пуританських громад, які стали першими осередками публічної влади у Північноамериканських колоніях із XVII ст. Вона отримала своє поширення виключно на рівні штатів, для безпосереднього вирішення важливих для цих громад питань. Почи-

наючи з XVIII ст. референдна демократія в США стає складовою політичних процесів й застосовується до легітимізації конституцій штатів і поправок до них. Хоча, громади окремих штатів і нині залишаються байдужими до потенціалу референдумів, покладаючи свої надії на легіслатури штатів і потенціал партисипаторної демократії.

По-третє, *французька модель референдної демократії* була заснована до теоріях і доктринах мислителів XVII-XVIII ст., насамперед Ж.-Ж. Руссо, про народний суверенітет і його безпосередню реалізацію громадянами, а також на суперечливих політико-правових практиках проведення т.з. «плебісцитних референдумах» в процесі конституційного державотворення за часів Великої Французької революції та Наполеонівських воєн у Європі. Нині референдна демократія у Франції має два «поверхи»: на загальнонаціональному рівні – це механізм зміни політико-правового ландшафту республіки; на місцевому – буденний перевірений інструмент місцевого самоврядування.

Виокремлені нами моделі референдної демократії на сьогодні приросли багатьма іншими, новими моделями (скандинавська, латиноамериканська, іберійська, пострадянська, ісламська *etc*, що комплексно досліджувались М. Оніщуком і іншими вітчизняними правниками, включаючи авторів цієї публікації [40, с. 267; 13, с. 59-107]. Їх типологія зумовлена особливостями правових систем, державно-політичного устрою та історично сформованих і утверджених традиціях конституційної демократії в окремо взятих державах і регіонах. Водночас, саме швейцарська, американська та

французька моделі референдної демократії до сьогодні залишаються визначальними для розвитку цього виду конституційної демократії в усьому світові, включаючи й Україну.

При цьому, наявність і дієвість режиму референдної демократії є в XXI ст. є не лише умовою для проведення демократичних всенародних голосувань із найважливіших питань загальнодержавного та місцевого значення, а й запобіжником від використання референдумів диктаторами і недемократичними режимами у своїх власних вузьких політичних цілях: для консервації чи продовження влади, легалізації анексованих територій тощо.

Висновки та перспективи подальших розробок. Отже, під *референдною демократією* слід розуміти самостійний конституційний режим, заснований на цінностях, принципах, політико-правовій культурі та традиціях народовладдя, доктрині, кращих правотворчих, правозастосовних і правосудних (юрисдикційних) практиках організації та проведення референдумів з найбільш важливих питань життя суспільства, територіальних громад і держави, та передбачає забезпечення найбільш сприятливих умов для проведення референдумів і реалізації їх рішень, з врахуванням законних інтересів усіх голосуючих.

В Україні, яка має тисячолітні традиції вічевої та козацької демократії, поважну історію національно-визвольної боротьби за власну державність, свободу й народовладдя, а також досвід легітимації національної державності на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року та проведення низки місцевих референдумів (більше 200). При цьому,

в Україні відсутня традиція фейкових референдумів, які не можуть бути прийнятними у будь-якому вільному громадянському суспільстві.

Вітчизняна правнича наука, як зазначалось попередньо, сформувала доктринальні основи референдумів і референдної демократії, з урахуванням кращих зарубіжних наукових надбань і практик. Питання про референдуми, як конституційну форму безпосередньої реалізації народного суверенітету, є обов'язковою темою підручників і навчальних посібників, на основі яких університети готують майбутніх правників.

Парламент розробив і почав втілювати нові законодавчі механізми організації та проведення референдумів в Україні. Так 26 січня 2021 р. Верховна Рада України новий Закон України «Про всеукраїнський референдум». Парламентом також підготовлено проєкт нового спеціального Закону «Про місцеві референдуми», який напередодні військової агресії рф до України отримав Терміновий спеціальний висновок № 1066/2021 щодо проєкту Закону про місцевий референдум (CDL-PI(2022)001, Страсбург, 10.02.2022) [23]. Зазначені обставини дозволяють обґрунтовано сподіватись на відродження конституційного режиму референдної демократії в Україні.

Таким чином, усі основні компоненти референдної демократії в Україні сформовані або завершуються в своєму формуванні. Подальша законотворча діяльність Української держави на шляху до вступу до Європейського Союзу іще більше наблизить нашу національну модель референдної демократії до цінностей

і принципів ЄС у сфері народовладдя. Натомість, фейкові референдуми, які дискредитують саме слово «референдум», і інші елементи спотвореної демократії, які рф намагається нав'язати на тимчасово окупованих територіях України, є іще одним інструментом військової агресії не лише проти нашої держави, а й проти цінностей та принципів Західної демократії.

Коли рукопис цієї статті був відредагованим, то 20 вересня 2022 року представники окупаційних режимів в окремих районах Донецької, Запорізької, Луганської та Херсонської областей, у кращих традиціях російської спотвореної демократії заявили про проведення «референдумів» про приєднання до рф, які будуть проведені через 3 дні, упродовж 23-27 вересня цього року. Тобто, упродовж 5 днів (!). Ці ініціативи з проведення рф фейкових референдумів засудили представники більшості демократичних держав світу – США, держав-членів ЄС, Канади і ін.

Зокрема, Державний секретар США Е. Блінкен у своєму виступі на Генеральній Асамблеї ООН 20 вересня 2019 року наголосив, що проведення фальшивих «референдумів» і можлива мобілізація в рф є ознакою невдачі та слабкості Росії [41]. У свою чергу, Посол США в Україні Б. Брінк наступного дня наголосила, що США ніколи не визнають претензій росії на ніби то анексовану територію України, та заявила наступне: «*Фальшиві референдуми та мобілізація є ознаками слабкості, провалу Росії*» [42].

Реагуючи на ініціативи щодо проведення псевдореферендумів, Український Парламент 21 вересня 2022 р. утвердила «Заяву Верховної Ради

України у зв'язку з черговим етапом ескалації безпекової ситуації в світі, спровокованим останнім рішенням злочинної влади Російської Федерації» в якій рішуче засудила організацію та проведення будь-яких незаконних референдумів на тимчасово окупованих територіях України та закликала світову спільноту не визнавати їхні результати, а також дати належну оцінку таким діям рф. [43].

Фейковий характер анонсованих на 23-27 вересня 2022 року «референдумів» є очевидним, а розтягування «голосування» на 5 дні – не що інше, як калькуванням механізму спотвореної демократії, що був апробований рф всередині федерації на референдумі 2020 року та на місцевих виборах 2022 року. Ці бутафорські «референдуми» порушують всі цінності, принципи і положення міжнародного права, Конституції та законів України, спотворюють саму сутність і зміст референдумів, як важливих інститутів конституційної демократії.

Відзначимо, що проведення референдумів в умовах воєнного стану не відповідає демократичним практикам реалізації цієї форми безпосередньої демократії. До того ж, відповідно до ст. 73 Конституції України, всі питання про зміну території України вирішуються виключно всеукраїнським референдумом. Згідно з частиною другою ст. 133 Конституції України Донецька, Запорізька, Луганська та Херсонська області входять до складу України [44].

Питання цих фейкових референдумів не можуть бути і предметом місцевих референдумів в Україні. Адже, відповідно до частини третьої ст. 140 Конституція України, місцеві рефе-

рендуми можуть проводитись виключно територіальними громадами, у межах їх компетенції [44]. Очевидно, що питання про зміну території України не відносяться до компетенції місцевих референдумів. До того ж, в Україні через військову агресію не прийнятий закон про місцеві референдуми, який би унормував підстави, предмет і порядок безпосереднього вирішення територіальними громадами питань місцевого значення.

Не має сенсу детально аналізувати порушення вимог щодо процедури призначення, організації та проведення референдумів. Організація проведення референдумів за 48 годин суперечить не лише чинному законодавству, а здається й законам фізики. У цьому сенсі згадується мудре українське прислів'я про те, що «дев'ять жінок не можуть за місяць виносити здорову дитину за один місяць!».

Очевидно, що ноу-хау фейкових референдумів, які рф проводитиме на тимчасово окупованих територіях на Сході та Півдні України – це відсутність будь-якої розумної процедури їх проведення. Переконані, що ми знову побачимо *fake news*: обходи помешкань мирних громадян України озброєними військовими зі скриньками для голосування в руках; завезених із рф і інших окупованих рф територій фейкових «виборців»; масові фальсифікації голосувань, фейкових «спостерігачів» і т.п. І це іще раз дозволяє переосмислити юридично нікчемний «всекримський референдум» 2014 р., за проведення якого рф не отримала справедливого покарання від міжнародної спільноти. Як влучно визначив у своєму щоденному зверненні до громадян Президент України В.

Зеленський, нині «фарс із підготовкою псевдореферендумів на окупованій території демонструє, що відбувалось і у 2014 році в Криму й на Донбасі» [45].

Фейкові референдуми рф в Україні – це не про процедурну демократію, і не про популярну на Заході теорію Ю. Габермаса про деліберативну демократію та легітимність державно-владних рішень, заснованих на демократичному дискурсі та процедурах у суспільстві [45]. Це, як зазначив Президент Франції Е. Макроном на 77-й Генеральній Асамблеї ООН, характеризується термінами «цинізм» і «провокація» [47].

До того ж, ці бутафорські референдуми рф є іще й викликом для Західної демократії та іще одним цинічним злочином держави-агресора. Проведення фейкових референдумів окупаційною владою рф на території України є не чим іншим, як спробою, всупереч вимогам ст. 45 Гаазької конференції, по-суті, привести населення цих областей «під присягу» державі-агресору, поставити поза законом [48, с. 47].

Очевидно, що організація фейкових референдумів і участь у них громадян України на тимчасово окупованих рф територіях нашої держави є неприпустимою та матиме не лише морально-етичні, а й юридичні наслідки. Усі дії щодо насильницького примушування громадян до участі в «референдумі» або підкупу будуть кваліфіковані як відповідні кримінальні злочини. А з огляду, що вони відбуваються разом із воєнними злочинами на тих територіях, то покарання буде найсуворішим [49].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сучасний англо-український та українсько-англійський словник: 200 000

слів. Уклад.: В. Мюллер, М. Зубков, В. Федієнко; наук. та літ. ред. Кононенко К.М. Вид. 4-е, випр. та доп. Харків: ВД «ШКОЛА», 2021. 994 с.

2. Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2014 від 14 березня 2014 р. у справі за конституційними поданнями виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» (справа про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим). *Офіційний вісник України*. 2014. № 26. ст. 766.

3. Урбинати Н. Искаженная демократия. Мнение, истина и народ. Пер. с англ. Д. Кралечкин; Научн. ред., перев. В. Софронов. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2016. 448 с.

4. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейської Комісії, Європейського Парламенту, Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі та їх парламентських асамблей, урядів і парламентів держав світу щодо невизнання організації та проведення окупаційними адміністраціями Російської Федерації псевдореферендумів на тимчасово окупованих територіях України: Постанова Верховної Ради України від 29 липня 2022 р. № 2484-ІХ. *Голос України* від 05.08.2022. № 160.

5. Вильсон В. Государство. Прошлое и настоящее конституционных учреждений. С приложением текста важнейших конституций. Перевод под ред. А.С. Яценко. С предисл. М.М. Ковалевского. С прилож. текстов важнейших констит. Москва: Изд. В.М. Саблина, 1905. XLVII, 569, 166 с.

6. Дюнан А. Народное законодательство в Швейцарии. Исторический обзор. Пер. с фр. Г.Ф. Львовича. С.-Петербург: Типография Альтшуллера., 1896. 78 с.

7. Курти Т. История народного законодательства и демократии в Швейцарии. Пер. с нем. Г.Ф. Львовича. С.-петербург: т-во «Знание», 1900. VIII с.; 238 с.

8. Токвиль А. де. Про демократію в Америці. У двох томах. Перекл. з франц. Г. Філіпчука та М. Москаленка. Перемов. А. Жардена. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 1999. 590 с.

9. Чебаненко О.Д., Гришук О.Ю., Колодяжна Н.В., Євгенєва А. Референдуми в Європейському Союзі. За ред. Д.С. Ковриженка. Київ: ФАДА. ЛТД, 2007. 186 с.

10. Місцеві референдуми в Україні: теоретичні та нормопроектні аспекти: матеріали «круглого столу», 23 липня 2009 р., м. Київ. Передмов. М. В. Оніщука; Автор. кол.: Федоренко В. Л. (кер.), Ляшко І.В., Базілевич Д.С., Кузнецова Н.О., Черничка Л.В.; Упоряд.: Пиняк С.І., Гарбуз Ю.П., Степанян Г.С. Київ: СПД Москаленко О. М., 2009. 60 с.

11. Кауфман Б. Сучасна пряма демократія. Перше видання / Федеральний департамент закордонних справ Швейцарії (EDA), Presence Switzerland. 2018. № 1. 36 с.

12. Народовладдя в Україні: глобалізаційні виклики: монографія / Р.О. Стефанчук, С.О. Кузніченко, І.М. Мишак, О.В. Совгіря, В.Л. Федоренко, А.О. Янчук. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 764 с.

13. Стефанчук Р.О., Федоренко В.Л. Всеукраїнський референдум у системі референдної демократії: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 162 с.

14. Стефанчук Р., Мишак І., Янчук А. Концептуальні аспекти становлення народовладдя в умовах глобалізації: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 168 с.

15. Стефанчук Р.О., Кузніченко С.О., Янчук А.О. Народовладдя та надзвичайні правові режими (міжнародний досвід та українська модель). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 252 с.

16. Стефанчук Р., Совгіря О., Ремінська Ю. Вплив конституційного судочинства на формування інституту наро-

довладдя в умовах глобалізації. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 154 с.

17. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 26 січня 2021 р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 31. ст. 1762.

18. Fedorenko V., Nesterovych V. «Soft Law» in the Mechanism of the International and National Protection of the Constitutional Electoral Rights. *Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem*, tom 12, nr 3/2020. S. 178–195.

19. Кодекс належної практики щодо референдумів» (CDL-AD (2007) 008rew) // Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи. Пер. з англ. За ред. Ю.Б. Ключковського. Вид 2-е, випр. і допов. Київ: Логос, 2009. С. 268–279.

20. Керівні принципи для конституційних референдумів на національному рівні (CDL-INF (2001) 10) // Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи. Пер. з англ. За ред. Ю.Б. Ключковського. Вид 2-е, випр. і допов. Київ: Логос, 2009. С. 262–267.

21. Проведення референдумів на місцевому рівні: Резолюція 472 (2021) та Рекомендація 459 (2021) Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи від 18.05.2021. URL: <https://rm.coe.int/holding-referendums-at-local-level-monitoring-committee-rapporteur-vla/1680a287be>

22. Терміновий спеціальний висновок щодо законопроекту 3612 «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» (CDL-PL(2020)009, Страсбург, Варшава, 21.07.2020) / Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія) та Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ). URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/>

urgent-joint-opinion-on-draft-law-3612-on-democracy-through-all-ukraine-referendum

23. Терміновий спеціальний висновок № 1066/2021 щодо проекту Закону про місцевий референдум (CDL-PI(2022)001, Страсбург, 10.02.2022). URL: <https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/43075.pdf>

24. Старосольський В. Принцип більшої. Пер. з нім. К. Поліщука; вступ. стат. С. Степеня; автор проекту і упоряд. М. Петрів. Львів: Вид-во «Літопис», 2018. 312 с.

25. Бузескул В. История Афинской демократии. С.-Петербург: Типогр. М.М. Стасюлевича, 1909. IV, 468 с.

26. Брун Г. Руководство к политической арифметике. Одесса: В Город. Типографии, 1845. 162 с.

27. Самюель Г. Либерализм. Опыт изложения принципов и программы современного либерализма в Англии. Пер. с англ. под ред. М. Мамуровского. Москва: Изд. И. Романова, 1906. XLI; 480 с.; VIII с.

28. Орландо В. Принципы конституционного права. Москва: Изд-е В.М. Саблина, 1907. VI, 297 с.

29. Сеньобос Ш. Политическая история современной Европы. Эволюция партий и политических форм (1814-1896). Пер. с франц. В. Поссе. Том I. С.-Петербург: Изд. Тов. «Знание», 1903. IV с.; 353 с.

30. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Референдуми в Україні: історія та сучасність. За ред. акад. Ю.С. Шемшученка. Монографія. Київ: Ін-т держави і права НАН України, 2000. 248 с.

31. Боржо Ш. Учреждение и пересмотр конституций. Пер. П. Высоцкого. Под ред. Ф.Ф. Кокошкина. Москва: Изд-е М. и С. Сабашниковых, 1918. 288 с.

32. Тахтарев К. От представительства к народовластию. К изучению новейших стремлений политического развития современного общества. С.-Петербург: Изд-е «Библиотеки Общественного». 228 с.

33. Лодыженский А. О публиците в международном праве. Москва: В Университ. Типогр. (М. Катков), 1883. 248 с.

34. Федоренко В.Л. Конституціоналізм і революції. *Право України*. 2018. № 4. С. 64-92.

35. Современные Конституции. Сборник действующих конституционных актов. Том II-ой. Федерации и Республики. Перевод под ред. и со вступительными очерками В.М. Гессена и Б.Э. Нольде. С-Петербург: Изд-во Юридического книжного склада «Право», 1907. 653 с.

36. Швейцарская прямая демократия / *The Electoral Knowledge Network*. URL: http://aceproject.org/ace-ru/topics/es/esy/esy_ch02

37. Результаты референдума 15 мая 2022 г. в Швейцарии / SWI. Swissinfo.ch. URL: <https://www.swissinfo.ch/rus/politics/D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8B%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC%D0%B0-15-%D0%BC%D0%B0%D1%8F-2022-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0-%D0%B2-%D1%88%D0%B2%D0%B5%D0%B9%D1%86%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B8/47564462>

38. Джанда К., Берри Д.М., Голдман Д., Хула К.В. Трудным путем демократии: Процесс государственного управления в США. Пер. с англ. Москва: РОССПЭН, 2006. 658 с., ил.

39. Федоренко В.Л. Сутність, походження і формування конституційних основ референдумів та основних моделей референдної демократії. *Право України*. 2020. № 8. С. 18-52.

40. Онішук М. В., Федоренко В. Л. Проблеми генезису і типології референдної демократії: світовий конституційний досвід // Конституція і народний суверенітет в Україні: проблеми теорії і практики реалізації. Зб. наук. праць. За заг. ред. Кампа В. М., Савчина М. В. Київ, 2008. С. 232-267.

41. Blinken: Putin's «utter contempt and disdain» for UN on display this week / CNN. URL: <https://edition.cnn.com/world/live-news/un-general-assembly-09-20-22/index.html>

42. Фальшиві референдуми та мобілізація є ознаками слабкості, провалу Росії – Посол США/ Interfax-Україна. URL: <https://interfax.com.ua/news/political/860178.html>

43. Заява Верховної Ради України у зв'язку з черговим етапом ескалації безпекової ситуації в світі, спровокованим останнім рішенням злочинної влади Російської Федерації Заяву Верховної Ради України у зв'язку з черговим етапом ескалації безпекової ситуації в світі, спровокованим останнім рішенням злочинної влади Російської Федерації від 21 вересня 2022 р. / Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/228239.html>

44. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.

45. Російське рішення про мобілізацію – це визнання, що їх кадрова армія не витримала й посипалась – звернення Президента України / Президент України. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/news/rosijske-rishennya-pro-mobilizaciyu-ce-viznannya-sho-yihnya-77929>

46. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії. Пер. з нім. А. Дахній; наук. ред. Б. Поляруш. Львів: Астролябія, 2006. 415 с.

47. Макрон про російські «референдуми» на окупованих територіях: «Цинізм» / Європейська правда: URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/20/7147164/>

48. Федоренко В.Л., Юхимюк О.М., Адлер О.Г. Порушення основоположних прав людини внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України у 2022 року та механізми притягнення військових злочинців до юридичної відповідальності. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2022. № 2 (20). С. 32-59.

49. Руслан Стефанчук: Будь-які результати «референдуму» не будуть визнані

ні Україною, ні всім цивілізованим світом / Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/228155.html>

REFERENCES:

1. V. Myuller, (Eds.). *nauk. ta lit. red. Kononenko K.M. (2021). Suchasny`j anglo-ukrayins`ky`j ta ukrayins`ko-anglijs`ky`j slovny`k: 200 000 sliv.[Modern English-Ukrainian and Ukrainian-English dictionary: 200,000 words].* Xarkiv: VD «ShKOLA». [in Ukrainian].

2. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2-rp/2014 vid 14 bereznia 2014 r. u spravi za konstytutsiinymy podanniamy vykonuiuchoho обов'язky Prezidenta Ukrainy, Holovy Verkhovnoi Rady Ukrainy ta Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Postanovy Verkhovnoi Rady Avtonomnoi Respubliky Krym «Pro provedennia zahalnokrymskoho referendumu» (sprava pro provedennia mistsevoho referendumu v Avtonomnii Respublitsi Krym).(2014). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 2-рп/2014 of March 14, 2014 in the case of the constitutional submissions of the acting President of Ukraine, the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine and the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights regarding the conformity of the Verkhovna Rada Resolution with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Autonomous Republic of Crimea «On holding a Crimean-wide referendum» (the case on holding a local referendum in the Autonomous Republic of Crimea). Official Gazette of Ukraine]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. [in Ukrainian].

3. Urbynaty N. (2016). *Yskazhennaia demokratyia. Mnenye, ystyna y narod.* [Distorted democracy. Opinion, truth and

people] D. Kralechky (Trans). Moskva: Yzd-vo Ynystytuta Haidara [in Russian].

4. Pro Zvernennja Verkhovnoji Rady Ukrainy do Orghanizaciji Ob'jednanykh Nacij, Jevropejskoho Komisiji, Jevropejskogho Parlamentu, Rady Jevropy, Orghanizaciji z bezpeky ta spivrobotnyctva v Jevropi ta jikh parlamentsjkykh asamblej, urjadiv i parlamentiv derzhav svitu shhodo nevyznannja orghanizaciji ta provedennja okupacijnyj administracijamy Rosijskoho Federaciji psevdoreferendumiv na tymchasovo okupovanykh terytorijakh Ukrainy: Postanova Verkhovnoji Rady Ukrainy vid 29 lypnja 2022 r. # 2484-IX [On the Address of the Verkhovna Rada of Ukraine to the United Nations, the European Commission, the European Parliament, the Council of Europe, the Organization for Security and Cooperation in Europe and their parliamentary assemblies, governments and parliaments of the world countries regarding the non-recognition of the organization and the holding of pseudo-referendums by the occupation administrations of the Russian Federation for a temporary occupied territories of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of July 29, 2022 No. 2484-IX]. Gholos Ukrainy vid 05.08.2022 [in Ukrainian].

5. Vyljson V. (1905). Ghosudarstvo. Proshloe y nastojashhee konstyucyonnykh uchrezhdenyj. S prylozhenyem teksta vazhnejshykh konstyucyj. A.S. Jashhenko (Trans). S predysl. M.M. Kovalevskogho. S prylozh. tekstov vazhnejshykh konstyt. [State. The past and present of constitutional institutions. With the text of the most important constitutions attached]. Moskva: Yzd. V.M. Sablyna [in Russian].

6. Djunan A. (1896). Narodnoe zakonodateljstvo v Shvejcaryy. Ystorycheskyj obzor. [National legislation in Switzerland. Historical review]. Gh.F. Ljvovykh (Trans). S.-Peterburgh: Typoghrfyja Aljtshullera [in Russian].

7 Kurty T. (1900) Ystoryja narodnogho zakonodateljstva y demokratyy v Shvejcaryy.

Gh.F. Ljvovykh (Trans). [History of national legislation and democracy in Switzerland]. S.-peterburgh: t-vo «Znanye» [in Russian].

8. Tokvilj A. (1999). Pro demokratiju v Ameryci. U dvokh tomakh. Gh. Filipchuk ta M. Moskalenko (Trans). Peremov. A. Zhardena. [About democracy in America] Kyjiv: Vyd. dim «Vsesvit» [in Ukrainian].

9. Chebanenko O.D., Ghryshhuk O.Ju., Kolodjazhna N.V., (Eds.) (2007). Referendумы v Jevropejskomu Sojuzi. D.S. Kovryzhenko (red). [Referendums in the European Union]. Kyjiv: FADA. LTD [in Ukrainian].

10. Fedorenko V. L. (ker.), Ljashko I.V., & Bazilevykh D.S. (2009). Miscevi referendумы v Ukraini: teoretychni ta normoproektni aspekty: materialy «krughlogho stolu», 23 lypnja 2009 r., m. Kyjiv. [Local referendums in Ukraine: theoretical and regulatory aspects]. Kyjiv: SPD Moskalenko O. M., [in Ukrainian].

11. Kaufman B. (2018). Suchasna prjama demokratija. [Modern direct democracy]. Pershe vydannja / Federaljnyj departament zakordonnykh sprav Shvejcariji (EDA) Presence Switzerland [in Switzerland].

12. Stefanchuk R., Kuznichenko S.O., Janchuk A.O. (Eds.) (2020). Narodovladdja v Ukraini: ghlobalizacijni vyklyky: monoghrfija [People's power in Ukraine: globalization challenges]. Odesa: Vydavnychyj dim «Gheljvetyka» [in Ukrainian].

13. Stefanchuk R., Fedorenko V.L. (2020). Vseukrajinskyj referendum u systemi referendnoji demokratiji. [All-Ukrainian referendum in the system of referential democracy]. Odesa: Vydavnychyj dim «Gheljvetyka» [in Ukrainian].

14. Stefanchuk R., Myshhak I., Janchuk A. (2020). Konceptualjni aspekty stanovlennja narodovladdja v umovakh ghlobalizaciji. [Conceptual aspects of the formation of people's power in the conditions of globalization]. Odesa: Vydavnychyj dim «Gheljvetyka» [in Ukrainian].

15. Stefanchuk R.O., Kuznichenko S.O., Janchuk A.O. (2020). Narodovladdja ta nadzvychajni pravovi rezhymy (mizhnarodnyj dosvid ta ukrajinsjka modelj). [People's power

and emergency legal regimes (international experience and the Ukrainian model)]. Odesa: Vydavnychyj dim «Gheljvetyka» [in Ukrainian].

16. Stefanchuk R., Sovghyrja O., Reminsjka Ju. (2020). Vplyv konstytucijnogho sudochynstva na formuvannja instytutu narodovladdja v umovakh ghlobalizaciji. [The influence of the constitutional judiciary on the formation of the institution of people's power in the conditions of globalization.] Odesa: Vydavnychyj dim «Gheljvetyka» [in Ukrainian].

17. Zakon Ukrainy (2021) Pro vseukrajinsjkyj referendum: Zakon Ukrainy vid 26 sichnja 2021 r. [On the All-Ukrainian Referendum: Law of Ukraine]. Oficijnyj visnyk Ukrainy. 2021. # 31. [in Ukrainian].

18. Fedorenko V., Nesterovych V. (2020). «Soft Law» in the Mechanism of the International and National Protection of the Constitutional Electoral Rights. Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem [in Poland].

19. Kodeks nalezhnoji praktyky shhodo referendumiv» (CDL-AD (2007) 008rew) // Jevropejsjkyj demokratychnyj dorobok u ghaluzi vyborchogho prava (2009). Ju.B. Kljuchkovskogjo &(Trans). [Code of Good Practice Regarding Referendums” (CDL-AD (2007) 008rew) // European Democratic Development in the Field of Electoral Law]. Kyjiv: Loghos [in Ukrainian].

20. Kerivni pryncypy dlja konstytucijnykh referendumiv na nacionaljnomu rivni (CDL-INF (2001) 10) Jevropejsjkyj demokratychnyj dorobok u ghaluzi vyborchogho prava (2009). Ju.B. Kljuchkovskogjo &(Trans) (2009). [Guidelines for Constitutional Referendums at the National Level (CDL-INF (2001) 10)] Kyjiv: Loghos [in Ukrainian].

21. Provedennja referendumiv na miscevomu rivni: Rezolucija 472 (2021) ta Rekomendacija 459 Konghresu miscevykh ta rehionaljnykh vlad Rady Jevropy vid 18.05.2021.(2021). [Conducting referenda at the local level: Resolution 472 (2021) and Recommendation 459 (2021) of the Congress

of Local and Regional Authorities of the Council of Europe dated 18.05.2021]. URL: <https://rm.coe.int/holding-referendums-at-local-level-monitoring-committee-rapporteur-vla/1680a287be> [in Ukrainian].

22. Terminovyj specialjnyj vysnovok shhodo zakonoproektu 3612 «Pro narodovladdja cherez vseukrajinsjkyj referendum» (CDL-PL (2020)009, Strasburgh, Varshava, 21.07.2020) / Jevropejsjka komisija za demokratiju cherez pravo (Venecijsjka klmisija) ta Bjuro OBSJe z demokratychnykh instytutiv ta prav ljudyny (BDIPL).(2020). [Urgent special opinion on draft law 3612 “On people's power through an all-Ukrainian referendum” (CDL-PL (2020)009, Strasbourg, Warsaw, 21.07.2020). European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and OSCE Bureau for Democratic Institutions and Human Rights (ODIPL)].URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/urgent-joint-opinion-on-draft-law-3612-on-democracy-through-all-ukraine-referendum> [in Ukrainian].

23. Terminovyj specialjnyj vysnovok # 1066/2021 shhodo projektu Zakonu pro miscevyj referendum (CDL-PI (2022)001, Strasburgh.(2022). [Urgent Special Opinion No. 1066/2021 on the Draft Law on Local Referendum (CDL-PI (2022)001]. URL: <https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/43075.pdf> [in Ukrainian].

24. Starosolsjkyj V. (2018). Pryncyp biljshosti. K. Polishhuk (Trans). [Majority principle]. Ljviv: Vyd-vo «Litopys» [in Ukrainian].

25. Buzeskul V. (1909).Ystoryja Afynskoj demokratyy. [History of Athenian democracy]. S.-Peterburgh: Typoghr. M.M. Stasjulevycha [in Russian].

26. Brun Gh. (18450. Rukovodstvo k polytycheskoj aryfmetryke. [Guide to political arithmetic]. Odesa: V Ghorod. Typoghrafyy [in Ukrainian].

27. Samjuelj Gh. (1906). Lyberalyzm. Opyt yzlozhenija pryncypov y proghrammy sovremennogho lyberalyzma v Anghlyy. [Liberalism. The experience of presenting

the principles and program of modern liberalism in England] Per. s anghl. pod red. M. Mamurovskiy (Trans). Moskva: Yzd. Y. Romanova [in Russian].

28. Orlando V. (1906). Prynцыpy konстыtucyonnoho prava. [Principles of constitutional law]. Moskva: Yzd-e V.M. Sablyna [in Russian].

29. Senjobos Sh. (1903). Polytycheskaja ystoryja sovremennoj Evropy. Эволюция partyj y polytycheskykh form (1814-1896). V. Posse (Trans). [Political history of modern Europe. Evolution of parties and political forms (1814-1896)]. S.-Peterburgh: Yzd. Tov. «Znanye» [in Russian].

30. Poghorilko V.F., Fedorenko V.L. (2000). Referendумы v Ukraїni: istorija ta suchasnistj. [Referendums in Ukraine: history and modernity]. Kyjiv: In-t derzhavy i prava NAN Ukraїnyi [in Ukrainian].

31. Borzho Sh. (1918). Uchrezhdenye y peresmotr konстыtucyj. P.Vysockyj .& F.F. Kokoshkina (Trans).[Establishment and revision of constitutions]. Moskva: Yzd-e M. y S. Sabashnykovykh [in Russian].

32. Takhtarev K. (1903). Ot predstavitel'stva k narodovlastiju. K yzucheniju novejšykh stremlenij polytycheskogho razvytija sovremennogho obshhestva. [From representation to democracy. To study the latest aspirations of the political development of modern society]. S.-Peterburgh: Yzd-e «Byblyoteky Obshhestvoznanyja» [in Russian].

33. Lodyzhenskij A. (1883). O plybyscyte v mezhdunarodnom prave. [About plebiscites in international law]. Moskva: V Unyversyt. Typoghr. (M. Katkov) [in Russian].

34. Fedorenko V.L. (2018). Konstytucionalizm i revoluciji. [Constitutionalism and revolutions]. Kyjiv: Pravo Ukraїnyi [in Ukrainian].

35. Sovremennye Konstytucyy. Sbornyk dejstvujushhykh konстыtucyonnykh aktov. Tom II-oj. Federacyy y Respublyky. (1907). V.M. Ghessena & B.Э. Noljde (Trans). [Modern Constitutions. Collection of current constitutional acts. Volume II. Federations

and Republics]. S-Peterburgh: Yzd-vo Jurydycheskogho knyzhnogho sklada «Pravo» [in Russian].

36. Shvejcarskaja prjamaja demokratsyja [Swiss direct democracy]. The Electoral Knowledge Network. URL: http://aceproject.org/ace-ru/topics/es/esy/esy_ch02 [in Switzerland].

37. Rezuljaty referendumy 15 maja 2022 gh. V Shvejtsaryi. [The results of the referendum on May 15, 2022 in Switzerland]. SWI. Swissinfo.ch. URL: <https://www.swissinfo.ch/rus/politics/%D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8B-%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC%D0%B0-15-%D0%BC%D0%B0%D1%8F-2022-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0-%D0%B2-%D1%88%D0%B2%D0%B5%D0%B9%D1%86%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B8/47564462> [in Switzerland].

38. Dzhandan K., Berry D.M., & Gholdman D. (2006). Trudnym putijm demokratsy: Process ghosudarstvennogho upravlenija v SShA. [The hard way of democracy: The process of state governance in the United States]. Per. s anghl. Moskva: ROSSPEN [in Russian].

39. Fedorenko V.L. (2020). Sutnistj, pokhodzhennja i formuvannja konстыtucijnykh osnov referendumiv ta osnovnykh modelej referendumnoji demokratsiji. [The essence, origin and formation of the constitutional foundations of referendums and the main models of referendum democracy]. Pravo Ukraїnyi. [in Ukrainian]

40. Onishchuk M. V., Fedorenko V. L. (2008). Problemy ghenезysu i typologhiji referendumnoji demokratsiji: svitovyj konстыtucijnyj dosvid // Konstytucija i narodnyj suverenitet v Ukraїni: problemy teoriji i praktyky realizaciji. [Problems of the genesis and typology of referential democracy: world constitutional experience // Constitution and national sovereignty in Ukraine: problems of theory and practice of implementation]. Kyjiv [in Ukrainian].

41. Blinken: Putin's "utter contempt and disdain" for UN on display this week / CNN. URL: <https://edition.cnn.com/world/live-news/un-general-assembly-09-20-22/index.html> [in USA].

42. Falshyvi referendumy ta mobilizacija je oznakamy slabkosti, provalu Rosiji – Posol SShA [Fake referendums and mobilization are signs of Russia's weakness and failurer]. Interfax Україна. URL: <https://interfax.com.ua/news/political/860178.html> [in Ukrainian].

43. Zajava Verkhovnoji Rady Ukrainy u zv'jazku z cherghovym etapom eskalaciji bezpekovoji sytuaciji v sviti, sprokovanyim ostannim rishennjam zlochynnoji vlady Rosijskoji Federaciji Zajavu Verkhovnoji Rady Ukrainy u zv'jazku z cherghovym etapom eskalaciji bezpekovoji sytuaciji v sviti, sprokovanyim ostannim rishennjam zlochynnoji vlady Rosijskoji Federaciji vid 21 veresnja 2022 r. (2022)/.[Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine in connection with the next stage of escalation of the security situation in the world, provoked by the latest decision of the criminal authorities of the Russian Federation Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine in connection with the next stage of escalation of the security situation in the world, provoked by the latest decision of the criminal authorities of the Russian Federation dated 21 September 2022]. Verkhovna Rada Ukrainy. Oficijnyj vebportal parlamentu Ukrainy. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/228239.html> [in Ukrainian].

44. Konstytucija Ukrainy, pryjnata na p'jati sesiji Verkhovnoji Rady Ukrainy 28 chervnja 1996 r.(1996). [The Constitution of Ukraine, adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy [in Ukrainian].

45. Rosijske rishennya pro mobilizatsiju – tse viznannya, scho Yih kadrova armiya ne vitrimala y posipalas –

zvernennya Prezidenta Ukrainy / Prezident Ukrainy. Ofitsijne Internet-predstavnytstvo. [The Russian decision to mobilize is a recognition that their personnel army did not last and crumbled – address of the President of Ukraine / President of Ukraine. Official online representation].URL: <https://www.president.gov.ua/news/rosijske-rishennya-pro-mobilizaciju-ce-viznannya-sho-yihnya-77929>

46. Habermas Yu. (2006). Zaluchennia inshoho: Studii z politychnoi teorii. A. Dakhnii (Trans). B. Poliarush [Engaging the Other: Studies in Political Theory]. Lviv: Astroliabii. [in Ukrainian].

47. Makron pro rosijski «referendumi» na okupovanykh terytorijakh: «Cynizm». [Macron on Russian "referendums" in the occupied territories: "Cynicism"]. Jevropejska Pravda URL:<https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/20/7147164/> [in Ukrainian].

48. Fedorenko V.L., Jukhymjuk O.M., Adler O.Gh. (2022). Porushennja osnovopolozhnykh prav ljudyny vnaslidok vijskovoji aghresiji Rosijskoji Federaciji proty Ukrainy u 2022 roku ta mekhanizmy prytjaghnennja vijskovykh zlochynciv do jurydychnoji vidpovidalnosti. [Violations of fundamental human rights as a result of the military aggression of the Russian Federation against Ukraine in 2022 and mechanisms for bringing war criminals to justice]. Ekspert: paradyghmy jurydychnykh nauk i derzhavnogho upravlinnja [in Ukrainian].

49. Ruslan Stefanchuk (2022): Budj-jaki rezultaty «referendumu» ne budutj viznani ni Ukrainoju, ni vsim cyvilizovanyim svitom. [Any results of the "referendum" will not be recognized by Ukraine or the entire civilized world]. Verkhovna Rada Ukrainy. Oficijnyj vebportal parlamentu Ukrainy. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/228155.html> [in Ukrainian].

УДК 343.98

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)-40-50](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22)-40-50)

Архіпов Віктор Віталійович,

кандидат технічних наук, науковий співробітник Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, e-mail: exavv@ukr.net, тел.: +38-044-592-14-01, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133, <https://orcid.org/0000-0001-9594-6314>

Холодова Ольга Юріївна,

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник лабораторії економічних та товарознавчих досліджень Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, e-mail: kholodova1984@ukr.net, тел.: +38-095-174-60-66, вул. Січеславська Набережна, 17, офіс 801 м. Дніпро, 49000, <https://orcid.org/0000-0001-8678-3955>

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ РИНКОВОЇ ВАРТОСТІ АКЦІЙ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА З МЕТОЮ ВИКУПУ У МІНОРИТАРНИХ АКЦІОНЕРІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Анотація. Обов'язковий продаж акцій акціонерів на вимогу особи, яка є власником домінуючого контрольного пакету акцій, є новим інститутом у корпоративному праві України та знаходиться на етапі свого становлення, хоча судові експертизи по визначенню ринкової вартості акцій товариств судами призначаються та виконуються, але ґрунтовних досліджень з цього питання на сьогодні не має. Науковим праць, присвячених дослідженню визначення вартості акцій у процедурі squeeze-out, незначна кількість.

Проводиться аналіз діючих законодавчих актів по визначенню вартості міноритарних пакетів акцій у процедурі squeeze-out.

Доведено, що методи та способи визначення ринкової вартості акцій для цілей примусового викупу в принципі не повинні відрізнятися від методів визначення ринкової вартості тих самих акцій для інших цілей. Відповідно, і методичні основи застосування знижок та премій при оцінці акцій (а також кількісні значення премій та знижок) не повинні відрізнятися у разі примусового викупу та інших цілей оцінки тих самих акцій.

У разі застосування відмінних значень знижок та/або премій щодо вартості акцій з метою примусового викупу від значень знижок та/або премій при визначенні ринкової вартості акцій для інших цілей, необхідно в чинному законодавстві перед-

бачити, що суб'єкт оціночної діяльності повинен визначати інший, не ринковий вид вартості акцій саме для цілей примусового викупу.

Враховуючі набуту експертну практику та досвід в оцінці акцій автори пропонують деякі науково-методологічні положення, щодо регламенту проведення судових експертиз по визначенню вартості акцій для викупу акцій процедури squeeze-out.

Запропоновано визначати ринкову вартість однієї акції, як ціну однієї акції у складі стовідсоткового пакета, оскільки лише за цих умов може бути визначено єдину ціну для всіх акціонерів без урахування розміру їх міноритарних пакетів акцій.

Встановлено, що визначення ціни акцій виходячи з розміру пакета акцій, що викупується, а не стовідсоткового пакета, порушує права міноритарних акціонерів, які примусово позбавляються своїх акцій без справедливої компенсації.

Пропонується при оцінці ринкової вартості акцій з метою примусового викупу знизити на нестачу контролю не застосовувати.

Поправку на неліквідність акцій міноритарних пакетів акцій при розрахунку вартості для зазначених цілей також не рекомендовано застосовувати, тому що угода обов'язково відбудеться, так як на її термін не впливає фактичний ступінь ліквідності акцій, які оцінюються.

Авторами наведено деякі науково-методологічні положення щодо визначення ринкової ціни акцій міноритарних акціонерів при їх обов'язковому продажу на вимогу особи, яка є власником домінуючого контрольного пакету акцій (squeeze-out).

Ключові слова: Цінні папери, оцінка цінних паперів, визначення вартості акцій, судова експертиза, національні стандарти оцінки, міноритарний пакет акцій, методика судової експертизи, оцінювач.

Arkhipov Viktor Vitaliiovych,

Candidate of Technical Sciences, Research Fellow, Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, 26 Lesi Ukrainky Blvd; (044) 592-14-01, Email: exavv@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-9594-6314>

Kholodova Olga Yurievna,

Candidate of Technical Sciences, Senior Research Fellow, Laboratory of Economic and Commodity Research, Dnipropetrovsk Research Institute of Forensic Science, Ministry of Justice of Ukraine, 49000, Dnipro, 17 Sicheslavskva Naberegna Blvd; e-mail: kholodova1984@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8678-3955>

FEATURES OF DETERMINING THE MARKET VALUE OF SHARES OF A JOINT STOCK COMPANY WITH THE PURPOSE OF BUYOUT FROM MINORITY SHAREHOLDERS DURING THE FORENSIC EXAMINATION

Abstract. Mandatory sale of shares by shareholders at the request of a person who owns a dominant controlling block of shares is a new institution in the corporate law of Ukraine and is at the stage of its formation, although forensic examinations to determine the market value of company shares are appointed and performed by courts, but thorough

research with does not have this question today. There is a small number of scientific works devoted to the study of determining the value of shares in the squeeze-out procedure.

An analysis of current legislation on determining the value of minority stakes in the squeeze-out procedure is carried out.

It has been proven that the methods and methods of determining the market value of shares for the purposes of forced redemption should not, in principle, differ from the methods of determining the market value of the same shares for other purposes. Accordingly, the methodological bases for applying discounts and premiums in the valuation of shares (as well as the quantitative values of premiums and discounts) should not differ in the case of forced redemption and other purposes of valuation of the same shares.

In the case of applying different values of discounts and/or premiums in relation to the value of shares for the purpose of forced redemption from the values of discounts and/or premiums when determining the market value of shares for other purposes, it is necessary in the current legislation to clearly establish the obligation of the subject of evaluation activity to determine another, a non-market form of share value specifically for the purposes of a forced buyout.

Taking into account the acquired expert practice and experience in the evaluation of shares, the authors propose some scientific and methodological provisions regarding the regulations for conducting forensic examinations to determine the value of shares for the purposes of the squeeze-out procedure.

It is proposed to determine the market value of one share as the price of one share in a 100% stake, since only under these conditions can a single price be determined for all shareholders, regardless of the size of their minority stakes.

It has been established that determining the price of shares based on the size of the block of shares being redeemed, rather than the 100% block, violates the rights of minority shareholders who are forced to divest themselves of their shares without fair compensation.

It is proposed not to apply the discount for lack of control when assessing the market value of shares for the purpose of forced buyout.

The correction for the illiquidity of shares of minority stakes when calculating the value for the specified purposes is also not recommended to be applied, because the transaction will necessarily take place, since its term is not affected by the actual degree of liquidity of the shares being evaluated.

The authors provide some scientific and methodological provisions for determining the market price of minority shareholders' shares in case of their compulsory sale at the request of the person who owns the dominant controlling block of shares (squeeze-out).

Keywords: Securities, valuation of securities, valuation of shares, forensic examination, national valuation standards, minority shareholding, forensic examination methodology, appraiser.

Постановка проблеми. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах» від 23 березня 2017 р. № 1983-VIII [1] вперше на законодавчому рівні закріплено інститут обов'язкового продажу акцій акціонерів на вимогу особи, яка володіє домінуючим пакетом акцій, або, як називають цей інститут у США та країнах західної Європи, – squeeze-out.

В Україні існували прецеденти, коли саме через міноритарних акціонерів здійснювалось рейдерство або корпоративний шантаж, що негативно впливало на господарську діяльність підприємства. Тому запровадженням процедури squeeze-out держава забезпечує публічний інтерес, який полягає в тому, щоб не допустити існування в економіці Акціонерних товариств з невирішеним або потенційним корпоративним конфліктом з метою забезпечення стабільності функціонування, розвитку та інвестиційної привабливості компаній.

Основною причиною критики інституту обов'язкового продажу акцій акціонерів на вимогу особи, яка володіє домінуючим контрольним пакетом акцій, є на думку представників опозиційної до squeeze-out точки зору, неефективний механізм визначення справедливої ціни акцій.

Очевидним є те, що під «справедливою ціною акцій» мажоритарний акціонер та міноритарій уявляють абсолютно різні цифри. Так, мажоритарному акціонеру вигідне заниження ціни акцій, оскільки чим менша ціна однієї акції, тим меншу грошову суму він буде зобов'язаний сплатити міноритаріям.

Відповідно до ч. 5 ст. 65² Закону України «Про акціонерні товариства» (далі – ЗУ «Про АТ»)[2] ціною обов'язкового продажу акцій визначається найбільша з наступних:

1) найвища ціна акції, за якою заявник вимоги, його афілійовані особи або треті особи, що діють спільно з ним, придбавали акції цього товариства протягом 12 місяців, що передують даті набуття домінуючого контрольного пакета акцій включно з датою набуття;

2) найвища ціна, за якою заявник вимоги, його афілійовані особи або треті особи, які діють спільно з ним, опосередковано набули право власності на акції цього товариства протягом 12 місяців, що передують даті набуття такою особою домінуючого контрольного пакета акцій товариства включно з датою набуття, за умови, що вартість акцій товариства, які прямо або опосередковано належать такій юридичній особі, за даними її останньої річної фінансової звітності, становить не менше 90 % загальної вартості активів такої юридичної особи;

3) ринкова вартість акцій товариства, визначена суб'єктом оціночної діяльності відповідно до ст. 8 ЗУ «Про АТ» станом на останній робочий день, що передує дню набуття заявником вимоги домінуючого пакета акцій товариства.

Як правило при розгляді судових позовів в яких оспорується вартість акцій міноритарних пакетів, що були викуплені при процедурі squeeze-out, суди призначають судову експертизу з метою визначення ринкової вартості акцій товариства станом на останній робочий день, що передує дню на-

буття заявником вимоги домінуючого пакета акцій товариства.

На сьогоднішній час відсутні методологічні розробки щодо визначення ринкової вартості акцій товариства, які викупуваються при процедурі squeeze-out.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обов'язковий продаж акцій акціонерів на вимогу особи, яка є власником домінуючого контрольного пакету акцій, є новим інститутом у корпоративному праві України та знаходиться на етапі свого становлення, хоча судові експертизи по визначенню ринкової вартості акцій товариств судами призначаються та виконуються, але ґрунтовних досліджень з цього питання на сьогодні не має.

У зв'язку з цим наукових праць, присвячених дослідженню визначення вартості акцій у процедурі squeeze-out, незначна кількість. Переважно ця тема у науковій літературі досліджувалась як елемент правового регулювання примусового викупу акцій у наукових публікаціях таких вчених, як Л.М. Белкін [3], О.В. Бігняк[4], Л.М. Дорошенко, В.В. Пилявець [5,6], О.В. Кологойда[7], В. Ігонін, А. Шматов[8] та інших, що вказує на актуальність проведення дослідження цього питання.

Мета статті. Метою даної статті є розробка науково-методологічних положень щодо визначення ринкової ціни акцій міноритарних акціонерів при їх обов'язковому продажу на вимогу особи, яка є власником домінуючого контрольного пакету акцій (squeeze-out).

Виклад основного матеріалу.

В даний час одним із найбільш спірних питань вітчизняної судової експертизи є питання вибору мето-

дології визначення ринкової вартості при оцінці вартості акції акціонерного товариства з метою викупу у міноритарних акціонерів відповідно до ч. 5 ст. 65² ЗУ «Про АТ» [2].

Необхідно зазначити, що у тексті ст. 65² ЗУ «Про АТ» [2] абсолютно чітко і обґрунтовано розмежовані поняття «ціна» та «вартість». Відмінність цих двох понять носить фундаментальний характер і це відображено як у класичній економічній теорії, так і у Національному стандарті №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав». В Національному стандарті №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»[9], сформульовані ці відмінності таким чином:

«ціна – фактична сума грошей, сплачена за об'єкт оцінки або подібне майно»;

«вартість – еквівалент цінності об'єкта оцінки, виражений у ймовірній сумі грошей».

Відповідно до Міжнародних стандартів оцінки: «Ціна є терміном, що позначає грошову суму, необхідну, пропонувану або сплачену за товар чи послугу. Вона є історичним фактом незалежно від того, чи вона була відкрито оголошено або залишилося в таємниці. В силу фінансових можливостей, мотивів або особливих інтересів конкретних покупця та продавця сплачена за товари або послуги ціна може не відповідати вартості, яку могли б приписати цим товарам та послугам інші особи. Тим не менш, ціна зазвичай є індикатором відносної вартості, що встановлюється для цих товарів або послуг даним покупцем та (або) продавцем за конкретних обставин.

...Вартість є економічним поняттям, що стосується грошового зв'язку

між товарами та послугами, доступними для придбання, з одного боку, та тими, хто їх купує та продає, з іншого. Вартість є не фактом, а розрахунковою величиною цінності конкретних товарів та послуг у конкретний момент часу відповідно до обраного тлумачення вартості. Економічна концепція вартості відображає погляд ринку на вигоди, які отримують ті, хто є власником даних товарів або користується цими послугами на дату дії вартості».

ЗУ «Про АТ» (стаття 65²) [2], як це недвозначно впливає з тексту, визначає порядок і спосіб визначення саме ціни (а не вартості) цінних паперів, що купуються. При цьому механізм визначення ціни акцій, що примусово викуповуються, зводиться в результаті до досить простої формули – ціною викупу буде максимальне значення з кількох величин: ринкової вартості акцій (яка визначається оцінювачем) та цін фактичного придбання акцій контролюючим акціонером у результаті публічної пропозиції у процесі консолідації пакета.

Таким чином, зі всього вищесказаного можна зробити однозначний висновок про те, що в ЗУ «Про АТ» [2] відсутні будь-які спеціальні вимоги (вказівки, рекомендації тощо) або обмеження, щодо способу визначення ринкової вартості акцій з метою примусового викупу. А всі сформульовані у ЗУ «Про АТ» [2] обмеження в цілому відносяться до механізму визначення ціни цінних паперів, які викуповуються. Єдина вимога Закону, що відноситься до способу визначення ринкової вартості акцій для цілей викупу, полягає лише в тому, що вона повинна визначатися суб'єктом оціночної діяльності. А також цей закон однознач-

но стверджує, що базою оцінки буде ринкова вартість.

Слід зазначити, що Постановою Кабінету Міністрів України №1440 від 10.09.2003р. «Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»» [9] передбачено, що Національний стандарт № 1 (далі – Стандарт №1) є обов'язковим для застосування під час проведення оцінки майна та майнових прав суб'єктами оціночної діяльності, а також особами, які відповідно до законодавства здійснюють рецензування звітів про оцінку майна.

Стандарт №1 визначає, що ринкова вартість – це вартість, за яку можливе відчуження об'єкта оцінки на ринку подібного майна на дату оцінки за угодою, укладеною між покупцем та продавцем, після проведення відповідного маркетингу за умови, що кожна із сторін діяла із знанням справи, розсудливо і без примусу.

Розширене трактування терміну «ринкова вартість» включає ряд додаткових параметрів:

1. Одна зі сторін угоди не мусить відчужувати об'єкт оцінки, а інша сторона не зобов'язана виконувати.

2. Сторони угоди добре поінформовані про предмет угоди та діють у своїх інтересах.

3. Об'єкт оцінки представлений на ринку за допомогою публічної оферти, типової для аналогічних об'єктів оцінки.

4. Ціна угоди є розумною винагородою за об'єкт оцінки, а примусу до здійснення угоди щодо сторін угоди з будь-якої сторони не було.

Взявши це до уваги, можна зробити висновок, що поняття «ринкова вартість» передбачає:

1. Наявність якихось усереднених всім учасників ринку умов;

2. Кожен гравець на ринку може бути визнаний потенційним учасником угоди;

3. Учасники угоди (зокрема потенційні) повинні мати достатню інформації для проведення всебічного аналізу внутрішніх та зовнішніх вартісних факторів, що впливають на об'єкт оцінки, інакше кажучи, специфічних факторів, що ідентифікують об'єкт, у тому числі щодо ринку.

Видно, що за цілою низкою суттєвих ознак умови здійснення угод примусового викупу не відповідають умовам, що наведені у визначенні ринкової вартості. Проте у випадку примусового викупу оцінювачем визначається саме ринкова вартість акцій, а конкретні специфічні умови угоди саме за примусовим викупом (відповідно до вимог ЗУ «Про АТ» [2]) враховуватися оцінювачем не повинні (інакше, оцінювачем визначатиметься інший, не ринковий вид вартості).

З вищевикладеного слід відзначити, що методи та способи визначення ринкової вартості акцій для цілей примусового викупу в принципі не повинні відрізнятися від методів визначення ринкової вартості тих самих акцій для інших цілей. Відповідно, і методичні основи застосування знижок та премій при оцінці акцій (а також кількісні значення премій та знижок) не повинні відрізнятися у разі примусового викупу та інших цілей оцінки тих самих акцій.

У разі застосування відмінних значень знижок та/або премій щодо вартості акцій з метою примусового викупу від значень знижок та/або премій при визначенні ринкової вартості ак-

цій для інших цілей, необхідно в чинному законодавстві передбачити, що суб'єкт оціночної діяльності повинен визначати інший, не ринковий вид вартості акцій саме для цілей примусового викупу.

На нашу думку це є правовою колізією, яку повинен усунути у Законі України законодавець.

Враховуючі набуту експертну практику та досвід в оцінці акцій автори пропонують деякі науково-методологічні положення, щодо регламенту проведення судових експертиз по визначенню вартості акцій для цілей викупу акцій процедури squeeze-out.

Необхідно зазначити, що при винесенні ухвал щодо призначення судових експертиз по визначенню вартості акцій для цілей викупу акцій українські суди, як правило зазначають, що об'єктом оцінки (експертизи) є одна проста акція акціонерного товариства без вказівки на розмір пакету, у складі якого ця акція має бути оцінена.

На нашу думку ринкова вартість однієї акції має визначатися як ціна однієї акції у складі стовідсоткового пакета, оскільки лише за цих умов може бути визначено єдину ціну для всіх акціонерів без урахування розміру їх міноритарних пакетів акцій.

Визначення ціни акцій виходячи з розміру пакета акцій, що викуповується, а не стовідсоткового пакета, порушує права міноритарних акціонерів, які примусово позбавляються своїх акцій без справедливої компенсації.

Ми вважаємо, що при оцінці ринкової вартості акцій з метою примусового викупу знижки на нестачу контролю не повинні застосовуватися.

Поправка на неліквідність акцій міноритарних пакетів акцій при роз-

рахунку вартості для зазначених цілей також не застосовується, тому що угода обов'язково відбудеться, причому на її термін не впливає фактичний ступінь ліквідності акцій, які оцінюються.

Стандартом №1 п.38. [9] передбачено, що для проведення оцінки майна застосовуються такі основні методичні підходи: витратний (майновий – для оцінки об'єктів у формі цілісного майнового комплексу та у формі фінансових інтересів); дохідний; порівняльний. Таким чином оцінювач (експерт) при проведенні оцінки зобов'язаний використовувати майновий, порівняльний та дохідний підходи до оцінки або обґрунтувати відмову від використання того чи іншого підходу. Оцінювач має право самостійно визначати конкретні методи оцінки у межах застосування кожного із підходів.

Як показує експертна практика, при визначенні ринкової вартості акцій акціонерного товариства з метою викупу у міноритарних акціонерів під час проведення судової експертизи насамперед треба застосовувати дохідний та порівняльний методичні підходи.

Слід зазначити у разі якщо величина нескоректованих чистих активів емітента, чії акції оцінюються, менш ніж на 50% нижче за вартість, визначену порівняльним та/або дохідним підходами, доцільно застосування майнового підходу. У разі якщо величина нескоректованих чистих активів емітента, чії акції оцінюються, більш ніж на 50% нижче за вартість, визначену порівняльним та дохідними підходами, застосування майнового підходу не є обов'язковим.

Методи визначення ринкової вартості акції базуються на двох принципово різних аналізах: фундаментальному та технічному. При цьому слід мати на увазі: якщо фундаментальний аналіз придатний для всіх акцій, то технічний лише ліквідних (які активно обертаються на фондовому ринку).

Фундаментальний аналіз ґрунтується на інтерпретації показників діяльності компанії у зовнішньому середовищі (економічна та політична ситуація, законодавство, кон'юнктура ринку та ін.). Він зазвичай складається із двох стадій:

- аналіз загальної ситуації в країні, галузі чи регіоні;
- аналіз окремої компанії, її фінансового стану та результатів діяльності на ринку.

Заключний розділ фундаментального аналізу встановлює спроможність емітента у випуску звичайних акцій.

Технічний аналіз пов'язаний з вивченням динаміки ринкових цін на відповідні акції, обсягів їх продажів, спредів, ступеня ризику та інших ринкових індикаторів.

Найважливішими показниками, що розглядаються в ході фундаментального аналізу, є:

- фінансово-економічне становище компанії останніми роками;
- перспективи розвитку;
- інвестиційна політика;
- організаційно-правові умови;
- валовий дохід компанії, його динаміка та структура;
- дивідендна політика;
- грошові потоки, їхня динаміка;
- стан обладнання, його структура;
- забезпеченість запасами;
- величина та стан заборгованості;
- якість управління.

Теорія, відповідно до якої виконується оцінка простих акцій, за останні роки зазнала істотних змін. Ця теорія характеризується наявністю в ній глибоких протиріч, і жоден метод оцінки простих акцій досі не отримав загального визнання. Різні підходи та методи оцінки вартості акції базуються на аналізі активів компанії, грошових потоків та прогнозованих доходів. Кожна концепція оцінки вартості використовується для вирішення конкретних завдань, і з кожним із них пов'язаний окремий вид вартості акції.

При узгодженні підсумкової величини ринкової вартості, нами на підставі узагальнення експертної практики та досліджених публікацій рекомендується:

- при застосуванні дохідного та порівняльного підходів використовувати співвідношення ваг у діапазоні від 0,5/0,5 до 0,3/0,7 відповідно. При цьому максимальна вага надається порівняльному підходу;

- при застосуванні майнового та дохідного підходів рекомендовані ваги становлять: якщо результат дохідного підходу перевищує результат витратного(майнового) підходу, 0,2 – результату майнового підходу, 0,8 – результату дохідного підходу; якщо результат дохідного підходу нижче результату майнового підходу, 0,7 – результату майнового підходу, 0,3 – результату дохідного підходу;

- при застосуванні майнового та порівняльного підходів рекомендовані ваги становлять: якщо результат порівняльного підходу перевищує результат майнового підходу, 0,8 результату порівняльного підходу, 0,2 результату майнового підходу; якщо результат порівняльного підходу ниж-

че результату майнового підходу, 0,3 результату порівняльного підходу, 0,7 результату майнового підходу;

- при застосуванні майнового, порівняльного та дохідного підходів оцінювач повинен привести зважений підхід до обґрунтування підсумкової величини вартості об'єкта оцінки. Допускається як підсумкова величина використання результатів одного з підходів, якщо результат цього підходу вище мінімального і нижче максимального результатів, отриманих двома іншими методами оцінки (у разі застосування трьох підходів). Також при виведенні судження про підсумкову величину вартості об'єкта оцінки допускається як виняток виключення при узгодженні результатів одного з підходів (у разі застосування трьох підходів). Такий виняток має бути аргументований.

Висновки. Методи та способи визначення ринкової вартості акцій для цілей примусового викупу в принципі не повинні відрізнятися від методів визначення ринкової вартості тих самих акцій для інших цілей. Відповідно, і методичні основи застосування знижок та премій при оцінці акцій (а також кількісні значення премій та знижок) не повинні відрізнятися у разі примусового викупу та інших цілей оцінки тих самих акцій.

Рекомендується визначати ринкову вартість однієї акції, як ціну однієї акції у складі стовідсоткового пакета, оскільки лише за цих умов може бути визначено єдину ціну для всіх акціонерів без урахування розміру їх міноритарних пакетів акцій. А також при оцінці ринкової вартості акцій з метою примусового викупу знижки на нестачу контролю не застосовувати.

Поправку на неліквідність акцій міноритарних пакетів акцій при розрахунку вартості для зазначених цілей не рекомендовано застосовувати, так як на її термін не впливає фактичний ступінь ліквідності акцій, які оцінюються.

При узгодженні підсумкової величини ринкової вартості запропоновано використовувати відсоткове співвідношення ваг результатів оцінки виконаної за різними методичними підходами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах: Закон України від 23.03.2017 р. № 1983-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1983-19#Text> (дата звернення 09.08.2022).

2. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008р. №514-VI. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text> (дата звернення 09.08.2022).

3. Белкін Л.М. Ілюстрація узаконеного державою грабунку міноритарних акціонерів. Stock world. URL: <https://www.stockworld.com.ua/ru/column/iliustratsiia-uzakonienogho-dierzhavoju - ghrabunku-minoritarnikh-aktsionieriv>. (дата звернення 09.08.2022).

4. Бігняк О.В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні : дис. д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. С. 226.

5. Дорошенко Л.М., Пилявець В.В. Визначення справедливої ціни обов'язкового продажу акцій. Часопис Київського університету права. 2020, №3. С.156-162.

6. Дорошенко Л.М. Щодо відповідності процедури обов'язкового продажу акцій (squeeze-out) принципу непорушності

права власності, Підприємництво, господарство і право. 2020 №7. С.76-82.

7. Клогойда О., Стафійчук В. Захист прав міноритарних акціонерів у процедурі примусового продажу акцій (squeeze-out). Право України, 2018 №7. С.143-176.

8. Ігонін В., Шматов А. Сквіз-аут, що вистояв у судах. Юридична газета. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/skvizaut-shcho-vistoyav-u-sudah.html>.(дата звернення 09.08.2022).

9. Про затвердження Національного стандарту №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003р. № 1440. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1440-2003-%EF>. (дата звернення 09.08.2022).

REFERENCES:

1. Zakon Ukraïni "Pro vnesennja zmin do dejakih zakonodavchih aktiv Ukraïni shhodo pidvishhennja rivnja korporativnogo upravlinnja v akcionernih tovaristvah" [The Law of Ukraine "On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding raising the level of corporate governance in joint-stock companies"]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1983-19#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1983-19#Text> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukraïni "Pro akcionerni tovaristva". [The Law of Ukraine "On joint-stock companies"]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text> [in Ukrainian].

3. Belkin, L.M. Iljustracija uzakonenogo derzhavoju grabunku minoritarnih akcioneriv. Stock world [Illustration of state-sanctioned robbery of minority shareholders. Stock world.]. [www.stockworld.com.ua](https://www.stockworld.com.ua/ru/column/iliustratsiia-uzakonienogho-dierzhavoju - ghrabunku-minoritarnikh-aktsionieriv) Retrieved from <https://www.stockworld.com.ua/ru/column/iliustratsiia-uzakonienogho-dierzhavoju - ghrabunku-minoritarnikh-aktsionieriv> [in Ukrainian].

4. Bignjak, O.V. (2018). Civil'no-pravovij zahist korporativnih prav v Ukraïni [Civil law protection of corporate rights in

Ukraine]. *Doctor's thesis*. Odesa: Nacional'nij universitet «Odes'ka juridichna akademija» [in Ukrainian].

5. Doroshenko, L.M., Piljavec', V.V. (2020). Viznachennja spravedlivoi cini obov'jazkovogo prodazhu akcij [Determining the fair price of mandatory sale of shares]. *Chasopis Kiivs'kogo universitetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 156-162 [in Ukrainian].

6. Doroshenko, L.M. (2020). Shhodo vidpovidnosti proceduri obov'jazkovogo prodazhu akcij (squeeze-out) principu neporushnosti prava vlasnosti [Regarding the conformity of the procedure of compulsory sale of shares (squeeze-out) with the principle of inviolability of property rights,]. *Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 7, 76-82 [in Ukrainian].

7. Klogojda, O., Stafijchuk, V. (2018). Zahist prav minoritarnih akcioneriv u

proceduri primusovogo prodazhu akcij (squeeze-out) [Protection of the rights of minority shareholders in the squeeze-out procedure]. *Pravo Ukraïni – Law of Ukraine*, 7, 143-176 [in Ukrainian].

8. Igonin, V., Shmatov, A. Skviz-aut, shho vistojav u sudah [Squeeze-out that stood up in court]. *Juridichna gazeta – Legal newspaper*. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/skvizaut-shcho-vistoyav-u-sudah.html>. (data zvernennja 09.08.2022) [in Ukrainian].

9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni “Pro zatverdzhennja Nacional'nogo standartu №1 «Zagal'ni zasadi ocinki majna i majnovih prav»” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the approval of National Standard No. 1 “General principles of valuation of property and property rights””]. (n.d). *zakon.nau.ua* Retrieved frpm <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1440-2003-%EF>. [in Ukrainian].

Кривоножко Галина Євгенівна,

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, судовий експерт, Науково-дослідний центр судових експертиз з питань інтелектуальної власності бульвар Л. Українки, 26а, офіс 501, м. Київ, 01133, тел.: +38 044 5921401, e-mail: kr_galina@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-7635-541X>

ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ ДАНИХ КОРИСТУВАЧА/ВЛАСНИКА МОБІЛЬНОГО ТЕЛЕФОНУ У ЧАСТИНІ, ЩО СТОСУЄТЬСЯ НОМЕРУ ОПЕРАТОРА ТА ДАНИХ WHATSAPP

Анотація. В процесі проведення судових експертиз, експертних досліджень з метою виявлення інформації про обставини справи, що має значення для подальшого виявлення, попередження, припинення та розслідування злочинів, які вчиняються із використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій, експерт/спеціаліст здійснює взаємопов'язані за змістом експертного завдання дії для вирішення поставлених питань.

За результатами аналізу наявної практики виконання судових експертиз, експертних досліджень здійснено узагальнення та висновки, що сприятимуть проведенню об'єктивних та науково-обґрунтованих досліджень щодо питань визначення користувача/власника номеру мобільного телефону за даними месенджерів, на прикладі месенджера WhatsApp. Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що даному питанню не приділяється значна увага. Наукові дослідження щодо особливостей дослідження обміну повідомленнями, зокрема месенджеру WhatsApp, не знайдено.

В даній статті наведено приклад (варіант) проведення дослідження, алгоритм (послідовність дій щодо процесу визначення/встановлення користувача/власника номеру мобільного телефону за даними WhatsApp переписки з іншим абонентом; здійснення ідентифікації користувача при його первинній реєстрації у програмному забезпеченні (месенджері) WhatsApp. Тестова передача повідомлення здійснювалась від абонента №1 (телефон на базі операційної системи Android) до абонента №2 (телефон на базі операційної системи ІОs).

Рекомендується для використання при проведенні комплексного інженерно-технічного дослідження (експертна спеціальність 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів», 10.17 «Дослідження телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів»).

Ключові слова: експертне дослідження, месенджер, спеціаліст, судова експертиза, WhatsApp.

Kryvonozhko Halyna Evgenievna,

Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher, Forensic Expert, Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, Lesi Ukrainky Blvd, 26: (044) 592-14-01, Email: kr_galina@ukr.net, http://orcid.org/0000-0002-7635-541X

REGARDING INVESTIGATION OF USER/MOBILE PHONE OWNER DATA IN RELATION TO OPERATOR NUMBER AND WHATSAPP DATA

Abstract. In the process of conducting forensic expertise, expert research with the aim of revealing information about the circumstances of the case, which is important for the further detection, prevention, termination and investigation of crimes committed with the use of modern information and telecommunication technologies, the expert/specialist carries out interrelated expert the task of action to solve the issues.

Based on the results of the analysis of the existing practice of performing forensic expertise, expert research, generalizations and conclusions have been made that will contribute to conducting objective and scientifically based studies on the issues of determining the user/owner of a mobile phone number based on messenger data, using the WhatsApp messenger as an example. The analysis of researches and publications shows that this issue is not given much attention. No scientific studies have been found on the specifics of the messaging research, particularly the WhatsApp messenger.

This article provides an example (variant) of conducting research, an algorithm (a sequence of actions regarding the process of determining/setting a user/owner of a mobile phone number based on WhatsApp correspondence with another subscriber; performing user identification during his initial registration in the WhatsApp software (messenger). Test the message was sent from subscriber #1 (a phone based on the Android operating system) to subscriber #2 (a phone based on the IOs operating system).

Recommended for use in conducting comprehensive engineering research (expert specialty 10.9 «Research of computer hardware and software», 10.17 «Research of telecommunication systems (equipment) and tools»).

Keywords: expert research, messenger, specialist, forensic expertise, WhatsApp.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Останнім часом особливого поширення набуває використання злочинцями у протиправній діяльності мережі Інтернет, мобільного зв'язку та основних сервісів, які надають провайдери телекомунікацій під час вчинення злочинів [1]. Визначення та терміни, що мають відношення до

функціонування сфери комунікацій та надання комунікаційних послуг, закріплені у базових нормативно-правових актах, а саме Законі України «Про електронні комунікації» [2], який встановлює правову та організаційні основи діяльності у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, Законі України «Про інформацію» [3], який регулює відносини щодо створення, збирання, одержан-

ня, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації, інших нормативно-правових актах.

В процесі проведення судових експертиз, експертних досліджень з метою виявлення інформації про обставини справи, що має значення для подальшого виявлення, попередження, припинення й розслідування злочинів, які вчиняються із використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій, експерт здійснює взаємопов'язані за змістом експертного завдання дії для вирішення поставлених питань [4, 5].

За результатами аналізу наявної практики виконання експертних досліджень нижче наведемо узагальнення та висновки, що сприятимуть проведенню об'єктивних та науково-обґрунтованих досліджень щодо питань визначення користувача/власника номеру мобільного телефону за даними месенджерів, на прикладі месенджера WhatsApp.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що даному питанню не приділяється значна увага. Наукові дослідження щодо особливостей дослідження обміну повідомленнями, зокрема месенджеру WhatsApp, не знайдено [1, 6].

Мета статті. Метою даної статті є опис (алгоритм вирішення) проблемних питань у процесі визначення/встановлення користувача/власника номеру мобільного телефону за даними WhatsApp переписки з іншим абонентом; здійснення ідентифікації користувача при його первинній реєстрації у програмному забезпеченні (месенджері) WhatsApp.

Виклад основного матеріалу.

Експертні дослідження передбачають, що дослідження, проведені експертом, здійснюються на підставі чинного законодавства та на основі спеціальних знань, матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи [4]. Тематика проведених досліджень відноситься та спрямована на підвищення ефективності наукових досліджень у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, інформатизації. Узагальнення та висновки, надані за результатами дослідження сприятимуть проведенню об'єктивних та науково обґрунтованих досліджень та рекомендується для використання при проведенні комплексного інженерно-технічного дослідження (експертна спеціальність 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів», 10.17 «Дослідження телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів»).

В даній статті буде наведений опис особливостей дослідження де *об'єктами дослідження є засоби обчислювальної техніки*. На сьогодні до них відносяться в основному засоби, які інтегровані із засобами зв'язку. Слід звернути увагу, що відображення інформації може відрізнятися на різних засобах, у випадку відсутності синхронізації на час зняття інформації/у випадку наявності обмежень в налаштуваннях.

Основу діяльності у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра в Україні встановлює Закон «Про електронні комунікації». Права, обов'язки та відповідальність кінцевих користувачів послуг регулюються статтею 107 даного Закону.

Мобільний зв'язок – електронні комунікації із застосуванням радіотехнологій, під час яких кінцеве обладнання хоча б одного із споживачів може вільно переміщатися в межах усіх пунктів закінчення електронної комунікаційної мережі [2].

Основними операторами, які разом займають понад 97 % ринку мобільного зв'язку в Україні, є *Київстар*, *Vodafone Україна* та *lifecell*.

Нижче наведено скорочений алгоритм та рекомендації щодо проведення експертного дослідження для відповіді на поставлені питання:

Чи можливо встановити користувача/власника номеру мобільного телефону за даними WhatsApp переписки з іншим абонентом? Якщо так, то за яких умов?

Чи здійснюється ідентифікація користувача при його первинній реєстрації у програмному забезпеченні (месенджері) WhatsApp?

*Чи підтверджується належність номеру абонента «+38096****» саме П.І.Б (особі)?*

Тестова передача повідомлення було здійснено від абонента №1 (телефон на базі операційної системи Android) до абонента №2 (телефон на базі операційної системи ІОs).

Щодо номера абонента, визначеного в питанні. Даний номер відноситься до Єдиного набору українського номера, що однаково надійно працюватиме в Україні і за її межами, здійснюється в міжнародному форматі: телефонний код України – «+380», «XX» – код оператора мобільного зв'язку, «XXX XX XX» – номер абонента. Зважаючи на те, що код номера абонента «96», він належить оператору *Київстар*. З ме-

тою отримання детальної інформації стосовно можливості ідентифікації абонента, було проведено дослідження направлене на вивчення інформації щодо мобільного оператора України.

Відповідно до Умов надання телекомунікаційних послуг приватного акціонерного товариства «Київстар» існує порядок укладання договорів між абонентом та оператором, який визначено Договором, відповідно до якого абоненти поділяються на *абонентів передплатеного зв'язку* та *абонентів контрактного зв'язку*. Існує можливість «переходу» с передплати на контракт та з контракту на передплату.

Слід звернути увагу, що згідно загальних положень «Умов надання комунікаційних послуг приватного акціонерного товариства «Київстар» Договору: «Контрактний абонент – юридична або фізична особа, яка укладає з оператором у письмовій формі договір стосовно обслуговування хоча б одного телефонного номера рухомого (мобільного) зв'язку за тарифними планами для контрактних абонентів. Контрактний абонент отримує послуги персоналізовано».

В свою чергу, у загальному розумінні форма передплатеного зв'язку полягає у тому, що абонент сплачує деяку суму у вигляді абонентської плати за місяць, за день, або за інший визначений тарифом термін користування послугою, а потім нею користується. Згідно загальних положень «Умов надання комунікаційних послуг приватного акціонерного товариства «Київстар» Договору: «Абонент передплатеного зв'язку – особа, що уклала з оператором договір в усній формі. Абонентом

передплаченого зв'язку є абонент, який користується послугами рухомого (мобільного) зв'язку, абонент, який користується послугою «Прямий номер» та абонент, який користується послугою «Домашній Інтернет». Абонент передплаченого зв'язку отримує послуги знеособлено». Одним із способів отримання абонентського номера мобільного оператора «Київстар» є придбання нового стартового пакету. Окрім того, додатково у кожного абонента передплаченої форми зв'язку існує можливість зареєструвати власний номер телефону. Дана умова не є необхідною, але надає абоненту певні переваги та послуги.

За результатами проведеного дослідження, якщо споживач надав згоду на опублікування власної персональної інформації та не скористався правом на безоплатне вилучення відомостей про нього повністю або частково з електронних версій баз даних інформаційно-довідкових служб, та випадків витребування персональної інформації у її зберігача, встановлених законом, експертом було встановлено наступні умови можливості належності абонентського номеру мобільного телефону імовірному власнику:

- 1) абонент є контрактним;
- 2) абонент був контрактним раніше, та скористався можливістю переходу на передплачену форму зв'язку;
- 3) Табонент є зареєстрованим у свого оператора зв'язку;
- 4) абонент здійснив перенесення власного номеру від іншого оператора зв'язку, та є зареєстрованим у оператора-донора.

Таким чином, визначити особу власника мобільного номеру можливо лише у випадку контрактного підклю-

чення та/або реєстрації його номера у порядку, встановленому оператором.

Щодо функціоналу та особливостей налаштувань/обміну повідомленнями сервісу обміну миттєвими повідомленнями WhatsApp.

WhatsApp – програма, мобільний додаток або веб-сервіс для миттєвого обміну повідомленнями, який дозволяє обмінюватися текстовими, голосовими та відеоповідомленнями, стікерами та фотографіями, файлами різних форматів. За допомогою програм WhatsApp Web та WhatsApp для комп'ютера можливо синхронізувати бесіди з комп'ютером і спілкуватися на будь-якому засобі обчислювальної техніки.

Для встановлення можливості ідентифікації абонента у додатку WhatsApp спеціалістом необхідно провести експертний експеримент за наступним алгоритмом.

Приклад (варіант) проведення дослідження, алгоритм (послідовність дій).

1. Дії з первинної реєстрації користувача з використанням мобільного телефону на базі операційної системи Android із використанням наданої на дослідження сім-картки; активації мобільного телефону.

Додаток WhatsApp необхідно завантажити з безкоштовного сервісу Google Play. При первинному завантаженні користувачеві надається можливість ознайомитися з «Політикою конфіденційності» та «Умовами надання послуг». Далі відбувається реєстрація з використанням номеру телефону та необхідність підтвердження введеного номеру телефону за допомогою SMS-повідомлення, яке приходить

на телефон. Після вдалого підтвердження додаток пропонує відновити резервну копію (якщо раніше він використовувався на іншому пристрої) та запитує доступ до контактів, фото, медіа та файлів пристрою. Далі користувачеві пропонується вказати ім'я та завантажити фото профілю, *при цьому ім'я можливо вказати будь-яке*. Слід звернути увагу, що умова заповнення поля «імені» користувача є обов'язковою, в свою чергу умова завантаження фото користувача не є обов'язковою.

Реєстрація у мобільному додатку (месенджері) WhatsApp з іменем «Спеціаліст».

Зміна імені користувача у профілі з «Спеціаліст» на «Іван Іванов». Змінити ім'я користувача можливо на «Іван Іванов». Зміна імені користувача не вимагає надання жодних ідентифікуючих відомостей (документів, фото тощо).

Дії з первинної реєстрації користувача (Ім'я «Петро Петров») з використанням мобільного телефону на базі операційної системи ІОs із використанням наданої на дослідження сім-картки; активації мобільного телефону.

Запис номера користувача мобільного телефону (терміналу) на базі операційної системи Android у телефоні на базі операційної системи ІОs під визначеним іменем/позначенням «Іванов Іван».

Тестова передача повідомлення від абонента №1 (телефон на базі операційної системи Android), який ідентифікував себе як «Іван Іванов», до абонента №2 (телефону на базі операційної системи ІОs), у телефонній книзі якого абонент №1 записаний як «Іванов Іван».

Перейменування абонента «Іванов Іван» на телефоні на базі операційної системи ІОs у «ЗНВ». Контрольна перевірка та фіксація повідомлення, абонент «Іван Іванов» відображається як «ЗНВ».

Тестова передача повідомлення від абонента №1 (телефон на базі операційної системи Android), який ідентифікував себе як «Іван Іванов» до абонента №2 (телефон на базі операційної системи ІОs), у телефонній книзі якого абонент №1 записаний як «Іванов Іван».

За результатами проведеного експертного експерименту визначено наступне.

Після вдалої реєстрації завантажується основна сторінка месенджеру з розділами «Чаты», «Статус», «Звонки». Для обміну повідомленнями, додатку WhatsApp необхідно надати дозвіл на доступ до контактів мобільного телефону. Після цього вказується яка кількість контактів користувача використовує WhatsApp. Після натискання кнопки «Начать чат» показано, які саме контакти зареєстровані та їх статус. Назви власних контактів відповідають назвам, записаним у телефонній книжці телефона абонентом.

У загальних налаштуваннях є розділ налаштування власного профілю є можливість змінити ім'я, під яким користувач зареєстрований, «Сведения», які відображаються під ім'ям у списку контактів, та зміни номеру телефону.

З метою встановлення можливості або неможливості ідентифікації абонента, у розділах Політики конфіденційності та Умов надання послуг було досліджено інформацію, яка стосується підтвердження даних, які надає ко-

ристувач при реєстрації. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що при первинній реєстрації у програмному забезпеченні (месенджері) WhatsApp ідентифікація користувача не здійснюється, тому *встановити власника номеру мобільного телефону за даними WhatsApp переписки або за будь-якими іншими даними, не виявляється за можливе.*

Підсумовуючи наведене вище, можна зробити наступні висновки.

вбачається за неможливе встановити користувача/власника номеру мобільного телефону за даними WhatsApp переписки з іншим абонентом; ідентифікатор (ім'я) користувача у додатку встановлюється користувачем на власний розсуд та може не співпадати з реальним іменем особи, дані, які б підтверджували особу (документи, фото тощо), при реєстрації додаток не вимагає. Ім'я абонента в переліку контактів отримувача відображається не так, як воно визначено користувачем, а так, як записано в переліку контактів отримувача;

ідентифікація особи користувача при його первинній реєстрації у програмному забезпеченні (месенджері) WhatsApp з використанням відомостей, що ідентифікують особу (документи, фото тощо) не здійснюється;

*підтвердити належність номеру абонента «+38096****» саме П.І.Б (особі), можливо при наявності можливості детальної інформації стосовно ідентифікації абонента даних, білінгу, а також даних щодо геолокації абонента, які можливо співставити із реальним місцем розташування.*

Висновки і перспективи подальших досліджень. Тематика проведених досліджень відноситься та спря-

мована на підвищення ефективності наукових досліджень у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, інформаційних технологій, судових експертиз. Узагальнення та висновки, надані за результатами дослідження, сприятимуть проведенню об'єктивних та науково обґрунтованих досліджень за напрямком «Інформаційні управляючі системи та технології спеціального призначення».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо протидії злочинам, які вчиняються із використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій: наук. практи. рекомендації / Б.І. Бараненко, О.В. Бочковий, В.М. Комарницький, М.В. Кривонос. Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Сєверодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2019. 110 с.*

2. *Про електронні комунікації* : Закон від 16.12.2020 № 1089-IX // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20>.

3. *Про інформацію*: Закон від 02.10.1992 № 2657-XII // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

4. *Про судову експертизу*: Закон від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

5. *Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень*: Наказ Міністерства юстиції України від

08.10.1998 № 53/5 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

6. Голікова О.В., Заїкіна Т.В. Особливості дослідження систем обміну месенжерами повідомленнями (месенджеру) «Telegram» // *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : електронне наукове видання* : збірник. 2021. № 6 (18). Київ : Видавництво Ліра-К, С. 28-36.

REFERENCES:

1. Baranenko, B.I., Bochkovy, O.V., Komarnytskyi, V.M., Krivonos, M.V. (2019). *Diyal'nosti operatyvnykh pidrozdiliv Natsional'noyi politysiyi Ukrainy shchodo protydyi zlochynam, yaki vchynyayut'sya iz vykorystanniam suchasnykh informatsiyno-telekomunikatsiynykh tekhnolohiy* [Activities of the operational divisions of the National Police of Ukraine in combating crimes committed with the use of modern information and telecommunication technologies]. Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E. O. Didorenka. Syevyerodonets'k: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy «Pro elektronni komunikatsiyi» [Law of Ukraine «About electronic communications»]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy «Pro informatsiyu» [Law of Ukraine «About information»]. (n.d.).

zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

4. Zakon Ukrainy «Pro sudovu ekspertyzu» [Law of Ukraine «On Forensic Examination»]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [in Ukrainian].

5. Nakaz Ministerstva yustytsiyi Ukrainy Pro zatverdzhennya Instruktseyi pro pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsiy z pytan' pidhotovky ta pryznachennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' : pryynaty 8 zhovt. 1998 roku № 53/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine On Approval of the Instruction on the Assignment and Conduct of Forensics and Expert Research and Scientific and Methodological Recommendations on the Issues of Preparation and Assignment of Judicial Expertise and Expert Research from October 8 1998, № 53/5]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [in Ukrainian].

6. Golikova, O., & Zaikina, T., (2021). Osoblyvosti doslidzhennya system obminu myttyevyvy povidomlennyyamy (mesenzheru) «Telegram» [Features of research of instant message exchange systems (messenger) «Telegram»]. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, № 6 (18), 28-36 [in Ukrainian].

Хомутенко Віра Петрівна,

кандидат економічних наук, професор, судовий експерт, тел. 067-700-11-67, e-mail: homutenko-vera@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7204-7209>

Хомутенко Алла Віталіївна,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, вул. Преображенська, 8, тел. 093-96-444-00, e-mail: 24.06.alla@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-717>

ІНСТИТУЦІЙНО-ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність вдосконалення інституційно-організаційного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. Розглянуто зарубіжний досвід інституційно-організаційного забезпечення судово-експертної діяльності, який може бути адаптований до вітчизняної практики. Встановлено, що інституційна модель здійснення державної політики в галузі судової експертизи, як свідчить міжнародна практика, реалізується через різні центральні органи виконавчої влади та інститут приватної експертизи. Наведено досвід Казахстану, де вперше було реалізовано ідею створення єдиної експертної системи. Встановлено, що структура інституційно-організаційного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні має чотири структурні складові: центральні органи виконавчої влади; уповноважені органи державної влади; головні суб'єкти судово-експертної діяльності; недержавні (приватні) судові експерти. Наведено тлумачення терміну «управлінням судово-експертною діяльністю», головну місію такого управління та елементи системи управління судово-експертною діяльністю. Визначено організаційно-управлінські функції суб'єктів управління судово-експертною діяльністю в Україні. Виявлено, що з кожним роком зростає кількість судових експертиз, проведених експертами науково-дослідних установ судової експертизи Міністерства юстиції України. За результатами проведеного дослідження встановлено, що в Україні відсутня єдина цілісна структура судово-медичної та судово-психіатричної служб. Дослідження змісту нормативно-правових актів свідчить про наявність у них неузгодженостей та розбіжностей. Запропоновано створити Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері експертного забезпечення правосуддя.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, інститути, організаційне забезпечення, суб'єкти управління.

Khomutenko Vira Petrivna,

Candidate of Economic Sciences, Professor, Judicial Expert, e-mail: 24.06.alla@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7176-9613>

Khomutenko Alla Vitaliivna,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance, Odessa National Economic University, Odessa, st. Preobrazhenskaya, 8, 0939644400, e-mail: homutenko-vera@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7204-7209>

INSTITUTIONAL AND ORGANIZATIONAL PROVISION OF COURT EXPERT ACTIVITIES IN UKRAINE

Abstract. The article substantiates the need to improve the institutional and organizational support of court expert activity in Ukraine. The foreign experience of institutional and organizational support of court expert activity, which can be adapted to domestic practice, is considered. It has been established that the institutional model of implementation of state policy in the field of court expertize, as evidenced by international practice, is implemented through various central bodies of executive power and the institute of private examination. The experience of Kazakhstan, where the idea of creating a single expert system was implemented for the first time, is given. It has been established that the structure of institutional and organizational support of court expert activity in Ukraine has four structural components: central bodies of executive power; authorized state authorities; the main subjects of forensic expert activity; non-state (private) forensic experts. The interpretation of the term “court expert activity management”, the main mission of such management and the elements of the forensic activity management system are presented. The organizational and managerial functions of the subjects of the management of court expert activities in Ukraine have been determined. It was found that every year the number of court expertizes conducted by experts of scientific research institutions of court expertize of the Ministry of Justice of Ukraine is increasing. Based on the results of the conducted research, it was established that there is no single integrated structure of court medical and court psychiatric services in Ukraine. The study of the content of normative legal acts indicates the presence of inconsistencies and disagreements in them. It is proposed to create a Central body of executive power that implements state policy in the field of expert provision of justice.

Key words: court expert activity, institutes, organizational support, management subjects.

Постановка проблеми. Експертна практика в Україні свідчить про наявність нормативно-правових, організаційних і методичних прогалин та недоліків, які породжують певні складнощі при проведенні експертизи і розбіжності в експертних висновках.

Серед таких проблем можна виділити: недостатньо високий рівень підготовки кадрів і технічного оснащення експертної діяльності, відсутність стандартизованих методик проведення експертизи та порядку призначення повторних і комплексних експертиз,

а також прийому, передачі та зберігання об'єктів. Їх усунення зумовлює об'єктивну необхідність глибокого, системного дослідження інституційно-організаційного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні з метою його покращення.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти призначення, виробництва та використання результатів експертиз у адміністративному, цивільному, господарському і кримінальному судочинстві досліджували: Т.В. Авер'янова, Г.А. Атанесян, К.А. Букалова, С.П. Голуб'ятнікова, Т.М. Дмитрієнко, А.М. Дячкова, В.Я. Колдіна, В.М. Махова, А.М. Ромашова, М.Я. Сегай, О.В. Хомутенко, А.Р. Шляхова, С.Г. Чадаєва та ін. Віддаючи належне проведеному раніше дослідженням, слід зазначити, що загалом обрана тема ще не отримала належного наукового осмислення і, як наслідок, інституційно-організаційне забезпечення експертної діяльності ще не приведене у відповідність до вимог часу.

Метою статті є дослідження інституційно-організаційного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні та надання рекомендацій з його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан судово-експертної діяльності в Україні потребує запровадження нових систем і механізмів експертного забезпечення правосуддя, а особливо побудови інституційної моделі. З цією метою розглянемо зарубіжний досвід інституційно-організаційного забезпечення судово-експертної діяльності, який може бути адаптований до вітчизняної практики.

Інституційна модель здійснення державної політики в галузі судової експертизи, як свідчить міжнародна практика, реалізується через різні центральні органи виконавчої влади. Так, інституційно-організаційне забезпечення судово-експертної діяльності в Португалії, Азербайджані, Естонії, Нідерландах, Ірландії, Литві, Казахстані здійснюється міністерствами юстиції цих країн, а в Албанії, Австрії, Білорусі, Болгарії, Чорногорії, Данії, Фінляндії, Франції, Греції, Грузії, Хорватії, Італії, Чехії, Латвії, Угорщині, Македонії, Молдові, Німеччині, Норвегії, Польщі, Румунії, Словаччині, Іспанії, Сербії, Швеції, Швейцарії, Туреччині – міністерствами внутрішніх справ (поліції). У деяких європейських країнах інституційно-організаційне забезпечення формують інші державні організації: Вірменія – Незалежне національне бюро у складі Уряду Вірменії, Бельгія – Незалежний національний інститут у складі Уряду Бельгії, Грузія – Незалежне національне бюро у складі Уряду Грузії, Латвія – Незалежне національне бюро у складі Уряду Латвії, Румунія – Незалежне національне бюро у складі Уряду Румунії, Франція – судово-експертні інститути, що належать до жандармерії Франції, Італія – судово-експертні інститути італійських карабінерів [1].

Слід зазначити, що в багатьох європейських країнах, зокрема Данії, Ісландії, Латвії, Німеччина, Норвегії, Фінляндії запроваджено інститут приватної експертизи. При цьому установи приватної експертизи є сертифікованими, діяльність експертів базується на принципах об'єктивності та неупередженості; до їх складу входять не лише досвідчені судові

експерти, але й науковці. Як слушно зауважує А. М. Лазебний, наявність інституту приватної експертизи не лише є гарантією забезпечення законних прав і свобод громадян та інтересів суспільства, але й дозволяє суттєво зменшити бюджетні витрати на утримання державних судово-експертних установ [2].

Цікавим є досвід Казахстану, де відповідно до ст.25 Закону «Про судово-експертну діяльність» [3] вперше було реалізовано ідею створення єдиної експертної системи – Палата судових експертів. Зокрема, Палата судових експертиз Казахстану здійснює координацію діяльності її членів, а також територіальних палат; представляє, захищає права та законні інтереси її членів, а також територіальних палат при здійсненні ними судово-експертної діяльності у їхніх відносинах з державними органами, іншими юридичними особами; здійснює методичну допомогу в підготовці осіб, які претендують на отримання ліцензії на зайняття судово-експертною діяльністю, для складання ними кваліфікаційних іспитів; організує навчання та підвищення кваліфікації її членів; розробляє науково-методичні матеріали з питань судово-експертної діяльності; вносить до Міністерства юстиції Республіки Казахстан уявлення про зупинення, припинення дії та позбавлення ліцензії на зайняття судово-експертною діяльністю; розглядає звернення фізичних та юридичних осіб на порушення обов'язків судового експерта та етики судового експерта її членами; бере участь у нормотворчій діяльності Міністерства юстиції Республіки Казахстан, інших державних органів Республіки Казахстан з питань

судово-експертної діяльності; здійснює перевірки діяльності територіальних палат; бере участь у здійсненні міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності; делегує представників для включення до складу кваліфікаційної та атестаційної комісій [3].

Дослідуючи інституційне середовище судово-експертної діяльності в Україні слід вказати на низку особливостей у інституційній структурі здійснення державної політики в галузі судової експертизи.

Структура інституційно-організаційного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні має чотири структурні складові. Перша – центральні органи виконавчої влади, які забезпечують реалізацію державної політики в судово-експертній діяльності (Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, Міністерство оборони України та Міністерство охорони здоров'я України) (рис. 1).

Другою складовою в інституційній структурі судово-експертної діяльності в Україні є уповноважені органи державної влади, на які покладено функції центральних органів державної влади з виконання організаційно-управлінського забезпечення реалізації державної політики в експертному забезпеченні правосуддя (Департамент експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України [4], Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України [5], Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки

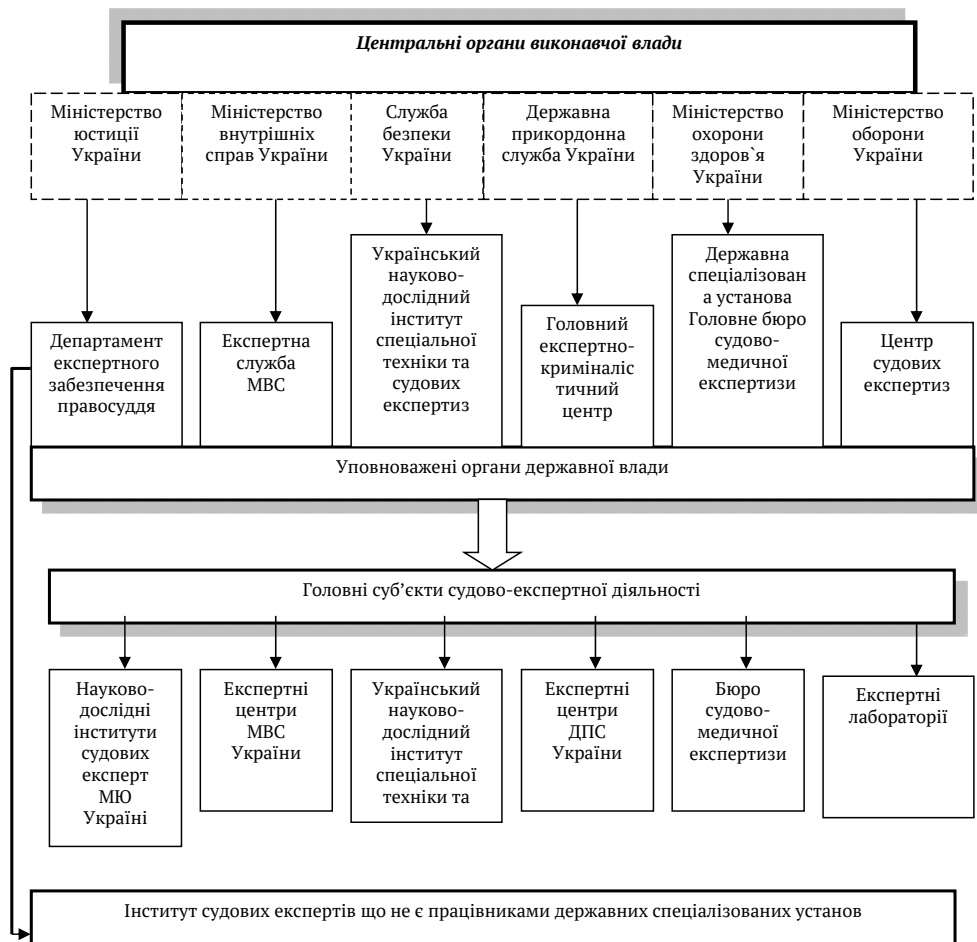

Рис. 1. Структура інституційно-організаційного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні

України [6], Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України [7], Державна спеціалізована установа «Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України [8], Центр судових експертиз Міністерства оборони України).

Третьою складовою в інституційній структурі є головні суб'єкти судово-експертної діяльності, які здійснюють безпосереднє організаційне і науково-методичне забезпечення та проведення судових експер-

тиз у державних судово-експертних установах (науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України, експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України, експертно-криміналістичний центр ДПС України, науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України).

Ще однією складовою інституційної структури судово-експертної діяльності є інститут судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ (далі – недержавні (приватні) судові експерти).

Інститут судових експертів в Україні представлено недержавними установами судових експертиз та атестованими судовими експертами-фізичними особами. На думку Президента Союзу експертів України І.В. Стародубова недержавні установи судових експертиз відіграють вагомую роль в роботі з судами [9].

Обов'язковою умовою здійснення судово-експертної діяльності недержавних (приватних) судових експертів є наявність у них свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, виданого Міністерством юстиції України на підставі рішення Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України, яким надається право на проведення певних видів експертиз.

За даними державного Реєстру атестованих судових експертів станом на 01.04.2022 р. кількість недержавних (приватних) судових експертів становить 518 фахівців, що на 28 осіб менше порівняно з 2019 роком. Приватними судовими експертами, згідно з наданими ними звітами у 2021 році, було складено 17340 висновків, що на 10047 висновків менше ніж у 2019 році [10].

Недержавні (приватні) судові експерти проводять судові експертизи та експертні дослідження за наступними видами судових експертиз: інженерно-технічна експертиза (спец. 10.1, 10.2); будівельно-технічна та земельно-технічна експертиза (спец.10.6, 10.7, 10.10, 10.14); економічна експер-

тиза (спец.11.1, 11.2, 11.3); товарознавча експертиза (спец. 12.1); авто-товарознавча експертиза (спец.12.2); експертиза у сфері інтелектуальної власності (спец.13.1 – 13.9). Слід зазначити, що на сьогодні діють обмеження на виконання недержавними (приватними) експертами окремих видів судових експертиз, зокрема криміналістичних, до складу яких включені і почеркознавчі, технічні експертизи документів, комп'ютерно-технічні, психологічні та інші. Разом з тим, на нашу думку, розширення діяльності Інституту недержавних (приватних) судових експерт може значно зменшити навантаження на державний бюджет і позитивно вплинути на розвиток конкуренції, що, в свою чергу, поліпшить якість висновків експертів.

Доцільно зазначити, що система управління судово-експертною діяльністю, як і будь-яка система, являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, кожний із яких володіє певними властивостями (атрибутами).

Під управлінням судово-експертною діяльністю будемо розуміти сукупність заходів і дій цілеспрямованого впливу центральних органів виконавчої влади у сфері судової експертизи на процеси, пов'язані з нормативно-правовим регулюванням та науково-методичним і інформаційним забезпеченням, фінансуванням та матеріально-технічним забезпеченням судово-експертної діяльності. Головною місією такого управління є забезпечення суспільних інтересів, що досягається через надання якісних і в повному обсязі експертних послуг та експертне забезпечення правосуддя. Основним елементами системи управління судово-експертної діяльності є суб'єкт та об'єкт.

Для дослідження компетенцій суб'єктів управління судово-експертної діяльності в Україні застосуємо структурно-функціональний підхід, який дозволить розмежувати суспіль-

ні інститути та функціональні обов'язки центральних органів виконавчої влади у сфері судової експертизи (табл. 2).

Таблиця 2

Організаційно-управлінські функції суб'єктів управління судово-експертною діяльністю в Україні

Назва органу	Функції
<p><i>Міністерство юстиції України</i> (Департамент експертного забезпечення правосуддя [4])</p>	<ul style="list-style-type: none"> • спрямування та контроль за діяльністю науково-дослідних установ судових експертиз, які належать до сфери управління Міністерства юстиції України, та судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ; • організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності; • забезпечення організації роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України; • забезпечення міжвідомчої координації судово-експертною діяльністю
<p><i>Міністерство внутрішніх справ [5]</i> (Експертна служба МВС)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • організовує в межах повноважень, передбачених законом, організаційно-управлінське та науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності; • організовує та забезпечує проведення судової експертизи в кримінальному та виконавчому провадженнях, адміністративних, цивільних та господарських справах, справах про адміністративні правопорушення; • організовує в порядку, визначеному законодавством, провадження науково-дослідної діяльності у сфері судової експертизи; • у разі потреби забезпечує в установленому порядку участь працівників Експертної служби МВС як спеціалістів під час здійснення досудового розслідування та судового розгляду; • організовує роботу Експертно-кваліфікаційної комісії МВС з проведення атестації, присвоєння особам та позбавлення осіб кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судового експерта, а також роботу з надання та позбавлення права участі як спеціаліста в проведенні слідчих дій, надання, позбавлення та підтвердження права самостійного проведення спеціальних вибухотехнічних робіт та видає відповідні свідоцтва; • веде базу даних реєстру атестованих судових експертів Експертної служби МВС, передає в установленому порядку інформацію до державного Реєстру атестованих судових експертів

<p><i>Служби безпеки України</i> (Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України [11])</p>	<ul style="list-style-type: none"> • забезпечують створення, виготовлення та участь у впровадженні спеціальної техніки та СТЗ для потреб підрозділів та органів Служби безпеки України, інших суб'єктів сектору безпеки і оборони України організують судово-експертне забезпечення діяльності підрозділів та органів Служби безпеки України, інших правоохоронних органів та суду забезпечують здійснення попередньої ідентифікації товарів у галузі державного експертного контролю; • організують випробування, спеціальні (тематичні) дослідження, науково-технічна експертиза СТЗ і спеціальної техніки, оцінка відповідності технічних засобів відповідно до сфери акредитації Інституту; • забезпечують виконання заходів із технічного регулювання у сфері СТЗ
<p><i>Державна прикордонна служба України</i> (Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України) [7]</p>	<ul style="list-style-type: none"> • здійснює організаційно-правове та методичне керівництво діяльністю експертних підрозділів Головного центру; • організує провадження пошукових досліджень у сфері судово-експертного забезпечення; • здійснює організацію науково-методичного та інформаційного забезпечення діяльності органів Державної прикордонної служби України у сфері охорони державного кордону
<p><i>Міністерство охорони здоров'я [12]</i> (Державна спеціалізована установа «Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України»)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • організує проведення судово-медичної експертизи та судово-психіатричної експертизи; • присвоєння кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судово-медичним і судово-психіатричним експертам та позбавлення кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судово-медичних і судово-психіатричних експертів
<p>Міністерство оборони України</p>	<ul style="list-style-type: none"> • в процесі реформування

Виконання функцій Міністерства юстиції України в сфері судової експертизи покладено на Департамент експертного забезпечення правосуддя, до структури якого входять: відділ організаційно-управлінського забезпечення діяльності науково-дослідних установ судових експертиз; відділ організації роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції; відділ науково-методичного забезпечення; відділ розгляду звернень та надання публічної інформації [13].

На Департамент експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції покладено виконання наступних завдань [14]: організація законодавчо визначеного експертного забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи; забезпечення організації роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України і Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України; присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям, ви-

дання свідоцтва встановленого зразка та здійснення контролю за їх діяльністю; зупинення дії або анулювання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта; забезпечення ведення Державного реєстру атестованих судових експертів та Реєстру методик проведення судових експертиз; координація та контроль діяльності науково-дослідних установ, які проводять судову експертизу та належать до сфери управління Міністерства юстиції України, здійснення нормативно-методичного забезпечення їх діяльності; координація діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань розвитку судової експертизи; забезпечення організації роботи Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України [14].

Об'єктами управлінської діяльності Департаменту експертного забезпечення правосуддя є сім науково-дослідних установ судової експертизи, які створені розпорядчими актами Кабінету Міністрів України, що діють на підставі статутів, затверджених Міністерством юстиції України та їх вісімнадцяти відділень, крім Кримського НДІСЕ, який припинив свою діяльність у зв'язку з окупацією АР Крим. Крім того, експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, але здійснюють свою діяльність на підставі свідоцтва Мін'юсту та внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів, також є об'єктами управління Департаменту експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України [15].

Відповідно до статутних завдань основною метою діяльності науково-дослідних установ судової експер-

тизи є забезпечення правоохоронних та судових органів незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки.

Організація проведення судових експертиз й експертних досліджень в державних спеціалізованих установах Мін'юсту регламентована Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз і Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень [16].

Відмітимо, що з кожним роком зростає кількість судових експертиз, проведених експертами науково-дослідних установ судової експертизи Міністерства юстиції України. Зокрема, за 2021 рік їх кількість становила 138042 експертизи, що на 7943 експертизи більше порівняно з 2020 [17]. За перший квартал 2022 року судовими експертами науково-дослідних установ судової експертизи Міністерства юстиції України виконано 21847 експертиз, із яких 18761 судових експертиз у справах кримінального провадження та справах про адміністративні порушення й 3086 судових експертиз і експертних досліджень у цивільних, господарських та адміністративних справах та на замовлення [18].

Характерною особливістю державних спеціалізованих установ Міністерства юстиції України є здійснення ними наукової діяльності, що спрямована на підвищення ефективності наукових досліджень у галузі судової експертизи, розробку найбільш досконалих методик і методів судової експертизи для максимального використання її можливостей при розслідуванні кримінальних справ, судово-

му розгляді кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення. З цією метою експертні установи Мін'юсту проводять пошукові дослідження, вивчають досягнення світової науки, теорію і практику судової експертизи України й зарубіжжя, а також проводять апробацію та впроваджують в експертну практику результати науково-дослідних робіт [14].

Одним із суб'єктів організаційно-управлінського забезпечення в інституціональному експертному середовищі є Експертна служба Міністерства внутрішніх справ, яку створено постановою Кабінету Міністрів України на базі Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС та експертно-криміналістичних підрозділів при головних управліннях МВС у Криму, м. Києві, Київській області, управлінні МВС в областях, м. Севастополі і на транспорті [19]. Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України (далі – Експертна служба МВС) являє собою систему державних спеціалізованих установ, які належать до сфери управління МВС.

Згідно з Положенням Експертна служба МВС відповідно до покладених завдань: здійснює судово-експертну діяльність, проводить судову експертизу в кримінальному та виконавчому провадженнях, адміністративних, цивільних і господарських справах, справах про адміністративні правопорушення; забезпечує в межах повноважень функціонування криміналістичного обліку та перевірку за ним, а також натурних зразків або каталогів продукції, технічної документації

та іншої інформації, необхідної для створення й оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи; забезпечує участь судових експертів та фахівців установ Експертної служби МВС як спеціалістів під час проведення огляду місця події, здійснення досудового розслідування та судового розгляду відповідно до законодавства; проводить оцінку майна, майнових прав та здійснює професійну оціночну діяльність, здійснює рецензування звітів про оцінку майна (акта оцінки майна) та надає висновки в межах повноважень, визначених законодавством; забезпечує проведення відстрілювання вогнепальної зброї та огляд її технічного стану; проводить оцінку відповідності (випробувань, сертифікації, інспектування), розглядає та погоджує проекти технічних умов, іншу технічну та конструкторську документацію на продукцію, процеси і послуги, виконує інші роботи в межах своєї компетенції; організовує та забезпечує в установленому порядку навчання (підготовка, стажування, курсові збори) та атестацію працівників установ Експертної служби МВС, які залучаються для проведення судової експертизи та/або беруть участь у розробленні теоретичної та науково-методичної бази судової експертизи; веде базу даних реєстру атестованих судових експертів Експертної служби МВС; організовує матеріально-технічне та інше ресурсне забезпечення установ Експертної служби МВС; впроваджує єдину систему управління установами Експертної служби МВС; узагальнює та забезпечує спільне використання судово-експертної практики; здійснює міжнародне співробітництво в галузі судової експер-

тизи та криміналістики відповідно до законодавства України; проводить науково-дослідну, науково-методичну та інформаційну діяльність у галузі судової експертизи і криміналістики; розробляє та в установленому порядку вносить пропозиції щодо вдосконалення законодавства, інших нормативно-правових і нормативно-технічних документів; виконує в межах своєї компетенції інші роботи і надає платні послуги відповідно до законодавства України [20].

Об'єктами управління Експертної служби МВС є двадцять шість науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів, які здійснюють судово-експертну діяльність. У цих центрах станом на 01.04.2022 працюють 3025 судових експертів [18]. За останніми звітними даними ДН-ДЕКЦ МВС за дев'ять місяців 2021 р. виконано 188369 судово-експертних та експертних досліджень, у 2020 р. їх кількість становила 206998 судових експертиз за усіма видами експертиз.

Відмітимо, що до системи експертних установ Служби безпеки України належать: Експертно-криміналістична служба Центрального Управління Служби безпеки України та експертно-криміналістичні групи в регіональних органах [21]. До основних класів судових експертиз, які проводять уповноважені підрозділи СБУ, відносяться: криміналістичні, експертизи спеціальних технічних засобів негласного одержання інформації, судово-біологічні, вибухово-технічні, експертизи з питань збереження державної таємниці (відомчі нормативно-правові акти, що регулюють діяльність експертних підрозділів Служби безпеки України – не наводяться).

Одним з основних завдань експертних підрозділів Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) є проведення криміналістичних експертиз паспортних документів, які згідно із законодавством використовуються під час перетину державного кордону України. Особливої актуальності такі експертизи набули у зв'язку з анексією Криму, окупацією частини території Донецької та Луганської областей та введенням у 2017 р. безвізового режиму з країнами Євросоюзу та іншими державами світу [22].

Головний експертно-криміналістичний центр ДПСУ відповідно до покладених на нього завдань: бере участь у розробленні нормативно-правової бази з питань судово-експертної діяльності ДПСУ положень та інструкцій про організацію експертної роботи, а також з інших питань судово-експертної діяльності; готує проекти наказів, методичних рекомендацій і оглядових документів ДПСУ з питань судово-експертної діяльності; проводить судові експертизи та експертні дослідження паспортних документів і пов'язаних із їх обігом процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, суду; розробляє методичні рекомендації, довідкові посібники та інші інформаційні матеріали методичного забезпечення судово-експертної діяльності; проводить у межах своєї компетенції пошукові дослідження та впроваджує їх результати в судово-експертну діяльність; формує картотеку, здійснює облік та зберігання зразків бланків паспортних документів, що надсилаються Міністерством закор-

донних справ України, дипломатичними представництвами та консульськими установами іноземних держав в Україні до Адміністрації ДАСУ; здійснює інформаційне забезпечення органів ДПСУ з питань, що належать до його компетенції; бере участь у забезпеченні підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації експертів за напрямками діяльності; організовує роботу Експертно-кваліфікаційної комісії ДПСУ щодо надання (позбавлення) та підтвердження кваліфікації судового експерта з дозволом на проведення певного виду судових експертиз та експертних досліджень; у межах компетенції бере участь у створенні інформаційних систем та банків даних щодо інформації про паспортні документи, які згідно із законодавством використовуються під час перетинання державного кордону України; узагальнює, аналізує і систематизує інформацію про види та методи захисту нових зразків паспортних документів, а також можливих способів їх підроблення; вносить у встановленому порядку пропозиції щодо використання бюджетних асигнувань, необхідних для придбання техніко-криміналістичних засобів, забезпечення діяльності експертних підрозділів; виконує інші функції у межах своєї компетенції [22].

Здійснення організаційно-управлінських функцій у галузі судової медицини та судової психіатрії здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я відповідно до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [23].

Мережу установ судово-медичної експертизи складають: Головне бюро

судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України та бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних державних адміністрацій. В обласному бюро судово-медичної експертизи діють наступні структурні підрозділи: відділ судово-медичної експертизи трупів; відділ судово-медичної експертизи потерпілих, обвинувачуваних та інших осіб; відділ судово-медичної експертизи речових доказів (судово-медична лабораторія), до складу якої входять такі відділення: (судово-медичної гістології; судово-медичної імунології; судово-медичної криміналістики; судово-медичної токсикології; судово-медичної цитології; відділ комісійних судово-медичних експертиз; відділ чергових судово-медичних експертів; організаційно-методичний відділ; міські, районні, міжрайонні відділення бюро судово-медичної експертизи; адміністративно-господарська частина з канцелярією та архівом [24]. У науково-практичному і організаційному плані судово-медичні експерти підпорядковані вищому керівникові судово-медичної служби. Основним відомчим нормативно-правовим документом, яким керуються в своїй діяльності бюро судово-медичної експертизи, є Інструкція про проведення судово-медичної експертизи [25], а також окремі інструкції щодо порядку проведення судово-медичних експертиз.

Систему судово-психіатричних установ становлять Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та психології (у якому є відділ судово-психіатричних експертиз), центри судово-психіатричних експертиз, відділення амбулаторних

і стаціонарних судово-психіатричних експертиз, які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень або диспансерів.

Отже, в Україні також відсутня єдина цілісна структура судово-медичної та судово-психіатричної служб, а централізоване організаційно-управлінське забезпечення установ судово-медичної та судово-психіатричної експертизи має подвійне підпорядкування – Міністерству охорони здоров'я України та територіальним закладам охорони здоров'я комунальних служб.

Застосування структурно-функціонального підходу в дослідженні функціональних обов'язків центральних органів виконавчої влади у сфері судової експертизи засвідчило про відсутність в Україні єдиної цілісної структури здійснення організаційно-управлінських функцій судово-експертною діяльністю, а також про дублювання функцій різними суб'єктами управління, зокрема, у нормативно-правовому регулюванні діяльності підвідомчої підпорядкованості науково-дослідницьких судово-експертних установ. Яскравим прикладом цього є наявність підзаконних нормативно-правових актів, які приймаються самостійно Міністерством юстиції України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Державною прикордонною службою України щодо призначення та проведення судових експертиз [16; 26-28], щодо іспитів і періодичної переатестації для здобувачів професії судового експерта та правил притягнення до дисциплінарної відповідальності [29-32] та ін.

Дослідження змісту цих нормативно-правових актів, свідчить про наявність у них неузгодженостей та розбіжностей, що призводить, на думку директорки Департаменту експертного забезпечення правосуддя, Міністерства юстиції України Н.М. Ткаченко, до «незбалансованості в системі функціонування судово-експертних установ в Україні призводять до суттєвих проблем: затягування строків проведення судових експертиз (та відповідно – порушення прав учасників проваджень на судовий захист), існування реальних важелів внутрішньовідомчого тиску та відсутності реальної незалежності судових експертів під час проведення судових експертиз і надання висновків, «корпоративного» підходу у проведенні судових експертиз (висновки відповідають інтересам відомства) та внутрішньовідомчого приховання нерідких фактів неповноти й необґрунтованості висновків експерта, відтоку високопрофесійних кадрів з професійного середовища судових експертів» [33].

Крім того, наявність відомчих судових експертиз не відповідає положенням абз. 8 п. 2 розділу IV Концепції «вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів», схваленої Президентом України у 2006 р., У ній визначено, що «судові експертизи в кримінальних справах не повинні здійснювати експертні служби, які перебувають у структурі органів досудового слідства» [34].

Усе це свідчить про необхідність кардинальних змін в інституційній структурі судово-експертної діяльності. Необхідність змін в організації

судової експертизи підтримуються більшістю вітчизняних науковців та практиків. Зокрема П.І. Репешко пропонує «реорганізувати всю інституційну структуру шляхом позбавлення органів державної виконавчої влади, наділених правоохоронними функціями, зокрема МВС України, МО України, СБ України та ДПС України, їхніх власних відомчих експертних служб, наділених правом виконання судових експертиз; провести відповідні структурні зміни в ієрархії судово-експертних установ шляхом утворення Державного департаменту судово-експертного забезпечення правосуддя в складі МЮ України та аналогічного Департаменту в складі МОЗ України; перепідпорядкувати Державному департаменту судово-експертного забезпечення правосуддя МЮ України та Державному департаменту судово-експертного забезпечення правосуддя МОЗ України відповідно діючі науково-дослідні судово-експертні установи МЮ України, МОЗ України, експертні служби МВС України, МО України, СБ України й ДПС України ...» [35].

Необхідність змін в інституційній структурі підтримується більшістю судових експертів. Так, згідно з даними Моніторингового звіту Мініюсту, певна частина фахової спільноти виступає за створення Центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері експертного забезпечення правосуддя – Державну експертну службу [36].

Фахівцями судової експертизи пропонується підпорядкувати новоствореній Державній експертній службі усі відомчі науково-дослідні інститути судової експертизи. Основними

функціями Державної експертної служби пропонується визначити: 1) забезпечення реалізації державної політики у сфері експертного забезпечення правосуддя; 2) укладення, зміна та припинення угод із суб'єктами судово-експертної діяльності про надання послуг судової експертизи; 3) оплати послуг судової експертизи згідно з угодами; 3) забезпечення роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії; 4) видання та анулювання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта; 5) здійснення контролю за організацією діяльності судових експертів; 6) забезпечення ведення Державного реєстру атестованих судових експертів та Реєстру методик проведення судових експертиз; 7) визнання статусу саморегульованих організацій судових експертів; 8) здійснення нормативно-методичного забезпечення діяльності суб'єктів судово-експертної діяльності; 9) організацію проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи [36].

На нашу думку, Державну експертну службу слід створювати з підпорядкуванням Міністерству юстиції України, яке має досвід в організаційно-управлінській діяльності в сфері судової експертизи за напрямками та має фінансування за окремою бюджетною програмою КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз». Це, на нашу думку, сприятиме підвищенню якості експертиз судово-експертних установ. Зауважимо, що створення Державної експертної служби надасть можливість реалізувати комплексний підхід до проблем організаційно-управлінського, нормативно-правового, кадрового,

науково-теоретичного, методичного, інформаційного, фінансового, матеріально-технічного забезпечення судово-експертної діяльності, що зумовить її успішність і результативність.

Висновки. Отже, актуальність дослідження зумовлена, по-перше, недостатнім рівнем розвитку законодавчої бази щодо незалежних експертиз; по-друге, відсутністю належного рівня наукових та практичних розробок у даній сфері; по-третє, необхідністю всебічного теоретичного дослідження даної проблеми з урахуванням нових економічних відносин та розробки практичних рекомендацій з виробництва експертиз.

За результатами проведеного дослідження ми дійшли до висновку, що все ще залишаються не вирішеними низка проблем, серед яких проблеми організаційного характеру судово-експертної діяльності. Так, встановлена наявність значної кількості уповноважених органів, повноваження яких дублюються. Саме тому пропонується створити єдиний орган – Державну експертну службу, що підпорядкуватиметься Мініюсту. Це сприятиме також вирішенню проблем, пов'язаних із методичним та інформаційним забезпеченням експертної діяльності, адже воно формуватиметься централізовано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коротасєв В.М. Порівняльний аналіз адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичного дослідження в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С.115-119. URL: <https://er.dduvs.in.ua/>

xmlui/bitstream/handle/123456789/2587/24.pdf?sequence=1&isAllowed=y

2. Лазебний А. М. Міжнародний досвід використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. Вип. 1 (3). С. 85–90

3. О судебной экспертизе; Закон Республики Казахстан от 10 февраля 2017 года № 44-VI. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000044>

4. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 2.07.2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>

5. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>

6. Про Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України: Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.02.1993 р. № 109-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/109-93-%D1%80#Text>

7. Про затвердження Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України: Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11.08.2010 р. № 617. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text>

8. Положення про бюро судово-медичної експертизи управлiнь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетiв та республiканське бюро (Автономної Республiки Крим): Положення Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0258-95#Text>

9. Стародубов І.В. Проблеми формування кадрового забезпечення суб'єктів судово-експертної діяльності. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції-дискусії «Місце недержавної судової експертизи у забезпеченні судочинства України»*. Київ: Видавець Назаров О.А., 2020. с. 34-38. URL: <http://nndes.org.ua/images/18112020.pdf>

10. Інформація щодо діяльності судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ за 2021 рік (станом на 01.04.2022) . URL: https://minjust.gov.ua/legal_expertise

11. Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ. URL: <https://ssu.gov.ua/naukovo-doslidnytskyi-institut>

12. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 р.№ 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text>

13. Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/departament-ekspertnogo-zabezpechennya-pravosuddya>

14. Ткаченко Н.М. Особливості державного управління в сфері судово-експертної діяльності (на прикладі Міністерства юстиції України) . URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/318/340/>

15. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах: Наказ Міністерства юстиції України від 12.12.2011 р. № 3505/5. URL: <https://www.justice-km.gov.ua/instrukciya-pro-osoblivosti-zdiysnennya-sudovo-ekspertnoji-diyalnosti-atestovanimi-sudovimi-ekspertami-scho-ne-pracyuyut-u-derzhavnih-specializovanih-ekspertnih-ustanovah>

16. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз і Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призна-

чення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

17. Експертне забезпечення правосуддя .Міністерство юстиції України. 2021. URL: <https://minjust.gov.ua/m/1-kvartal-2021-roku>

18. Експертне забезпечення правосуддя .Міністерство юстиції України. 2022. URL: <https://minjust.gov.ua/m/1-kvartal-2022-roku>

19. Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2000 р.№ 988. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-%D0%BF#Text>

20. Положення про Експертну службу МВС України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 р.№ 1343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text>

21. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>

22. Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України: Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11.08.2010 р. № 617. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text>

23. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

24. Судова медицина. Медичне законодавство: Підруч. для студ. вищ. мед. навч. закл. IV р.крп. Кн. 1 : Судова медицина / за ред. В.Ф. Москаленка, Б.В. Михайличенка. К. : Медицина, 2011. 448 с.

25. Положення про бюро судово-медичної експертизи управлiнь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканське бюро (Автономної Респуб-

бліки Крим): Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0258-95#Text>

26. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України: Наказ МВС від 17.07.2017 р. № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text>

27. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України, затверджена наказом Служби безпеки України від 29.05.2015 р. № 371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0738-15>

28. Інструкції про порядок призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів експертною службою Державної прикордонної служби України: Наказом Державної прикордонної служби України від 07.08.2009 р. № 594. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE16840>

29. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: Наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1597-14>

30. Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС: Наказ МВС України від 21.09.2020 р. № 675. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#Text>

31. Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів: Наказ Служби безпеки України від 24.12.2014 р. № 855. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0044-15#Text>

32. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію та атестацію судових експертів Державної прикордонної служби України: Наказ Державної прикордонної служби України

від 23.11.2010 р. № 891. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1246-10#Text>

33. Ткаченко Н.М., Алексейчук В.І. Реформування правових засад експертного забезпечення правосуддя як складова антикорупційної політики в Україні. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали V Міжнарод. наук.-практ. конф.* Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 265-269. <https://cutt.ly/MmU2Ygc>

34. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>

35. Репешко П. І. Питання державного регулювання судово-експертної діяльності в країнах пострадянського простору та реформування системи правоохоронних органів в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 127-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpsek_2012_12_21

36. Моніторинговий звіт за 2020 рік Міністерства юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. URL: <https://minjust.gov.ua/files/genera/2021/01/19/20210119145116-22.pdf>

REFERENCES:

1. Korotaiev V.M. (2018). Porivnialnyi analiz administratyvno-pravovoho rehuliuвання експертно-криміналістичного doslidzhennia v zarubizhnykh krainakh [Comparative analysis of administrative and legal regulation of expert forensic research in foreign countries] *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. № 1. P.115-119. Retrieved from <https://er.dduvs.in.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2587/24.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].

2. Lazebnyi A. M. (2016). Mizhnarodnyi dosvid vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty hromadskoho poriadku [International experience of using special knowledge during the investigation of criminal offenses against public order]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy – International legal bulletin: a collection of scientific works of the National University of the State Tax Service of Ukraine*. Vyp. 1 (3). P. 85–90 [in Ukrainian].

3. O sudebnoi ekspertyze; Zakon Respublyky Kazakhstan [About forensic examination; Law of the Republic of Kazakhstan]. (n.d.). *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000044> [in Russian].

4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo yustytsii Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On the approval of the Regulation on the Ministry of Justice of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On the approval of the Regulation on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

6. Pro Ukrainskyi nauково-doslidnyi instytut spetsialnoi tekhniki ta sudovykh ekspertyz Sluzhby bezpeky Ukrainy: Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy [About the Ukrainian Research Institute of Special Equipment and Forensic Examinations of the Security Service of Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved

from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/109-93-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Holovnyi ekspertno-kryminalistychnyi tsentr Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: Nakaz Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [On the approval of the Regulations on the Main Expert Forensic Center of the State Border Service of Ukraine: Order of the Administration of the State Border Service of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text> [in Ukrainian].

8. Polozhennia pro biuro sudovomedychnoi ekspertyzy upravlin okhorony zdorovia oblasnykh vykonavchykh komitetiv ta respublikanske biuro (Avtonomnoi Respublyky Krym): Polozhennia Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy [Regulations on the Bureau of Forensic Examination of Health Departments of Regional Executive Committees and the Republican Bureau (of the Autonomous Republic of Crimea): Regulations of the Ministry of Health of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0258-95#Text> [in Ukrainian].

9. Starodubov I.V. (2020). Problemy formuvannia kadrovoho zabezpechennia subiektiv sudovo-ekspertnoi diialnosti. Materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii-dyskusii [Problems of the formation of human resources for subjects of forensic expert activity]. «Mistse nederzhavnoi sudovoi ekspertyzy u zabezpechenni sudochynstva Ukrainy» – *Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference-Discussion “The Place of Non-State Forensic Expertise in Ensuring the Judiciary of Ukraine”*. Kyiv: Vydavnyk Nazarov O.A., P. 34-38. Retrieved from <http://nndes.org.ua/images/18112020.pdf> [in Ukrainian].

10. Informatsiia shchodo diialnosti sudovykh ekspertiv, yaki ne ye pratsivnykamy derzhavnykh spetsializovanykh ustanov za 2021 rik (stanom na 01.04.2022) [Information on the activities of judicial experts who are not

employees of state specialized institutions for 2021 (as of April 1, 2022)]. (n.d.). *minjust.gov.ua*. Retrieved from https://minjust.gov.ua/legal_expertise [in Ukrainian].

11. Ukrainskyi naukovo-doslidnyi instytut spetsialnoi tekhniky ta sudovykh ekspertyz SBU [Ukrainian Research Institute of Special Equipment and Forensic Examinations of the SBU]. (n.d.). *ssu.gov.ua*. Retrieved from <https://ssu.gov.ua/naukovo-doslidnytskyi-institut> [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On the approval of the Regulations on the Ministry of Health of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

13. Ofitsiinyi veb-sait Ministerstva yustytzii Ukrainy [Official website of the Ministry of Justice of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/m/departament-ekspertnogo-zabezpechennya-pravosuddya> [in Ukrainian].

14. Tkachenko N.M. (2019). Osoblyvosti derzhavnoho upravlinnia v sferi sudovo-ekspertnoi diialnosti (na prykladi Ministerstva yustytzii Ukrainy) [Peculiarities of state administration in the field of judicial expert activity (on the example of the Ministry of Justice of Ukraine)]. Retrieved from <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/318/340/> [in Ukrainian].

15. Instruktisiia pro osoblyvosti zdiisnennia sudovo-ekspertnoi diialnosti atestovanykh sudovymy ekspertamy, shcho ne pratsiuut u derzhavnykh spetsializovanykh ekspertnykh ustanovakh: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy [Instruction on the peculiarities of forensic expert activity by certified forensic experts who do not work in state specialized expert institutions: Order of the Ministry of Justice of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from [\[sudovo-ekspertnoji-diyal-nosti-atestovanimi-sudovimi-ekspertami-scho-ne-pracyuyut-u-derzhavnih-specializovanih-ekspertnih-ustanovah\]\(https://www.justice-km.gov.ua/instrukciya-pro-osoblivosti-zdiysnennya-sudovo-ekspertnoji-diyal-nosti-atestovanimi-sudovimi-ekspertami-scho-ne-pracyuyut-u-derzhavnih-specializovanih-ekspertnih-ustanovah\) \[in Ukrainian\].](https://www.justice-km.gov.ua/instrukciya-pro-osoblivosti-zdiysnennya-</p></div><div data-bbox=)

16. Pro zatverdzhennia Instruktisii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz i Naukovo-metodychnymy rekomendatsiiami z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy [On the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies: Order of the Ministry of Justice of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].

17. Ekspertne zabezpechennia pravosuddia Ministerstvo yustytzii Ukrainy. 2021 [Expert provision of justice. Ministry of Justice of Ukraine]. (n.d.). *minjust.gov.ua*. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/m/1-kvartal-2021-roku> [in Ukrainian].

18. Ekspertne zabezpechennia pravosuddia .Ministerstvo yustytzii Ukrainy. 2022. [Expert provision of justice. Ministry of Justice of Ukraine]. (n.d.). *minjust.gov.ua*. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/m/1-kvartal-2022-roku> [in Ukrainian].

19. Pro utvorennia ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On the formation of the expert service of the Ministry of Internal Affairs]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

20. Polozhennia pro Ekspertnu sluzhbu MVS Ukrainy: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [Regulations on the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-%D0%BF#Text>

rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text [in Ukrainian].

21. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy [About the Security Service of Ukraine: Law of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> [in Ukrainian].

22. Polozhennia pro Holovnyi ekspertno-kryminalistychnyi tsentr Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: Nakaz Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Regulations on the Main Expert Forensic Center of the State Border Service of Ukraine: Order of the Administration of the State Border Service of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text> [in Ukrainian].

23. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care: Law of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].

24. Moskalenka V.F., Mykhailychenka B.V. (2011). Sudova medytsyna. Medychno zakonodavstvo: Pidruch. dlia stud. vyshch. med. navch. zakl. IV r.akr. Kn. 1 [Forensic medicine. Medical legislation: Subclass. for students higher honey. education closing IV r.acr. Book 1: Forensic medicine]. *Sudova medytsyna*, K. : Medytsyna. 448 p. [in Ukrainian].

25. Polozhennia pro biuro sudovomedychnoi ekspertyzy upravlin okhorony zdorovia oblasnykh vykonavchykh komitetiv ta respublikanske biuro (Avtonomnoi Respubliky Krym): Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy [Regulations on the Bureau of Forensic Examination of Health Departments of Regional Executive Committees and the Republican Bureau (of the Autonomous Republic of Crimea): Order of the Ministry of Health of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://>

zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0258-95#Text [in Ukrainian].

26. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii provedennia ta oformlennia ekspertnykh provadzen u pidrozdilakh Ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy: Nakaz MVS [On the approval of the Instructions for the organization and registration of expert proceedings in the divisions of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> [in Ukrainian].

27. Instruksiiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen v systemi Sluzhby bezpeky Ukrainy, zatverdzhena nakazom Sluzhby bezpeky Ukrainy [Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert investigations in the system of the Security Service of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0738-15> [in Ukrainian].

28. Instruksii pro poriadok pryznachennia i provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen pasportnykh dokumentiv ekspertnoiu sluzhboiu Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: Nakazom Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Instructions on the procedure for appointing and conducting forensic examinations and expert studies of passport documents by the expert service of the State Border Service of Ukraine: Order of the State Border Service of Ukraine]. (n.d.). *ips.ligazon.net*. Retrieved from <https://ips.ligazon.net/document/RE16840> [in Ukrainian].

29. Polozhennia pro Tsentralnu ekspertno-kvalifikatsiinu komisiuu pry Ministerstvi yustytsii Ukrainy ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv, zatverdzhene nakazom Ministerstvi yustytsii Ukrainy [Regulations on the Central Expert Qualification Commission under the Ministry of Justice of Ukraine

and certification of court experts: Order of the Ministry of Justice of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1597-14> [in Ukrainian].

30. Polozhennia pro Ekspertno-kvalifikatsiinu komisiuu MVS ta poriadok provedennia atestatsii sudovykh ekspertiv Ekspertnoi sluzhby MVS: Nakaz MVS Ukrainy [Regulations on the Expert Qualification Commission of the Ministry of Internal Affairs and the procedure for the attestation of judicial experts of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#Text> [in Ukrainian].

31. Polozhennia pro ekspertno-kvalifikatsiinu komisiuu Sluzhby bezpeky Ukrainy ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv: Nakaz Sluzhby bezpeky Ukrainy [Regulations on the expert qualification commission of the Security Service of Ukraine and the certification of judicial experts: Order of the Security Service of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0044-15#Text> [in Ukrainian].

32. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ekspertno-kvalifikatsiinu komisiuu ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: Nakaz Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [On the approval of the Regulation on the Expert Qualification Commission and the certification of forensic experts of the State Border Service of Ukraine: Order of the State Border Service of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1246-10#Text> [in Ukrainian].

33. Tkachenko N.M., Aliksieichuk V.I. (2020). Reformuvannia pravovykh zasad ekspertnoho zabezpechennia pravosuddia yak skladova antykoruptsiinoi polityky v Ukrainy [Reforming the legal basis of expert provision of justice as a component of anti-

corruption policy in Ukraine]. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri: materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Implementation of the state anti-corruption policy in the international dimension: materials of the V International. science and practice conf* Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav. Ch. 1. P. 265-269. Retrieved from <https://cutt.ly/MmU2Ygc> [in Ukrainian].

34. Pro Kontseptsiiu vdoskonalennia sudivnytstva dlia utverdzhennia spravedlyvoho sudu v Ukraini vidpovidno do yevropeiskykh standartiv: Ukaz Prezydenta Ukrainy [On the concept of improving the judiciary to establish a fair court in Ukraine in accordance with European standards: Decree of the President of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text> [in Ukrainian].

35. Repeshko P. I. (2012). Pytannia derzhavnogo rehuliuвання sudovo-ekspertnoi diialnosti v krainakh postradianskoho prostoru ta reformuvannia systemy pravookhoronnykh orhaniv v Ukraini [The issue of state regulation of forensic expert activity in the countries of the post-Soviet space and reforming the system of law enforcement agencies in Ukraine]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and practice of forensic examination and criminology*. Vyp. 12. P. 127-134. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2012_12_21 [in Ukrainian].

36. Monitorynhovyi zvit za 2020 rik Ministerstva yustytsii Ukrainy. Dyrektorat pravosuddia ta kryminalnoi yustytsii [Monitoring report for 2020 of the Ministry of Justice of Ukraine. Directorate of Justice and Criminal Justice]. (n.d.). *minjust.gov.ua*. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/01/19/20210119145116-22.pdf> [in Ukrainian].

СУДОУСТРІЙ, ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДДІВ І СУДОЧИНСТВО

УДК: 342.95

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)-80-98](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22)-80-98)

Берназюк Ян Олександрович,

доктор юридичних наук, професор заслужений юрист України, професор кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського, м. Київ, Україна, e-mail: bern1979@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2353-4836>

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА (ПРАВОВЛАДДЯ) ДЛЯ ВИРІШЕННЯ КОЛІЗІЙ У ЗАКОНОДАВСТВІ

Анотація. У статті висвітлено суть підходу до вирішення колізій у законодавстві на підставі застосування принципу верховенства права. Визначено нормативно-правове підґрунтя застосування підходу, що ґрунтується на безумовній пріоритетності норм Конституції України над іншими правовими нормами. Охарактеризовано сутність підходу щодо «найбільш сприятливого для особи» способу тлумачення законодавства, яке містить колізійні норми.

На підставі аналізу законодавства та практики Верховного Суду автором доведено, що одним з базових підходів до подолання колізій у законодавстві є застосування принципу верховенства права. Визначено, що такий підхід ґрунтується на безумовній пріоритетності норм Конституції України над нормами інших актів законодавства, що визначено ч. 2 ст. 8 Конституції України. Аргументовано, що при наявності колізій потрібно виходити з підходу про найвищу юридичну силу норм Конституції України, за якими йдуть норми законів, що мають вищу юридичну силу стосовно всіх інших нормативно-правових актів, які, відповідно, вже мають статус підзаконних.

Доведено, що застосування підходу «на користь особи та/або суспільних інтересів» або надання пріоритету більш важливому праву особи (при наявності конкуренції між різними правами різних осіб) для подолання колізії у законодавстві ґрунтується на конституційній zasadі верховенства права та пов'язане з обов'язком держави щодо дотримання принципу належного урядування та виконання вимоги щодо «якості закону».

Автором з'ясовано, що підхід «на користь особи та/або суспільних інтересів» обумовлений обов'язком суду, у першу чергу, захищати конституційні права та свободи особи, надавати пріоритет розширеному тлумаченню положень Конституції України, які містить не тільки норми прямої дії, але і принципи та цінності, що гарантує ефективний захист конституційних прав і свобод особи.

Ключові слова: правова колізія, правова визначеність, якість закону, юридична сила, верховенство права, баланс приватних та суспільних (публічних) інтересів, справедливість, раціональність (розумність) та доцільність, Верховний Суд, Європейський суд з прав людини.

Bernaziuk Ian Oleksandrovich, *Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Constitutional and International Law Tavriya National University. VI Vernadsky, Kyiv, Ukraine, e-mail: bern1979@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2353-4836>*

APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW TO RESOLVE CONFLICTS IN LEGISLATION

Abstract. The article highlights the essence of the approach to resolving conflicts in legislation based on the application of the principle of the rule of law. The normative and legal basis for the application of the approach based on the unconditional priority of the norms of the Constitution of Ukraine over other legal norms is determined. The essence of the approach regarding the “most favorable for the person” way of interpreting legal norms containing conflicting norms is characterized.

Based on the analysis of legislation and the practice of the Supreme Court, the author proved that one of the basic approaches to overcoming conflicts in legislation is the application of the rule of law principle. It was determined that this approach is based on the unconditional priority of the norms of the Constitution of Ukraine over the norms of other acts of legislation, which is defined in Part 2 of Art. 8 of the Constitution of Ukraine, that is, in case of conflicts, it is necessary to proceed from the approach of the highest legal force of the norms of the Constitution of Ukraine, which are followed by the norms of laws that have a higher legal force in relation to all other normative legal acts, which, accordingly, already have the status of subordinate laws.

It has been proven that the application of the approach “for the benefit of the person and/or public interests” or giving priority to a more important right of the person (in the presence of competition between different rights of different persons) to overcome the conflict in legislation is based on the constitutional principle of the rule of law and is related to the obligation of the state regarding the observance of the principle of good governance and the fulfillment of the requirement regarding the “quality of the law”.

The author found out that the approach “for the benefit of the person and/or public interests” is conditioned by the court’s duty, first of all, to protect the constitutional rights and freedoms of the person, to give priority to the expanded interpretation of the provisions of the Constitution of Ukraine, which contains not only the norms of direct action, but principles and values, which entail more effective protection of the constitutional rights and freedoms of the individual.

Keywords: legal conflict, legal certainty, quality of law, legal force, rule of law, Supreme Court, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Загальні підходи до вирішення колізій у законодавстві визначені у положеннях Конституції України. Зокрема, відповідно до ч. ч. 1-3 ст. 8 Основного Закону України Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй; норми Конституції України є нормами прямої дії [1].

У свою чергу Кодекс адміністративного судочинства України (КАС України) містить такі норми, які визначають підходи до вирішення колізій у законодавстві: 1) суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави; суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) (ч. ч. 1-2 ст. 6); 3) якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії [2].

З аналізу вищенаведених правових норм вбачається, що одним із підходів до вирішення колізій у законодавстві судом відноситься застосування принципу верховенства права, що ґрунтується на абсолютній пріоритетності норм Конституції України над іншими актами законодавства.

Застосування цього підходу у національній судовій практиці має певні особливості, дослідження яких у межах цієї наукової роботи дозволить обґрунтувати його пріоритетність

у разі, зокрема, вирішення колізій між актами однакової юридичної сили.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти виникнення колізій у законодавстві та підходів до їх вирішення були предметом вивчення у роботах таких науковців як Ю.Г. Барабаш, М.В. Білак, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, І.Л. Желтобрюх, М.І. Козюбра, М.І. Смокович та ін.

Безпосередньо принцип верховенства права був розкритий, зокрема, у роботах А.В. Дайсі, Д.Д. Луспенника, М.М. Лученко, Г.Л. Радбруха, В.І. Серьогіна, а також комплексних документах: Доповідь Венеціанської комісії «Про верховенство права» та Звіті про верховенство права у Європейському Союзі за 2020 рік [39-45].

Окремі питання, пов'язані із застосуванням принципу верховенства права під час вирішення колізій у законодавстві, досліджувалися автором цієї статті [3; 4; 5]. Проте, з огляду на розвиток судової практики ВС, практики ЄСПЛ та процесуального законодавства, потребують актуалізації наукові підходи до вирішення колізій на підставі застосування принципу верховенства права.

Метою статті є визначення на підставі аналізу законодавства та практики Верховного Суду особливостей підходу до вирішення колізій у законодавстві на підставі застосування судами принципу верховенства права.

Виклад основного матеріалу. Одним з базових підходів до вирішення колізій у законодавстві є застосування принципу верховенства права, що ґрунтується на безумовній пріоритетності норм Конституції України над іншими правовими нормами. Конституційно-правовою основою такого під-

ходу є ч. 2 ст. 8 Конституції України, яка передбачає, що Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

При цьому, обґрунтованою видається думка М. І. Козюбри про те, що принцип верховенства права треба розглядати не як абстрактну категорію, що дає змогу обґрунтовувати з покликанням на нього будь-які, навіть неконституційні позиції, а як поняття, нерозривно пов'язане з людиною, її правами та свободами; саме вони становлять загальноцивілізаційну, загальнокультурну, універсальну цінність незалежно від націй, ідеологій, релігій, а тому вже давно не є лише внутрішньою справою держави, ставши об'єктами міжнародно-правового регулювання [6, с. 66].

Отже, при наявності колізій потрібно виходити з підходу про найвищу юридичну силу норм Конституції України, за якими йдуть норми законів (акти прийняті ВРУ відповідно до ст. ст. 92-94 Конституції України), що мають вищу юридичну силу стосовно всіх інших нормативно-правових актів, які, відповідно, вже мають статус підзаконних. При цьому, ратифіковані міжнародні договори мають вищу юридичну силу стосовно всіх інших законів.

У своїй роботі «Доктрина норм прямої дії Конституції України» М.В. Білак звертає увагу, що суди, застосовуючи конкретну норму закону України чи іншого правового акта у справі, повинні аналізувати їх на предмет відповідності Конституції України, особливо тоді, коли норма застаріла, незрозуміла, або містить колізії, про-

галини тощо; суддя повинен застосовувати не лише нормативний зміст закону чи іншого правового акта, який підлягає застосуванню в конкретному спорі, а і сутність приписів права; там, де закон України не може виконати своєї функції, суддя, підкоряючись принципам верховенства права (правовладдя), повинен: вдатися до продуктивної критики як до засобу встановлення і заповнення певної прогалини чи правового стандарту (іншими словами, судового активізму), здійснити тлумачення максимально на користь Конституції України [7].

Як приклад прямого застосування Верховним Судом (ВС) норми Конституції України можна навести ухвалу від 18 жовтня 2018 р. у справі № 712/12758/17, в якій Суд закрив касаційне провадження у справі про притягнення до адміністративної відповідальності, як помилково відкрите, зазначивши, що ч. 3 ст. 272 КАС України передбачено, що судові рішення суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду справ, визначених ст. ст. 273-277, 282-286 цього Кодексу, набирають законної сили з моменту проголошення і не можуть бути оскаржені [8].

ВС також виходив з основних засад судочинства, визначених у п. 8 ч. 1 ст. 129 Конституції України, згідно з якими право на касаційне оскарження судового рішення забезпечується виключно у визначених законом випадках, що повністю відповідає вимогам статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) [9] та практиці ЄСПЛ щодо можливості держави встановлювати певні обмеження права на перегляд судового рішення судами

вищого рівня (рішення ЄСПЛ у справі «Ashingdane v. the United Kingdom», заява № 8225/78 [10]).

Застосовуючи для вирішення колізій у законодавстві підхід щодо вищої юридичної сили Конституції України, на підставі ч. 3 ст. 7 КАС України, якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, то суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому випадку суд після ухвалення рішення у справі звертається до ВС для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України (КСУ) подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, що віднесено до юрисдикції КСУ.

З цього приводу у Рішенні від 12 лютого 2002 р. № 3-рп/2002 КСУ наголосив, що Конституція України як головне джерело національної правової системи є також базою для поточного законодавства. Вона надає можливість урегулювання певних суспільних відносин на рівні законів, які конкретизують закріплені в Основному Законі України положення [11].

Важливо, що у ст. 129 Конституції України серед основних засад судочинства раніше зазначався принцип законності [12], разом з тим, у чинній редакції ст. 129 Конституції України (після внесення змін згідно із Законом України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [13]) такий принцип відсутній та лише міститься вимога стосовно того, що «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права». Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 8 Основного

Закону в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Зазначені конституційні положення деталізовані у ст. ст. 2, 6 та 242 КАС України, які передбачають, що однією з основних засад (принципів) адміністративного судочинства є верховенство права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави; суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права та застосовує його з урахуванням судової практики ЄСПЛ; рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про адміністративну процедуру», який набере чинності 31 грудня 2023 року, адміністративний орган при здійсненні адміністративного провадження керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права і свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Про істотну відмінність між поняттями «право» і «закон» було наголошено у Рішенні КСУ від 2 листопада 2004 р. у справі 15-рп/2004, в якому зроблено висновок про те, що одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства; всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною

мірою дістала відображення в Конституції України; таке розуміння прав не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим; справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права [14].

Таким чином, Конституція України містить не тільки норми прямої дії, але і принципи та цінності, а також ураховуючи те, що суд повинен, у першу чергу, захищати конституційні права та свободи особи, при виникненні ситуації, за якої потрібно вибрати пріоритет: вузька інтерпретація норми, що призводить до одного результату, або розширене тлумачення, що гарантує за собою більш ефективний захист конституційних прав і свобод, варто робити вибір на користь останнього, враховуючи також дотримання балансу суспільних та приватних інтересів.

Такий висновок можна знайти, зокрема, в ухвалах ВС від 25 жовтня 2019 р. у справі № 520/15025/16-а [15] та від 8 листопада 2019 р. у справі № 815/1226/18 [16].

Вищезазначений підхід до вирішення колізії у законодавстві, що ґрунтується на конституційній zasadі верховенства права, є сумісним з підходом до тлумачення законодавства, який умовно можна назвати «на користь особи та/або суспільних інтересів». Цей підхід пов'язаний з необхідністю дотримання принципу належного урядування та виконання вимоги щодо «якості закону».

Зокрема, принцип належного урядування напряму пов'язаний з особливостями тлумачення законодав-

ства (вирішення колізій) на користь суб'єкта приватного права, дотримання принципу легітимних (законних) очікувань та гарантування права власності [3, с. 194].

Стосовно критерію «якості закону» слід також зазначити, що встановлення судом невідповідності окремих положень закону критерію «якість закону», зобов'язують такий суд застосувати найбільш сприятливий для особи спосіб тлумачення закону [4].

Вимога щодо «якості закону» та обов'язок суду застосувати найбільш сприятливий для особи спосіб тлумачення закону, який не відповідає критерію «якість закону», ґрунтуються передусім на положеннях ч. 1 ст. 57 Конституції України, яка встановлює, що «кожному гарантується право знати свої права і обов'язки». Із цієї конституційної норми слідує те, що у випадку встановлення судом того факту, що закон сформульований у спосіб, який не дозволяє особі знати свої права і обов'язки, застосування (тлумачення) такого закону повинно відбуватися судом на користь особи, яку позбавили (звужили) на підставі цього закону певного права або встановили (розширили) для неї нові обов'язки [5, с. 11].

Концепція «якості закону» була сформульована у практиці ЄСПЛ, зокрема, у рішенні у справі «Щокін проти України» (п. п. 56–57, заяви № 23759/03 та № 37943/06) ЄСПЛ зазначив, що відсутність в національному законодавстві необхідної чіткості та точності, які передбачали можливість різного тлумачення порушує вимогу «якості закону» та не забезпечує адекватний захист від свавільного втручання публічних органів державної влади у майнові права заявника; суд погодився з тим,

що у разі коли національне законодавство припустило неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків осіб, національні органи зобов'язані застосувати найбільш сприятливий для осіб підхід [17].

Крім того, у рішенні у справі «Серков проти України» (п. 39, заява № 39766/05) ЄСПЛ визнав, що тлумачення законодавства, яким слід керуватися, може бути переглянуте за наявності дійсних переконливих причин, а також зауважив, що в такому випадку зміна юридичного тлумачення має бути виправданою і аргументованою (п. 40) [18].

У судовій практиці є приклади застосування вищезазначеного підходу під час тлумачення правових норм, що не повністю відповідають критерію «якість закону».

Наприклад, Велика Палата Верховного Суду (ВП ВС), розглянувши зразкову справу № 360/3611/20 щодо призначення пенсії на пільгових умовах, у постанові від 3 листопада 2021 р. зазначила, що на час виникнення спірних правовідносин була наявна колізія між нормами Закону України «Про пенсійне забезпечення», з одного боку, та Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» – з іншого, в частині визначення віку набуття права на пенсію на пільгових умовах. Перший із цих законів визначав такий вік у 50 років, тоді як другий – у 55.

З огляду на те, що норми цих законів регулюють одне і те ж коло відносин, та враховуючи, що у разі існування неоднозначного або множинного тлумачення прав та обов'язків особи в національному законодавстві органи державної влади зобов'язані застосувати підхід, який був би найбільш

сприятливим для особи, ВП ВС зробила висновок про те, що у цій справі застосуванню підлягають саме норми Закону України «Про пенсійне забезпечення» з урахуванням Рішення КСУ № 1-р/2020 від 23 січня 2020 р. [19], а не Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [20].

Аналогічний підхід застосовано ВП ВС у постанові від 19 лютого 2020 р. у справі № 520/15025/16-а, в якій Суд також наголосив, що у разі існування неоднозначного або множинного тлумачення прав та обов'язків особи в національному законодавстві, органи державної влади зобов'язані застосувати підхід, який був би найбільш сприятливим для особи [21], та ВС у постановах від 8 листопада 2021 р. у справі № 580/492/21 [22] та від 9 грудня 2021 р. справі № 280/4257/20 [23]. Зокрема, ВС зазначив, що за загальним правилом, суд повинен тлумачити національне законодавство у соціальній сфері таким чином, щоб результат цього тлумачення відповідав верховенству права з урахуванням усіх складових цього принципу, зокрема, справедливості і розумності та, відповідно, у спосіб, що є найбільш сприятливим для захисту прав та інтересів особи.

Іншим прикладом вирішення колізії у законодавстві шляхом застосування підходу «на користь особи» є справа № 640/9124/19, яка стосувалася скасування судового наказу про стягнення з мешканців заборгованості з утримання будинків і споруд. У постанові від 25 березня 2020 р. ВС, за результатом перегляду у касаційному порядку цієї справи, задовольнив касаційну скаргу, наголосивши, що

закон повинен бути доступним для заінтересованих осіб, чітким та передбачуваним у своєму застосуванні.

Суди першої та апеляційної інстанцій залишили заяву про скасування судового наказу без розгляду, оскільки, зокрема, до неї не було додано документ, що підтверджує сплату судового збору. Проте, ВС не погодився з таким рішенням судів попередніх інстанцій та, задовольняючи касаційну скаргу одного з мешканців, зазначив, що відповідно до пп. 4-2 п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» за подання до суду заяви про скасування судового наказу ставка судового збору становила 0,05 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, однак згідно з п. 2 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» судовий збір не справляється за подання заяви про скасування судового наказу.

З наведеного ВС встановив наявність правової колізії між нормою п. 2 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» – з одного боку та нормами пп. 4-2 п. 1 ч. 2 ст. 4 цього ж Закону та п. 1 ч. 5 ст. 170 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України; яким встановлено обов'язок надання документу про сплату судового збору разом із заявою про скасування судового наказу) – з іншого боку [24].

Отже, ухвалюючи рішення у цій справі ВС вирішив вищенаведену колізію у законодавстві шляхом тлумачення правової норми на користь особи.

Інша справа № 2-493/05(2а-381/05) стосувалася встановленої у Декреті КМУ «Про прибутковий податок з громадян» (на момент оподаткування відповідних операцій) ставки прибуткового податку з громадян, що застосовувалася до доходів, отриманих не

за місцем основної роботи. Декрет передбачав застосування до таких доходів фіксованої ставки у розмірі 20%. У свою чергу, Указом Президента України «Про збільшення неоподаткованого мінімуму та ставки прогресивного оподаткування доходів громадян» встановлювалась прогресивна ставка.

Переглядаючи цю справу у касаційному порядку, Суд вказав на наявність колізії між відповідними правовими актами. Не дивлячись на те, що Указ Президента України було прийнято пізніше, ніж Декрет КМУ, суд касаційної інстанції зробив висновок, що відсутність в національному законодавстві необхідної чіткості та точності, які передбачали можливість різного тлумачення такого важливого фінансового питання, порушує вимогу «якості закону», передбачену Конвенцією, та не забезпечує адекватний захист від свавільного втручання публічних органів державної влади у майнові права заявника [25].

З огляду на вищезазначене, Суд визнав за необхідне застосовувати більш сприятливий підхід до платника податку, тобто фіксованої, а не прогресивної ставки прибуткового податку.

Розглянуті вище спірні правовідносини у податковій сфері виникли до набрання чинності ПК України. При цьому чинне податкове законодавство, зокрема, у п. 4.1.4 ст. 4 ПК України, закріплює принцип презумпції правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають нео-

днозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу [26].

На важливість дотримання саме такого підходу неодноразово звертали увагу науковці та самі судді. Зокрема, М. І. Смокович наголосив, що ПК України є основним процесуальним актом, тому колізійність цих норм неприпустима, а судді повинні дотримуватися вимоги ПК України про те, що усі сумніви щодо наявності обставин, за яких особа може бути притягнута до відповідальності за порушення податкового законодавства та іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючий орган, трактуються на користь такої особи; такий законодавчий імператив стосується також і діяльності адміністративних судів [27, с. 133].

Важливо, що О.В. Запотоцька також акцентує увагу, що положеннями п. 56.21 ст. 56 ПК України передбачено, що у разі коли норма цього Кодексу чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі цього Кодексу, або коли норми різних законів/нормативно-правових актів, або коли норми одного і того ж нормативно-правового акта суперечать одне одному та припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу, то рішення ухвалюється на користь платника податків [28, с. 156].

У своїй роботі І. Л. Желтобрюх стверджує, що у профільних законодавчих актах багатьох зарубіжних

держав утілений такий же погляд на обов'язок адміністративних судів надавати пріоритет/перевагу захисту порушених прав порівняно з процесуальним формалізмом та абсолютизацією диспозитивності [29, с. 88].

Для прикладу застосування судом для вирішення колізії у законодавстві підходу «на користь особи» можна навести справу № 240/4937/18, спір у якій виник щодо нарахування та виплати підвищення до пенсії непрацюючим пенсіонерам, які проживають на території радіоактивного забруднення. Ця справа була передана на розгляд ВС як зразкова.

Переглядаючи цю справу в апеляційному порядку, ВП ВС встановила, що спірні правовідносини були урегульовані ст. 39 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» у редакції Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 р. № 76-VIII, який у подальшому у частині скасування або обмеження пільг, компенсацій і гарантій, установлених Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», щодо соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, визнані Рішенням КСУ від 17 липня 2018 р. № 6-р/2018 неконституційними, тобто такими, що суперечать положенню ч. 2 ст. 3 Конституції України, відповідно до якого держава відповідає перед людиною за свою діяльність [30].

При цьому, проблема полягала у тому, що у наведеному Рішенні КСУ не було встановлено застережень щодо

порядку застосування ст. 39 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

З огляду на вищезазначене, мало місце відновлення дії попередньої редакції ст. 39 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» до внесення змін Законом від 28 грудня 2014 р. № 76-VIII, що спричинило колізію правозастосування оскільки з 1 січня 2016 р. набрала чинності ст. 39 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» у редакції Закону від 4 лютого 2016 р. № 987-VIII. Колізія полягала у тому, що ст. 39 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» у різних редакціях визначала неоднакове коло осіб, що мають право на доплату.

Вирішуючи цю колізію, ВП ВС застосувала підхід «на користь особи» з огляду на необхідність додержання принципу верховенства права (ст. ст. 3, 8 Конституції України та ст. 6 КАС України) в частині визнання людини, її прав та свобод найвищими цінностями, які визначають зміст та спрямованість держави, з урахуванням дискреції держави щодо визначення порядку та розміру гарантій, зумовленої фінансово-економічними можливостями для збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства, без порушення сутності відповідних прав.

ВП ВС також наголосила, що такий підхід до розуміння наслідків визнання неконституційними нормативно-правових актів (або окремих положень) та усунення колізії, що виникла

внаслідок цього, забезпечує стабільність конституційного ладу в Україні, гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, цілісність, непорушність та безперервність дії Конституції України, її верховенство як Основного Закону держави на всій території України [31].

Водночас, слід навести деякі приклади із судової практики, у яких ВС не врахував невідповідність положень застосованого правового акта критерію «якості закону» під час тлумачення правової норми.

Зокрема, розглядаючи справу № 240/10153/19, яка стосувалась призначення одноразової грошової допомоги у зв'язку із встановленням інвалідності 2 групи, внаслідок травм, пов'язаних із захистом Батьківщини, Судова палата з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду застосувала положення п. 4 ст. 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців», надаючи, тим самим, перевагу менш сприятливому для особи способу тлумачення [32].

Водночас, в Окремій думці від 14 серпня 2020 р. на постанову ВС від 15 липня 2020 р. у справі № 240/10153/19, зазначено про неврахування Судовою палатою «дефекту» Закону України «Про внесення змін до деяких законів України з питань соціального захисту військовослужбовців» від 4 липня 2012 р. № 5040-VI, у частині внесення змін до п. 4 ст. 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців» (невідповідності такому критерію як «якість закону»), що виключає можливість його застосування при вирішенні цієї справи.

Невідповідність критерію «якість закону» та, відповідно, наявність про-

галини у абз. 1 п. 4 ст. 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців» у редакції, що діяла з 1 січня 2014 р., полягала у відсутності у нормі умови щодо обмеження виплати одноразової грошової допомоги дворічним терміном після первинного встановлення інвалідності або ступеня втрати працездатності без встановлення інвалідності.

Такий «дефект» було пізніше виправлено ВРУ шляхом внесення змін та доповнень до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців», зокрема, доповнення п. 4 ст. 16-3 абз. 2 нормою такого змісту: «У разі зміни групи інвалідності, її причини або ступеня втрати працездатності понад дворічний термін після первинного встановлення інвалідності виплата одноразової грошової допомоги у зв'язку із змінами, що відбулися, не здійснюється». Ці зміни набули чинності лише з 1 січня 2017 р., з огляду на що перед судами постала необхідність вирішення правової проблеми: з якої дати (з 1 січня 2014 р. або з 1 січня 2017 р.) має застосовуватися обмеження дворічним строком права на отримання одноразової грошової допомоги у більшому розмірі.

Обґрунтовуючи незгоду з постановою Судової палати від 15 липня 2020 р., в Окремій думці також зазначено, що категорій «якість закону» є основою правового порядку, заснованого на принципах верховенства права (правовладдя; rule of law), оскільки однією з вимог цього принципу є вимога правової визначеності (legal certainty), яка є істотно важливою у питаннях довіри до судової системи, а також для гарантування ефективності підприємницької діяльності та привабливості інвестиційно-

го клімату (передумов економічного розвитку).

Норми права, що не відповідають критерію «якості закону» (зокрема, не відповідають принципу передбачуваності (principle of foreseeability); створюють можливість різного тлумачення та правозастосування), суперечать і такому елементу принципу верховенства права як заборона свавілля, а застосування таких норм може призвести до порушення конституційних прав особи та неможливості адекватного захисту від необмеженого втручання суб'єктів владних повноважень у права такої особи.

При цьому, суб'єкт нормотворчості не повинен порушувати права особи внаслідок прийняття «неоднозначних» актів законодавства та повинен нести відповідальність за це (особливо, якщо акт передбачає можливість обмеження прав особи), а також мати обов'язком негайно виправити ситуація, яка зумовлена прийняттям акта, що містить норми права, які не відповідають критерію «якості закону».

Таким чином, зроблено висновок, що у випадку існування неоднозначного або множинного тлумачення прав та обов'язків особи в національному законодавстві, наявність у національному законодавстві правових «прогалин» щодо захисту прав людини та основних свобод, зокрема, у сфері соціального забезпечення, органи державної влади зобов'язані застосувати підхід, який був би найбільш сприятливим для особи. У цій справі найбільш сприятливий для особи є підхід до тлумачення п. 4 ст. 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців», відповідно до якого відповідні

обмеження слід застосовувати з 1 січня 2017 р. [33].

Вищенаведений висновок ґрунтується, крім іншого, на положеннях ч. 2 ст. 3 Конституції України, відповідно до якої головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини; забезпечення прав і свобод, крім усього іншого, потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод (Рішення КСУ від 24 грудня 2004 р. № 22-рп/2004 [34]).

Крім того, як наголошено у Рішенні КСУ від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012, суди під час вирішення справ про соціальний захист громадян керуються, зокрема, принципом законності, який передбачає застосування судами законів України, а також нормативно-правових актів відповідних органів державної влади, виданих на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України [35].

Подібним чином колізія у законодавстві була вирішена під час розгляду справи № 711/1837/18, в якій спір виник з приводу призначення та виплати одноразової грошової допомоги особі, якій встановлено II групу інвалідності відповідно до Закону України «Про міліцію», а також Порядку та умов призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без установлення інвалідності працівника міліції, затверджених постановою КМУ від 21 жовтня 2015 р. № 850 (далі – Порядок № 850). У постанові від 22 жовтня 2020 р. Судова палата з розгляду справ щодо захисту соці-

альних прав Касаційного адміністративного суду зробила висновок про те, що оскільки положення Закону України «Про міліцію» втратили чинність, а за колишніми працівниками міліції збереглося лише право на призначення та виплату одноразової грошової допомоги, зокрема у зв'язку із встановленням інвалідності за певних обставин, яке може бути реалізовано через механізм, визначений Порядком № 850, то до відносин, які виникли у цій справі, слід застосувати строк, обмежений двома роками, який обчислюється з дня первинного встановлення інвалідності або ступеня втрати працездатності [36].

В Окремій думці від 4 листопада 2020 р. на вищезазначену постанову декілька суддів ВС висловили свою незгоду з таким висновком, зазначивши, що положення Порядку № 850 не позбавляють позивача права на отримання одноразової грошової допомоги, а лише встановлюють обмеження у розмірі проведення виплати нарахованої суми грошової допомоги в залежності від часу повторного встановлення інвалідності із втратою працездатності після первинного встановлення втрати працездатності, а також не містять жодних застережень щодо неможливості проведення виплати грошової допомоги у разі встановлення особі після спливу дворічного терміну іншої групи інвалідності чи більшого відсотку втрати працездатності [37].

Окремі проблемні питання щодо вирішення колізій у законодавстві, зокрема, на основі підходу, що визнає пріоритет верховенства права, були предметом обговорення на одному із семінарів Національної школи суддів України за участі представників зару-

біжних судів та міжнародних експертів. У ході обговорення питань щодо вирішення конфліктів між принципами права суддя Конституційного суду Латвії висловив думку про те, що Конвенція покладає на всі державні органи обов'язок забезпечувати дотримання підходу, за якого в судовій практиці не будуть ущемлені основні права, закріплені в Конвенції. Він наголосив, що такий підхід є особливо важливим, коли між собою конкурують дві рівні норми; у цьому випадку суддя має виходити із принципу забезпечення балансу інтересів сторін [38].

Для наочної демонстрації застосування такого підходу був наведений приклад із судової практики Німеччини. Зокрема, суть справи полягала у тому, що за договором оренди, в якому визначались усі основні права та обов'язки сторін, сім'я із Туреччини наймала житлове приміщення. Згодом, всупереч забороні власника, наймачі встановили параболічну антену, з огляду на що власник звернувся з позовом до суду про виселення. Коли справа дійшла до суду касаційної інстанції, останній розглянув справу, виходячи з позиції конституційних принципів. У цій ситуації Суд зробив висновок, що має місце конфлікт між майновими правами власника квартири та правом на свободу слова, складовою якого є право на отримання інформації, сім'ї наймачів. Пріоритет був наданий тому, що позивачі мають отримувати інформацію, щоб вони могли як члени суспільства брати участь у державному житті в цілому, оскільки, на думку суду, ці права мають соціальний пріоритет [38].

Отже, у розглянутій ситуації Суд фактично застосував специфічний підхід до вирішення колізії, надавши

пріоритет більш важливому соціальному праву особи.

Висновки. Проведене у цій статті дослідження дає підстави зробити наступні висновки.

1. Одним з базових підходів до подолання колізій у законодавстві є застосування принципу верховенства права, що ґрунтується на безумовній пріоритетності норм Конституції України над нормами інших актів законодавства, що визначено ч. 2 ст. 8 Конституції України, тобто при наявності колізій потрібно виходити з підходу про найвищу юридичну силу норм Конституції України, за якими йдуть норми законів (акти прийняті ВРУ та підписані, за загальним правилом, Президентом України), що мають вищу юридичну силу стосовно всіх інших нормативно-правових актів, які, відповідно, вже мають статус підзаконних.

2. Застосування підходу «на користь особи та/або суспільних інтересів» або надання пріоритету більш важливому праву особи (при наявності конкуренції між різними правами різних осіб) для подолання колізії у законодавстві ґрунтується на конституційній засаді верховенства права та пов'язане з обов'язком держави щодо дотримання принципу належного урядування та виконання вимоги щодо «якості закону», а також обов'язком суду, у першу чергу, захищати конституційні права та свободи особи, надавати пріоритет розширеному тлумаченню положень Конституції України, які містить не тільки норми прямої дії, але принципи та цінності, що тягне за собою більш ефективний захист конституційних прав і свобод особи.

3. Застосовувати принцип верховенства права (правовладдя) як крите-

рій подолання колізій у законодавстві (надання пріоритету нормі права, яка є найбільш прийнятною для особи та/або суспільних (публічних) інтересів за конкретних спірних правовідносин) слід разом з іншими підходами до подолання колізій, враховуючи також загальноцивілізаційні цінності справедливості, раціональності (розумності) та доцільності, необхідність досягнення балансу між конкуруючими інтересами особи, суспільства та держави, а також, зокрема, у соціальних та податкових спорах, гарантуючи дотримання конституційного принципу збалансовані бюджету України (ч. 3 ст. 95 Основного Закону України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
3. Берназюк Я. Принцип належного урядування (good governance): національна та європейська судова практика. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2021. Серія Право. Випуск 64. С. 189-197.
4. Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. Судово-юридична газета. 2020. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovenstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naybilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu>.
5. Берназюк Я. Особливості застосування критерію «якості закону» під час вирішення публічно-правових спорів. Право і суспільство. 2020. № 5/2020. С. 6-14.
6. Барабаш Ю. Г., Бориславська О. М., Венгер В. М. та ін. Конституційне право: підручник; за загальною редакцією М.І. Козюбри. К. : Ваіте, 2021. 528 с.
7. Білак М.В. Доктрина норм прямої дії Конституції України: правозастосування. Юридична практика. 2021. URL : <https://pravo.ua/doktryna-norm-priamoii-dii-konstytutsii-ukrainy-pravozastosuvannia/>.
8. Ухвала Верховного Суду від 18 жовтня 2018 року у справі № 712/12758/17. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/77248307>.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
10. Case of Ashingdane v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 28.05.1985, № 8225/78. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22Ashingdane%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-57425%22%5D%7D>.
11. Рішення Конституційного Суду України від 12.02.2002 № 3-рп/2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-02#Text>.
12. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР у ред. від 02.03.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20140302#Text>.
13. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.
14. Рішення Конституційного суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.

15. Ухвала Верховного Суду від 25 жовтня 2019 року у справі № 520/15025/16-а. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85206843>.
16. Ухвала Верховного Суду від 8 листопада 2019 року у справі № 815/1226/18. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85492847>.
17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шокін проти України» від 14.01.2011, № 23759/03 та № 37943/06. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text.
18. Case of Serkov v. Ukraine: decision of the European Court of Human Rights, 07.07.2011, № 39766/05. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus/#%22fulltext%22:%2239766/05%22,%22documentcollectionid%22:%222GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-105536%22>].
19. Рішення Конституційного Суду України № 1-р/2020 від 23 січня 2020 року. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS20002.html.
20. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 листопада 2021 року у справі № 360/3611/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211541>.
21. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 лютого 2020 р. у справі № 520/15025/16-а. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87951282>.
22. Постанова Верховного Суду від 9 листопада 2021 року у справі № 580/492/21. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/100904363>.
23. Постанова Верховного Суду від 9 грудня 2021 року справа № 280/4257/20. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/101774347>.
24. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 березня 2020 року у справі № 640/9124/19. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88460805>.
25. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 1 квітня 2015 р. № 2-493/05(2а-381/05). URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/43651973>.
26. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
27. Смокович М. Податкові спори: виклики адміністративного судочинства. Податкові спори в адміністративному судочинстві: Збірник тез доповідей П'ятої Міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 4-5 липня 2022 року). Київ: «Компанія «ВАІТЕ», 2022 р. 240 с.
28. Запотоцька О.В. Момент колізії в законодавстві щодо реєстрації платником акцизного податку. Податкові спори в адміністративному судочинстві: Збірник тез доповідей П'ятої Міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 4-5 липня 2022 року). Київ: «Компанія «ВАІТЕ», 2022 р. 240 с.
29. Желтобрюх І. Вихід адміністративного суду за межі позовних вимог: питання імперативності та процесуальні обмеження. Податкові спори в адміністративному судочинстві: Збірник тез доповідей П'ятої Міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 4-5 липня 2022 року). Київ: «Компанія «ВАІТЕ», 2022 р. 240 с.
30. Рішення Конституційного Суду України від 17 липня 2018 р. № 6-р/2018. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/KS18081?ed=2018_07_17.
31. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 березня 2020 року у справі № 240/4937/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952401>.
32. Постанова Верховного Суду у складі судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду від 15 липня 2020 року у справі № 240/10153/19. URL :

<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90425351>.

33. Окрема думка судді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 14 серпня 2020 року до постанови від 15 липня 2020 року у справі № 240/10153/19. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90985586>.

34. Рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 2004 року № 22-рп/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-04#Text/>

35. Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>.

36. Постанова Верховного Суду у складі Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду від 22 жовтня 2020 року у справі № 711/1837/18. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/92385256>.

37. Окрема думка суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 4 листопада 2020 року на постанову Верховного Суду у складі Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду від 22 жовтня 2020 року у справі № 711/1837/18. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/92624580>.

38. Ознайомлення з досвідом країн Європи із застосування кримінального законодавства. Вирішення конфліктів між принципами права. Національна школа суддів. 2019. URL : <http://nsj.gov.ua/ua/news/oznayomlennya-z-dosvidom-krain-evropi-iz-zastosuvannya-kriminalnogo-zakonodavstva/>.

39. Лупеник Д.Д. Верховенство права -- «новий» старий принцип цивільного судочинства: співвідношення із принципом законності. Право України, 2017, № 7, С. 9-20

40. Радбрух Г. Законне неправо та надзаконне право // Проблеми філософії права, пер з ним. В.С.Бігуна. – 2004. – Том II. С.

83-94. <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9678/09-Radbruch.pdf?sequence=1>.

41. Дайси А. В. Основы государственного права Англии. Введение въ изучение английской Конституции / Пер., доп. по 6-му англ. изд. О.В. Полторацкой, под ред. проф. П.Г. Виноградова). – М.: Типограф. Т-ва И.Д. Сытина, 1907. – 671 с.

42. Серьогін В. Верховенство права: сучасні уявлення про сутність та зміст конституційного принципу // Legalitas : сайт. 27.10.2015. URL: <https://legalitas.com.ua/ua/ukr-v-serogin-verhovenstvo-prava-suchasni-uyavlennya-pro-sutnist-ta-zmist-konstitucijnogo-principu>.

43. Лученко М.М. Принципи пропорційності і верховенства права: питання співвідношення. Південноукраїнський правничий часопис. 2019. № 1. С. 11-15. <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/1/5.pdf>.

44. Про верховенство права: доповідь Венеціанської комісії № 512/2009, прийнята на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 року. URL : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr).

45. Звіт про верховенство права за 2020 рік: Ситуація з верховенством права у Європейському Союзі > {SWD (2020) 300-326} <http://www.ejtn.eu/PageFiles/18703/Dumbrava%20PPT.pdf>.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. (1996, June). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. (2005, July 06). Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> [in Ukrainian].

3. Bernaziuk Ya. O. (2021) Pryntsyp nalezhnoho uriaduvannia (good governance): natsionalna ta yevropeiska sudova praktyka [The principle of good governance: national and European judicial practice]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. (Vols. 64), (pp. 189-197) [in Ukrainian].
4. Bernaziuk Ya. (2020) Katehoriia «iakist zakonu» yak skladova pryntsypu verkhovenstva prava ta harantiia zastosuvannia sudom naibilsh spriyatlyvoho dlia osoby tлумachennia zakonu [The category «quality of the law» as a component of the principle of the rule of law and a guarantee of the court’s application of the most favorable interpretation of the law for the individual]. *Sudovo-yurydychna hazeta – Judicial and legal newspaper*. Retrieved from: <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovnstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naybilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu> [in Ukrainian].
5. Bernaziuk Ya. (2020) Osoblyvosti zastosuvannia kryteriiu «iakosti zakonu» pid chas vyrishennia publichno-pravovykh sporiv [Peculiarities of the application of the «quality of the law» criterion during the resolution of public legal disputes]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*. (Vol. 5/2020, pp. 6-14) [in Ukrainian].
6. Barabash Yu. H., Boryslavska O. M., Venher V. M. ta in. (2021) Konstytutsiine pravo [Constitutional Law] (528 p.) [in Ukrainian].
7. Bilak M. (2021) Doktryna norm priamoi dii Konstytutsii Ukrainy: pravozastosuvannia [The doctrine of norms of direct effect of the Constitution of Ukraine: law enforcement]. *Yurydychna praktyka – Legal practice*. Retrieved from: <https://pravo.ua/doktryna-norm-priamoi-dii-konstytutsii-ukrainy-pravozastosuvannia/> [in Ukrainian].
8. Ukhvala Verkhovnoho Sudu [Decision of the Supreme Court]. (2018? October 18) (Vol. 712/12758/17). URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/77248307> [in Ukrainian].
9. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. (1950, November 04). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
10. Case of Ashingdane v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights (1985, May 28), (Vol. 8225/78). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%7B%22Ashingdane%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%7D%22%22documentcollectionid%22:%7B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%7D%22%22itemid%22:%7B%22001-57425%22%7D%22%7D> [in English].
11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. (2002, February 12) (Vol. 3-rp/2002). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-02#Text> [in Ukrainian].
12. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (2014, March 02). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96-%D0%B2%D1%80/ed20140302#Text> [in Ukrainian].
13. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia) [On amendments to the Constitution of Ukraine (regarding justice)]. (2016, June 02) (Vol. 1401-VIII). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> [in Ukrainian].
14. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. (2014, November 02) (Vol. 15-rp/2004). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> [in Ukrainian].
15. Ukhvala Verkhovnoho Sudu [Decision of the Supreme Court]. (2019, October 25) (Vol. 520/15025/16-a). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85206843> [in Ukrainian].

16. Ukhvala Verkhovnoho Sudu [Decision of the Supreme Court] (2019, November 08) (Vol. 815/1226/18). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85492847> [in Ukrainian].

17. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Shchokin proty Ukrainy» [Decision of the European Court of Human Rights in the case «Shchokin v. Ukraine»]. (2011, January 14) (Vol. № 23759/03 and № 37943/06). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text [in Ukrainian].

18. Case of Serkov v. Ukraine: decision of the European Court of Human Rights. (2011, July 07) (Vol. 39766/05). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22fulltext%22:%2239766/05%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-105536%22>] [in English].

19. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. (2020, January 23) (Vol. 1-r/2020). Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS20002.html.

20. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court]. (2021, November 03) (Vol. 360/3611/20). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211541> [in Ukrainian].

21. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court]. (2020, February 19) (Vol. 520/15025/16-a). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87951282> [in Ukrainian].

22. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court]. (2021, November, 09) (Vol. 580/492/21). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/100904363> [in Ukrainian].

23. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court]. (2021, December 09) (Vol. 280/4257/20). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/101774347> [in Ukrainian].

24. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation]. (2020, March 25) (Vol. 640/9124/19). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88460805> [in Ukrainian].

25. Ukhvala Vysshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy [Decision of the Higher Administrative Court of Ukraine]. (2015, April 01) (Vol. 2-493/05(2a-381/05). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/43651973> [in Ukrainian].

26. Podatkovi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. (2010, December 02) (Vol. 2755-VI). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].

27. Smokovych M. (2022) Podatkovi spory: vyklyky administratyvnoho sudochynstva [Tax disputes: challenges of administrative proceedings]. *Podatkovi spory v administratyvnomu sudochynstvi: Zbirnyk tez dopovidei Piatoi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Administratyvna yustytsiia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky» – Tax disputes in administrative proceedings: Collection of abstracts of reports of the Fifth International Scientific and Practical Conference «Administrative Justice in Ukraine: Problems of Theory and Practice»*. (2022, July 04-05) (240 p.) [in Ukrainian].

28. Zapototska O. (2022) Moment kolizii v zakonodavstvi shchodo reiestratsii platnykom aktsyznogo podatku [The point of conflict in the legislation regarding registration by the excise tax payer]. *Podatkovi spory v administratyvnomu sudochynstvi: Zbirnyk tez dopovidei Piatoi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Administratyvna yustytsiia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky» – Tax disputes in administrative proceedings: Collection of abstracts of reports of the Fifth International Scientific and Practical Conference «Administrative Justice in Ukraine:*

Problems of Theory and Practice. (2022, July 04-05) (240 p.) [in Ukrainian].

29. Zheltobriukh I. (2022) Vykhid administratyvnoho sudu za mezhi pozovnykh vymoh: pytannia imperatyvnosti ta protsesualni obmezhenia [The administrative court's departure from the limits of claims: issues of imperativeness and procedural limitations]. *Podatkovi spory v administratyvnomu sudochynstvi: Zbirnyk tez dopovidei Piatoi Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Administratyvna yustytisia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky» – Tax disputes in administrative proceedings: Collection of abstracts of reports of the Fifth International Scientific and Practical Conference «Administrative Justice in Ukraine: Problems of Theory and Practice»*. (2022, July 04-05) (240 p.) [in Ukrainian].

30. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. (2018, July 17) (Vol. 6-r/2018). Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/view/KS18081?ed=2018_07_17 [in Ukrainian].

31. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court]. (2020, Murch 18) (Vol. 240/4937/18). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952401> [in Ukrainian].

32. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi sudovoi palaty z rozghliadu sprav shchodo zakhystu sotsialnykh prav Kasatsiinoho administratyvnoho sudu [Resolution of the Supreme Court as part of the judicial chamber on the consideration of cases regarding the protection of social rights of the Administrative Court of Cassation]. (2020, July 15) (Vol. 240/10153/19). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90425351> [in Ukrainian].

33. Okrema dumka suddi Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Separate opinion of the judge of the Cassation Administrative Court as part of the Supreme Court]. (2020, August 14) (Vol. 240/10153/19). Retrieved from:

<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90985586> [in Ukrainian].

34. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. (2004, December 24) (Vol. 22-rp/2004). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-04#Text/> [in Ukrainian].

35. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. (2012, January 25) (Vol. 3-rp/2012). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text> [in Ukrainian].

36. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi Sudovoi palaty z rozghliadu sprav shchodo zakhystu sotsialnykh prav Kasatsiinoho administratyvnoho sudu [Resolution of the Supreme Court as part of the Judicial Chamber on consideration of cases regarding the protection of social rights of the Administrative Court of Cassation]. (2020, October 22) (Vol. 711/1837/18). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/92385256> [in Ukrainian].

37. Okrema dumka suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Separate opinion of the judges of the Cassation Administrative Court as part of the Supreme Court]. (2020, November 04) (Vol. 711/1837/18). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/92624580> [in Ukrainian].

38. Oznaiomlennia z dosvidom krain Yevropy iz zastosuvannia kryminalnoho zakonodavstva. Vyrishennia konfliktiv mizh pryntsyypamy prava [Acquaintance with the experience of European countries in the application of criminal legislation. Resolving conflicts between principles of law]. *Natsionalna shkola suddiv – National School of Judges*. (2019). Retrieved from: <http://nsj.gov.ua/ua/news/oznayomlennya-z-dosvidom-krain-evropi-iz-zastosuvannya-kryminalnogo-zakonodavstva/> [in Ukrainian].

Кравчук Володимир Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки, вул. Винниченка, 30, м. Луцьк, 43021, тел.: +38 050 5546754; e-mail: kravchuk.volodymyr@vnu.edu.ua <https://orcid.org/0000-0001-8332-3523>

Юхимюк Ольга Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Волинського національного університету імені Лесі Українки, вул. Винниченка, 30, м. Луцьк, 43021, тел.: +38 066 7724626; e-mail: iukhymuk.olga@vnu.edu.ua <https://orcid.org/0000-0002-3803-4746>

ЗАГАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІ СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. У публікації комплексно досліджуються структура правового статусу судді Суду Справедливості Європейського Союзу та основні правові акти Європейського Союзу, що визначають такий правовий статус.

Загалом, правовою базою функціонування судової системи Європейського Союзу та формування суддівського корпусу виступають Договір про Європейський Союз, Договір про функціонування Європейського Союзу, Статут Суду Справедливості Європейського Союзу, Регламент Суду Справедливості Європейського Союзу зі наступними змінами і доповненнями, Рекомендації національним судам і трибуналам щодо порушення преюдиційного провадження та ін.

Правовий статус судді Суду Справедливості Європейського Союзу є комплексом взаємопов'язаних прав, обов'язків та повноважень, зумовлених специфікою професійної діяльності, що полягає у здійсненні правосуддя в рамках правової системи Європейського Союзу.

В установчих договорах Європейського Союзу, Статуті та Регламенті Суду Справедливості Європейського Союзу в загальних рисах врегульовано такі елементи правового статусу судді: правосуб'єктність, права та обов'язки суддів (організаційні, процесуальні та ін.); окремі принципи правового статусу суддів (змінюваність, несумісність діяльності та ін.); юридична відповідальність суддів (зокрема, дисциплінарна); вимоги, що пред'являються до суддів (незалежність поза сумнівом, необхідна кваліфікація, визнана компетентність та ін.); призначення на посаду судді (порядок зайняття посади судді); присяга суддів (в тому числі її текст); кваліфікаційний рівень суддів (залежить від вимог, які визначаються національним законодавством країни, що делегує суддю); звільнення суддів з посади та припинення їх повноважень (заміна судді, його відставку або смерть, а також звільнення).

Досвід держав-членів Європейського Союзу показує, що розвиток національної правової системи та впровадження в неї права Європейського Союзу в значній мірі залежатиме від рішень судової влади. Якісні зміни в рамках судової реформи в Україні, спрямовані на імplementацію стандартів Європейського Союзу щодо пра-

вового статусу суддів, можна вважати однією з передумов вступу України до Європейського Союзу.

Ключові слова: суддя, правовий статус судді, Суд Справедливості Європейського Союзу.

Kravchuk Volodymyr Mykolayowych,

Doctor of Law, Associate Professor, Professor of Department of Constitutional, Administrative and International Law, Lesya Ukrainka Volyn National University, Vinnychenko St., 30, Lutsk, 43021, tel.: +38 050 5546754; e-mail: kravchuk.volodymyr@vnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8332-3523>

Iukhymiuk Olha Mychajlivna,

Ph.D. in Law, Associate Professor, Docent of Department of theory and history of state and law, Lesya Ukrainka Volyn National University, Vinnychenko St., 30, Lutsk, 43021, tel.: +38 066 7724626; e-mail: iukhymiuk.olga@vnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-3803-4746>

GENERAL ASPECTS OF THE LEGAL STATUS OF A JUDGE COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION

Abstract. In article are comprehensively examines the structure of the legal status of a judge of the Court of Justice of the European Union and the main legal acts of the European Union which determine such legal status.

The legal basis for the functioning of the European Union judicial system and the formation of the judicial body are the Treaty on the European Union, the Treaty on the Functioning of the European Union, the Statute of the Court of Justice of the European Union, the Rules of Procedure of the Court of Justice of the European Union with the following amendments and additions, Recommendations to national courts and tribunals on the initiation of prejudicial proceedings etc.

The legal status of a judge of the Court of Justice of the European Union is a complex of interrelated rights, duties and powers determined by the specifics of professional activity, which consists in the administration of justice within the framework of the legal system of the European Union.

The founding treaties of the European Union, the Statute and Rules of the Court of Justice of the European Union generally regulate the following elements of the legal status of a judge: legal personality, rights and duties of judges (organizational, procedural, etc.); separate principles of the legal status of judges (changeability, incompatibility of activities, etc.); legal responsibility of judges (in particular, disciplinary); requirements for judges (unquestionable independence, necessary qualifications, recognized competence, etc.); appointment to the position of a judge (procedure for occupying the position of a judge); oath of judges (including its text); qualification level of judges (depends on the requirements determined by the national legislation of the country delegating the judge); dismissal of judges from office and termination of their powers (replacement of a judge, his resignation or death, dismissal).

The experience of the member states of the European Union shows that the development of the national legal system and the introduction of European Union law

into it will largely depend on the decisions of the judiciary. Qualitative changes within the framework of judicial reform in Ukraine, aimed at the implementation of European Union standards regarding the legal status of judges, can be considered one of the prerequisites for Ukraine's accession to the European Union.

Key words: judge, legal status of a judge, Court of Justice of the European Union.

Постановка питання в загальному вигляді. Еволюція Європейського Союзу, його інституцій пройшла складний шлях з різною динамікою. Нинішня правова база, структура, порядок функціонування є результатом консенсусу держав-членів Європейського Союзу. Наша держава, проголосивши на конституційному рівні євроінтеграційна прагнення, докладає чимало зусиль для їх реалізації. Аналіз структури інституцій, особливостей їх функціонування, правової системи та інших аспектів Європейського Союзу сприятимуть досягненню поставлених завдань, в тому числі в контексті їх постійного розвитку та удосконалення.

Суд Справедливості Європейського Союзу (The Court of Justice of the European Union) в ході своєї трансформації перетворився на важливу інституцію, яка виконує не лише функції арбітра по достатньо широкому колу питань, але й здійснює правотлумачну та правотворчу діяльність. Оскільки, досягнувши мети членства в Європейському Союзі, Україна буде залучена в тому числі до формування суддівського корпусу Суду Справедливості Європейського Союзу, варто приділити увагу розгляду існуючої бази по даному питанню та практиці її реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання статусу, структури та діяльності Суду Справедливості Європейського Союзу були предметом наукових досліджень таких науковців, як Т. Анікіна, М. Буро-

менський, Т. Комарова, М. Микієвич, О. Москаленко, І. Яковюк та ін. Проблему правового статусу судді вивчали Р. Бараннік, Н. Бобечко, О. Захарова, Л. Москвич, В. Нор, І. Петрухін, С. Прилуцький, Н. Юзікова та ін.

Загальна мета даної статті полягає у виявленні структури та елементів правового статусу судді Суду Справедливості Європейського Союзу, закріплених в правових актах, на основі яких функціонує і Європейський Союз, і Суд Справедливості Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сучасну судову систему Європейського Союзу визначає Суд Справедливості Європейського Союзу, до складу якого входить Європейський Суд справедливості та Загальний суд. Така назва і структура судової системи Європейського Союзу пов'язані з набуттям чинності змін до Лісабонського договору. Отже, Камінська І. пропонує виокремити три етапи становлення та розвитку судової системи Європейського Союзу: перший – утворення в 1952 р. Суду Європейських співтовариств; другий – створення у 1992 р. Суду Європейського Союзу (Суд, Трибунал та створений у 2004 р. Трибунал державної служби); третій – перейменування у Суд Справедливості Європейського Союзу (Суд справедливості та Загальний Суд). За основу запропонованої періодизації авторка взяла прийняття ключових для процесу Європейської інтеграції міжнарод-

них угод, якими було створено, а потім реформовано судову систему Європейського Союзу, а саме: Римські договори, Маастрихтський договір, Ніццька угода, Лісабонський договір. Як бачимо, формування інституту судової влади у Європейському Союзі є процесом поступальним та детермінованим інтеграційними процесами в Європі. Специфіка судової системи Європейського Союзу полягає в тому, що вона сформована задовго до створення Європейського Союзу і є системоутворюючим інститутом інтеграційного об'єднання, оскільки функціонування Суду Європейських співтовариств сприяло утворенню наднаціонального інтеграційного об'єднання – Європейського Союзу [1, с. 47]

Загалом, правовою базою функціонування судової системи Європейського Союзу та формування суддівського корпусу виступають Договір про Європейський Союз (зокрема, в ст.ст. 13 і 19 визначено загальні положення про організацію та функціонування Суду Справедливості Європейського Союзу) [2], Договір про функціонування Європейського Союзу (зокрема, в ст. 218 ч. 11, а також Секція 5 «Суд Справедливості Європейського Союзу» (ст.ст. 251-281)) [3], Статут Суду Справедливості Європейського Союзу (доданий як Протоколом № 3 до вищевказаних договорів) [4], Регламент Суду Справедливості Європейського Союзу зі наступними змінами і доповненнями [5], Рекомендації національним судам і трибуналам щодо порушення преюдиційного провадження [6] та ін.

Водночас варто пам'ятати, що велика кількість повноважень Суду Європейського Союзу виникли не через нормативне закріплення в Установчих договорах, а внаслідок розвитку

судової практики Суду щодо захисту прав і свобод людини та громадянина, розвитку права ЄС [7, с. 72]

Судова система Європейського Союзу – Суд Справедливості Європейського Союзу – нині складається з двох рівнів юрисдикції: Суд Справедливості і Загальний суд (створений у 1988 році). Стаття 19 Договору про Європейський Союз передбачає також існування спеціалізованих судів, але поки єдиний спеціалізований Трибунал публічної служби, створений у 2004 році, припинив свою діяльність 1 вересня 2016 року після передачі своєї юрисдикції Загальному суду в контексті реформи судової системи Європейського Союзу. Тож Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування Європейського Союзу використовує поняття Суду Справедливості в двох значеннях: *sensu largo* (Суд Справедливості Європейського Союзу – The Court of Justice of the European Union) і *sensu stricto* (Суд Справедливості – The Court of Justice).

Як визначає ст. 19 ч. 2 Договору про Європейський Союз, до складу Суду входить один суддя від кожної держави-члена; судові допомагають Генеральні адвокати; до складу Загального Суду входить щонайменше один суддя від кожної держави-члена; суддів і Генеральних адвокатів Суду та суддів Загального Суду добирають з числа осіб, чия незалежність є поза сумнівом, та які задовольняють вимоги, встановлені в статтях 253 та 254 Договору про функціонування Європейського Союзу; їх призначають за спільною згодою урядів держав-членів строком на шість років. Судді та Генеральні адвокати, у яких завершується термін перебування на посаді, можуть бути призначені повторно [2].

Відтак, стаття 253 ч. 1 Договору про функціонування Європейського Союзу передбачає, що судді та Генеральні адвокати Суду добираються з осіб, чия незалежність є поза сумнівом і які володіють кваліфікацією, необхідною для призначення на найвищі судові посади в їхніх країнах, або які є юристами визнаної компетентності; вони призначаються за спільною згодою урядів держав-членів строком на шість років після проведення консультацій із колегією. Відповідно до ст. 255 Договору про функціонування Європейського Союзу з метою надання висновку щодо придатності кандидатів до виконання обов'язків судді або Генерального адвоката Суду та Загального Суду, перш ніж уряди держав-членів зроблять призначення, створюється колегія, до складу якої входять сім осіб, що добираються з-поміж колишніх членів Суду та Загального Суду, членів національних вищих судів та юристів визнаної компетентності, одна особа з яких пропонується Європейським Парламентом. Рада, яка діє за ініціативою Голови Суду, ухвалює рішення, щодо встановлення правил роботи колегії, та рішення про призначення її членів [3].

Як зазначається у ст. 253 ч. 2-5 Договору про функціонування Європейського Союзу, кожні три роки відбувається часткова заміна суддів та Генеральних адвокатів згідно з умовами, встановленими в Статуті Суду Європейського Союзу; судді обирають Голову Суду зі свого складу строком на три роки; Голова може бути обраний повторно; судді та Генеральні адвокати, що йдуть у відставку, можуть бути призначені повторно; Суд призначає свого Секретаря та встановлює правила, що регулюють його роботу; Суд

встановлює свій Регламент, який потребує схвалення Радою [3].

Кількість суддів Загального Суду визначається Статутом Суду Справедливості Європейського Союзу. Статут може передбачати те, що Загальному Суду допомагають Генеральні адвокати. Члени Загального Суду добираються з осіб, чия незалежність є поза сумнівом та які володіють кваліфікацією, необхідною для призначення на найвищі судові посади. Вони призначаються за спільною згодою урядів держав-членів строком на шість років після проведення консультацій з колегією, про яку йшлося вище. Склад Загального Суду частково оновлюється кожні три роки. Члени, які йдуть у відставку, можуть бути призначені повторно. Судді обирають Голову Загального Суду з членів Суду строком на три роки. Голова може бути обраний повторно. Загальний Суд призначає свого Секретаря та встановлює правила, що регулюють його роботу, встановлює свій Регламент за погодженням із Судом Справедливості. Цей Регламент потребує схвалення Радою. Якщо Статут Суду Справедливості Європейського Союзу не передбачає інше, положення Договорів, що стосуються Суду Справедливості, застосовуються до Загального Суду [3].

Говорячи про принципи організації функціонування Суду Європейського Союзу, Камінська І. підкреслює, що встановлений порядок призначення суддів на посади ґрунтується на принципі незалежності, професійності та змінності суддів і передбачає, що призначення здійснюється за спільною згодою урядів держав-членів строком на 6 років з правом повторного призначення. Також організація Суду Європейського Союзу здійснюється за

принципом гендерної рівності у визначенні особового складу суддів [8, с. 20].

Більш детально правовий статус судді регламентується Статутом Суду Справедливості Європейського Союзу [4] та Регламентом Суду Справедливості Європейського Союзу [5].

Стаття 2 Статуту Суду Справедливості Європейського Союзу передбачає, що кожен суддя на відкритому судовому засіданні складає присягу [4], текст якої деталізується в ст. 4 Регламенту Суду Справедливості Європейського Союзу [5] і підписує її.

Відповідно до ст. 3 Статуту Суду Справедливості Європейського Союзу суддя наділяється імунітетом від судового переслідування, який може бути скасований повним складом Суду [4],

Також, як випливає зі змісту ст. 4 Статуту Суду Справедливості Європейського Союзу, на суддю поширюється принцип несумісності (The Incompatibility Principle), відповідно до якого судді не можуть обіймати будь-яких політичних або адміністративних посад; також судді не можуть займатися будь-якою професійною діяльністю, прибутковою або неприбутковою, окрім випадків, коли Рада, як виняток, надає на це згоду [4].

Серед підстав припинення повноважень судді ст. 5 Статуту Суду Справедливості Європейського Союзу передбачає заміну судді, його відставку або смерть. Загалом же суддя виконує свої обов'язки доти, доки його наступник не вступить на його посаду [4].

Водночас, згідно ст. 6 Статуту Суду Справедливості Європейського Союзу суддя може бути звільнений з посади або позбавлений права на пенсію або інших аналогічних виплат, лише якщо він за одноставним рішенням суддів

та генеральних адвокатів Суду вже не відповідає необхідним вимогам або не виконує зобов'язань, що впливають з його посади. Зацікавлений суддя не бере участі у розгляді цього питання. Якщо відповідна особа є членом Загального Суду або спеціалізованого суду, Суд Справедливості приймає рішення після проведення консультації з відповідним судом [4]. При цьому, ст. 6 Регламенту Суду Справедливості Європейського Союзу передбачає, що Голова Суду Справедливості викликає зацікавленого суддю для надання пояснень [5].

Суддя, що замінює члена Суду до закінчення строку його перебування на посаді, призначається на залишок строку перебування на посаді його попередника (ст. 7 Статуту Суду Справедливості Європейського Союзу) [4]. Стаж роботи судді обчислюється з моменту, коли суддя приступив до своїх обов'язків (ст. 7 § 1 Регламенту Суду Справедливості Європейського Союзу) [5].

Крім того, Регламентом Суду Справедливості Європейського Союзу врегульовуються питання виборів голови та заступника голови суду, сфери їх прав та обов'язків, порядок створення палат суду та порядок обрання їх голів, порядок призначення судді-доповідача по справі та співдоповідача (за потреби), порядок формування складів судів, питання мови провадження, а також процесуальні питання [5].

Розглядаючи загалом питання правового статусу судді, варто зазначити, що у сучасній теорії держави і права існує значна кількість різних за змістом і смисловим навантаженням підходів до питання правового статусу. З одного боку, це є свідченням неабиякої актуальності цієї проблеми,

а з іншого – різноманітність наукових поглядів зумовлює існування таких категорій як «правове становище», «правове положення» тощо, що призводить до понятійної невизначеності та перешкоджає у формуванні єдиного комплексного визначення категорії «правовий статус» [9, с. 23]. В рамках нашого дослідження підтримуємо позицію, що правовий статус судді – це комплекс взаємопов'язаних прав, обов'язків та повноважень, зумовлених специфікою професійної діяльності, що полягає у здійсненні правосуддя [10, с. 162].

Аналізуючи різноманітні підходи до критеріїв структуризації, Федоренко В. підкреслює, що найбільш поширеною в літературі є виділення наступних елементів правового статусу суддів: правосуб'єктність суддів; права та обов'язки суддів; функції суддів; відповідальність суддів; гарантії діяльності суддів [11, с. 67]. Розширюючи цей перелік, Кравчук В. зазначає, що необхідно диференціювати елементи правового статусу суддів на основні і додаткові (неосновні). До основних автор пропонує відносити ті елементи, які дають можливість зробити висновок про юридичне «оформлення» суддів як повноправних суб'єктів права, а до додаткових (неосновних) – елементи правового статусу суддів, які конкретизують та логічно продовжують основні елементи. До основних елементів правового статусу суддів дослідник відносить їх правосуб'єктність, права та обов'язки суддів, принципи правового статусу суддів, а також юридичну відповідальність суддів. Зазначені елементи суттєво впливають на функціонування суддів, зумовлюють їх роль та місце в правових відносинах в цілому, та

при здійсненні правосуддя зокрема. До додаткових (неосновних) елементів правового статусу суддів Кравчук В. відносить: вимоги, що пред'являються до суддів; призначення на посаду судді (порядок зайняття посади судді); присяга суддів; кваліфікаційний рівень суддів; суддівський розсуд; звільнення суддів з посади та припинення їх повноважень; гарантії діяльності суддів; забезпечення суддів [12, с. 326-327].

Зазначені вище поняття та структуру правового статусу судді доречно застосувати до суддів Суду Справедливості Європейського Союзу. На основі розглянутої нормативної бази під правовим статусом судді Суду Справедливості Європейського Союзу пропонуємо розуміти комплекс взаємопов'язаних прав, обов'язків та повноважень, зумовлених специфікою професійної діяльності, що полягає у здійсненні правосуддя в рамках правової системи Європейського Союзу.

В установчих договорах Європейського Союзу, Статуті та Регламенті Суду Справедливості Європейського Союзу в загальних рисах врегульовано такі елементи правового статусу судді: правосуб'єктність, права та обов'язки суддів (організаційні, процесуальні та ін.); окремі принципи правового статусу суддів (змінюваність, несумісність діяльності та ін.); юридична відповідальність суддів (зокрема, дисциплінарна); вимоги, що пред'являються до суддів (незалежність поза сумнівом, необхідна кваліфікація, визнана компетентність та ін.); призначення на посаду судді (порядок зайняття посади судді); присяга суддів (в тому числі її текст); кваліфікаційний рівень суддів (залежить від вимог, які визначаються національним законодавством

країни, що делегує суддю); звільнення суддів з посади та припинення їх повноважень (заміна судді, його відставка або смерть, а також звільнення).

Висновки та перспективи подальших розробок. Як процес формування судової влади в Європейському Союзу, так і розвиток практики судових інстанцій носять динамічний та системний характер. Враховуючи наші євроінтеграційні прагнення, це спонукає до подальшого аналізу та систематизації відповідних рішень судів, напрацьованих європейських стандартів та принципів, а також формування пропозицій по їх імplementації в українське законодавство. Досвід інших держав-членів Європейського Союзу показує, що розвиток національної правової системи та впровадження в неї права Європейського Союзу в значній мірі залежатиме від рішень судової влади. Якісні зміни в рамках судової реформи в Україні, спрямовані на імplementацію стандартів Європейського Союзу щодо правового статусу суддів, можна вважати однією з передумов вступу України до Європейського Союзу.

В розглянутих правових актах, на основі яких функціонує і Європейський Союз, і Суд Справедливості Європейського Союзу, закріплені окремі елементи правового статусу судді Суду Справедливості Європейського Союзу. Одним елементом приділяється більше уваги (наприклад, присяга, окремі принципи правового статусу і т.д.), інші ж окреслені лише в досить загальних рисах (набуття і припинення повноважень, відповідальність і т.д.). Це породжує потребу в подальших наукових дослідженнях із формуванням відповідних рекомендацій для нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Камінська І.В. Судова система ЄС: Гносеологічні засади функціонування та розвитку. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2020. № 1. С. 47-53

2. Consolidated version of the Treaty on European Union URL: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7031/en/

3. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN>

4. Protocols: Annexes to the Treaty on the Functioning of the European Union URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN>

5. Statute of the Court of Justice of the European Union URL: https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2016-08/tra-doc-en-div-c-0000-2016-201606984-05_00.pdf

6. Recommendations to national courts and tribunals in relation to the initiation of preliminary ruling proceedings URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOC_2019_380_R_0001

7. Яковюк І. В., Асірян С. Р., Лазуренко А. В. Правовий конфлікт між ЄС та Республікою Польща щодо польської судової реформи. *Право та інноваційне суспільство* № 2 (17) 2021. С. 71-77 URL: https://apir.org.ua/index.php/lais/article/view/yakovyuk_asiryan_lazurenko17

8. Камінська І. В. Система принципів організації функціонування Суду ЄС. *Юридичний бюлетень*. Випуск 12 Частина: 15. 2020. С. 15-23 URL: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/12/4.pdf>

9. Кравчук В. М., Юхимюк О. М. Конституційно-правовий статус: питання дефініції. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2010. № 25. С. 22-26

10. Кравчук В. М. Конституційні основи правового статусу суддів в Україні: монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 640 с.

11. Федоренко В.Л. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної

юрисдикції. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 3. С. 63-69.

12. Кравчук В.М. Теоретичні основи конституційно-правового статусу суддів в Україні: дис... докт. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2020. 507 с.

REFERENCES:

1. Kamins'ka, I.V. (2020). Sudova sistema ЄС: Gnoseologichni zasadi funkcionuvannya ta rozvitku [EU judicial system: Epistemological principles of functioning and development]. *Chasopis Kiivs'kogo universitetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 1, 47-53 [in Ukrainian]

2. Consolidated version of the Treaty on European Union *curia.europa.eu* Retrieved from https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7031/en/ [in English].

3. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Retrieved from *eur-lex.europa.eu/* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN> [in English].

4. Protocols: Annexes to the Treaty on the Functioning of the European Union *eur-lex.europa.eu* Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN> [in English].

5. Statute of the Court of Justice of the European Union *curia.europa.eu* Retrieved from https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2016-08/tra-doc-en-div-c-0000-2016-201606984-05_00.pdf [in English].

6. Recommendations to national courts and tribunals in relation to the initiation of preliminary ruling proceedings *eur-lex.europa.eu* Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOC_2019_380_R_0001 [in English].

7. Jakovjuk, I. V., Asirjan, S. R., Lazurenko, A. V. (2021). Pravovij konflikt mizh ЄS ta Respublikoju Pol'shha shhodo pol's'koї sudovoї reformi [Legal conflict between the EU and the Republic of Poland regarding the Polish judicial reform]. *Pravo ta innovacijne suspil'stvo – Law and Innovative Society*, 2 (17) 2021, 71-77 Retrieved from https://apir.org.ua/index.php/lais/article/view/yakovyuk_asiryjan_lazurenko17 [in Ukrainian].

8. Kamins'ka, I. V. (2020). Sistema principiv organizacii funkcionuvannya Sudu ЄS [The system of principles of the organization of the functioning of the EU Court]. *Juridichnij bjuleten' – Legal bulletin*, 12, 15, 15-23 Retrieved from <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/12/4.pdf>

9. Kravchuk, V. M., Juhimjuk, O. M. (2010). Konstitucijno-pravovij status: pitannya definicii [Constitutional and legal status: a question of definition]. *Naukovij visnik Volins'kogo nacional'nogo universitetu imeni Lesi Ukraïнки – Scientific bulletin of Lesya Ukraïнка Volyn National University*, 25, 22-26 [in Ukrainian].

10. Kravchuk, V. M. (2019). *Konstitucijni osnovi pravovogo statusu suddiv v Ukraïni [Constitutional foundations of the legal status of judges in Ukraine]*. Kiïv : Vidavnictvo Lira-K [in Ukrainian].

11. Fedorenko, V.L. (2005). Konstitucijno-pravovij status suddiv sudiv zagal'noї jurisdikcii [Constitutional and legal status of judges of courts of general jurisdiction]. *Chasopis Kiivs'kogo universitetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 63-69 [in Ukrainian].

12. Kravchuk, V.M. (2020). *Teoretichni osnovi konstitucijno-pravovogo statusu suddiv v Ukraïni [Theoretical foundations of the constitutional and legal status of judges in Ukraine]*. Doctor's thesis. Uzhgorod [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)-108-117](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22)-108-117)

Терехов Віталій Юрійович,

кандидат юридичних наук, адвокат, yus030592@i.ua, <https://orcid.org/0000-0003-1923-8302>

ПРАВОВА ПРИРОДА СЕРВІСУ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Анотація. У статті визначено, що сервіс в правоохоронній діяльності – це виконання правоохоронними органами функцій, що спрямовані на обслуговування соціальних, економічних, особистих потреб, інтересів та охорону прав фізичних та юридичних осіб.

У широкому сенсі сервіс необхідно розуміти не тільки як надання правоохоронними органами адміністративних послуг, а й як інфраструктуру фактичного доступу до правоохоронної функції, яка реалізується через компетенцію конкретних службових осіб, належне виконання завдань. Стверджується, що простота, зрозумілість, інтерабельність, комунікативний потенціал правоохоронної інституції обумовлює якість та ефективність її функціонування.

Пошук оптимального балансу в гармонійному співіснуванні адміністративного примусу та забезпеченні інтересів/потреб громадян у сфері відносин правопорядку має бути ключовим завданням стратегічного планування розвитку правоохоронних інституцій.

Інформаційний продукт, як результат послуги, повинен характеризуватись наступними ознаками, властивими для правоохоронної інформації: законність, що, в першу чергу, передбачає дотримання заборони розголошення відомостей, обіг яких охороняється законом; зрозумілість; своєчасність та адекватність; доступність, що передбачає можливість отримання відомостей у будь-який спосіб, зручний для запитувача.

Для підвищення ефективності системи правоохоронного сервісу до чинних нормативних актів мають бути внесені доповнення з урахуванням воєнного стану: надати пріоритет на послуги та доступ до правоохоронних функцій для задоволення інтересів та потреб, які пов'язані із діями окупаційних військ; забезпечити посилену ідентифікацію та автентифікацію користувачів реєстрів, адміністратором яких є правоохоронні органи; забезпечити будівлі укриттями цивільного захисту з урахуванням розрахунку на прогнозовану кількість відвідувачів; прийом громадян рекомендовано перевести в режим он-лайн; посилити контроль за наданням адміністративних послуг та виконанням правоохоронними органами своїх сервісних функцій, забезпечити утвердження права на інформацію в умовах дії обмежень, пов'язаних із режимом воєнного часу, забезпечити поінформованість отримувачів послуг у разі неможливості надання останніх; передбачити можливість постійного чергування

в будівлях та зонах відвідування приміщення працівників служб медичної та психологічної допомоги.

Ключові слова: правоохоронні органи, публічне адміністрування, сервіс, інформаційна робота, контроль, оптимізація, інтеграбельність.

Terekhov Vitaly Yuriyovich,

Doctor of Law, lawyer, yus030592@i.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1923-8302>

THE LEGAL NATURE OF THE SERVICE IN THE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES

Abstract. In this article is defined that service in law enforcement activities is the performance by law enforcement agencies of functions aimed at serving social, economic, personal needs, interests, and protecting the rights of individuals and legal entities.

In a broad sense, the service must be understood not only as the provision of administrative services by law enforcement agencies, but also as the infrastructure of actual access to the law enforcement function, which is implemented through the competence of specific officials, the proper performance of tasks. It is claimed that the simplicity, comprehensibility, interoperability, communicative potential of the law enforcement institution determines the quality and efficiency of its functioning.

Finding the optimal balance in the harmonious coexistence of administrative coercion and ensuring the interests/needs of citizens in the sphere of law and order relations should be a key task of strategic planning for the development of law enforcement institutions.

The information product, as a result of the service, should be characterized by the following characteristics of law enforcement information: legality, which, first of all, involves compliance with the prohibition of disclosure of information, the circulation of which is protected by law; intelligibility; timeliness and adequacy; accessibility, which implies the possibility of obtaining information in any way convenient for the requester.

In order to improve the effectiveness of the law enforcement service system, additions should be made to the current regulations taking into account the state of war: to give priority to services and access to law enforcement functions to satisfy the interests and needs associated with the actions of the occupying forces; ensure enhanced identification and authentication of users of registries administered by law enforcement agencies; provide buildings with civil protection shelters, taking into account the forecasted number of visitors; reception of citizens is recommended to be transferred to online mode; to strengthen control over the provision of administrative services and the performance of their service functions by law enforcement agencies, to ensure the establishment of the right to information under the conditions of the restrictions associated with the wartime regime, to ensure that the recipients of services are informed in the event of the impossibility of providing the latter; to provide for the possibility of permanent duty in the buildings and visiting areas of the medical and psychological assistance service workers.

Key words: law enforcement agencies, public administration, service, information work, control, optimization, interoperability.

Постановка проблеми. У загальносистемному вимірі оцінка роботи правоохоронних органів має все ще дуже низький рейтинг в суспільстві. Так, за даними загальнонаціонального опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва з 14 по 19 травня 2021 року, баланс довіри до всіх правоохоронних органів лишається негативним [11]. Домінування каральних дій, закритість та замкненість правоохоронної системи є чинниками, що детермінують негативне ставлення суспільства до правоохоронної системи. Сервісний підхід у роботі відомств та інституцій правопорядку – рушійна сила прогресу та модернізації правоохоронної функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сервісного супроводження правоохоронної роботи неодноразово піднімалося в працях вчених. Такими представниками є: Зозуля І. В., Іщенко Л.В., Петров С.Є., Кукін І.В. тощо. Правники зорієнтовують свою увагу на діяльності поліції як суб'єкта надання адміністративних послуг. При цьому проблема правоохоронного сервісу є значно ширшою, оскільки передбачає трансформацію правоохоронних функцій у інструмент задоволення потреб та інтересів громадян та юридичних осіб.

Мета статті полягає у дослідженні сутності, змісту та особливостей забезпечення сервісного підходу до реалізації правоохоронних функцій, в тому числі, через надання адміністративних послуг.

Виклад матеріалу. Проблема якості правоохоронної роботи потребує широкої наукової дискусії з огляду на

відсутність чіткого розуміння форм реалізації, так званого, «правоохоронного сервісу» в умовах реформування інституцій правопорядку. Гостро піднімає проблему професор І. В. Зозуля, аналізуючи положення Закону України «Про Національну поліцію», а саме, у ч. 1 ст. 2 визначає, що завданнями поліції є надання поліцейських послуг [2, с. 22]. Аналогічні норми містяться в Положенні про Національну поліцію, де в пп. 3 п. 1 зазначається, що завданнями Національної поліції є надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [7]. І. В. Зозуля вірно відмічає дилему у виборі терміну, за яким сфера забезпечення публічної безпеки і порядку законом кваліфікується як простір для надання суспільству Національною поліцією поліцейських послуг [2, с. 22].

Питання надмірно широкого змісту дефініції «послуга» в теоретичному розумінні породжує багато аспектів у практичній реалізації поліцейських функцій. На наш погляд, якісне надання правоохоронних послуг та забезпечення їх доступності не тільки підвищить ступінь суспільної довіри, а й сприятиме подальшому становленню системи правоохорони як професійної, соціально-орієнтованої публічної служби. З іншого боку, правоохоронні органи не можуть бути позбавлені правозастосовних повноважень, адже саме таким чином втілюється воля держави у дотримання правого порядку.

Отже, основним завданням у з'ясуванні сутності природи правоохоронного сервісу є визначення балансу

у гармонійному співіснуванні адміністративного примусу та забезпечення потреб громадян, юридичних осіб у сфері відносин правопорядку.

Створення поліції саме, як сервісної служби, відображає реалізацію на практиці концепції «публічно-сервісної» держави. Основним завданням формування органів виконавчої влади за європейським зразком є вироблення принципу служіння держави перед громадянами [3, с. 28].

Наратив, за яким ототожнення поліцейської держави та поліцейських послуг має діалектичну єдність, помилковий. Поліцейська форма державного керівництва опирається на примус та адміністративну силу. У той же час, поліцейські послуги необхідно розуміти як результат втілення ідеї «доброго урядування (good governance)» та «держави для людини». Від цього відштовхується ідея ініціювання послуги, а саме – перехід від контрольної-наглядової форми перевіркової роботи на адміністративну роботу типу «запит-послуга».

Грунтовним є поняття «поліцейської послуги», запропоноване О.Г. Цигановим, як передбаченої законом, публічно-владної діяльності органу або підрозділу поліції, що ґрунтується й впливає з виконуваних цим органом (підрозділом) поліцейських функцій, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидією злочинності, підтриманням публічної безпеки і порядку [12, с. 187].

Адресат (бенефіціар) правоохоронних послуг не може бути іншим правоохоронним органом чи службовою посадовою особою державних інституцій. Потрібно звернути увагу на

таке розмежування, оскільки деякий сервіс надається як вид міжвідомчої взаємодії. Міжвідомчу взаємодію правоохоронних органів навіть у формі сприяння, надання певного готового продукту не слід ототожнювати із загальним сервісно-публічною роботою у сфері правоохоронної діяльності. Правоохоронний сервіс адресований для громадян, фізичних та юридичних осіб, що потребують задоволення певного інтересу, який пов'язаний із реалізацією державних правоохоронних функцій та виконанням службовими особами своїх повноважень.

Зважаючи на той факт, що правоохоронний сервіс охоплюється широким колом завдань системи органів правоохорони та правопорядку, досить складно однозначно класифікувати види правоохоронних послуг, які можуть бути реалізованими. З урахуванням відсутності єдиного документу, яким класифікуються послуги правоохоронних органів, пропонується виокремлювати послуги, що впливають із правоохоронних функцій. Це має ряд переваг: по-перше, концептуалізує вже наявну в законі догму про публічно-сервісний підхід до виконання правоохоронних функцій, тобто, закріплює уявлення того, що кожна правоохоронна функція може бути трансформована в ту чи іншу послугу; по-друге, має універсальний характер дії на всю систему правоохоронних органів та органів, які виконують правоохоронні функції; по-третє, дає підґрунтя для широкої підзаконної нормопроєктної роботи; по-четверте, не потребує наявності жорсткого підходу до класифікації правоохоронних органів в законодавстві України.

Доступ громадян до правоохоронної інформації є загальною послугою, властивою для всіх суб'єктів владних повноважень. Специфіка задоволення інформаційних потреб у сфері правоохоронної роботи пов'язана, в першу чергу, із тим, що надання інформації на звернення громадян врегульовано не тільки Законом України «Про звернення громадян», а й кримінально-процесуальними, цивільно-процесуальними, адміністративними та іншими законодавчими актами. Також окремими законами передбачено порядок дотримання вимог про нерозголошення відомостей, оскільки це може завдати шкоди охоронюваним законом інтересам. Тому, правове забезпечення інформаційного сервісу необхідно охарактеризувати як результат задоволення інформаційних потреб у сфері правоохорони, а саме – набір складних нормативно-врегульованих процедур надання відомостей у сфері безпеки, правопорядку, захищеності та інших даних індивідуального чи публічного змісту, які циркулюють в інституціях правоохоронних органів.

Слід відзначити, що ще у 2017 році урядом було засвідчено необхідність удосконалення діючої моделі надання адміністративних послуг в органах внутрішніх справ у зв'язку із: їх низькою якістю і недостатньою прозорістю процесу надання адміністративних послуг; застарілими формами і підходами до надання адміністративних послуг, недостатньою орієнтацією на потреби людини; закритістю і непрозорістю у роботі, корупційними ризиками; відсутністю відкритих стандартів та регламентів надання адміністративних послуг [9].

Прогнозувалося, що сервісний підхід міг бути удосконалений: шляхом спрощення доступу, дерегуляцією процедури отримання послуг від органів МВС України; впровадженням системи оцінювання якості надання адміністративних послуг; розширенням обсягу послуг; збільшенням кількості адміністративних послуг, що надаються в режимі реального часу, популяризації таких послуг і стимулюванням населення до їх отримання; побудовою ефективної системи комунікації, пов'язаної з наданням адміністративних послуг; розробленням і здійсненням ефективних антикорупційних заходів, пов'язаних з наданням адміністративних послуг органами системи МВС [9].

Іншим прикладом сучасного розвитку сервісу у сфері правоохорони є скасування довідок про несудимість. Зазначене рішення прийняте у зв'язку із розширенням потенціалу інформаційно-аналітичного забезпечення органів внутрішніх справ. Наказом Міністерства внутрішніх справ від 30.03.2022 № 207 «Деякі питання ведення обліку відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості» визначаються основні завдання, структура, мета, функції та порядок роботи інформаційно-аналітичної системи «Облік відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості». Відповідно до розділу IV Порядку доступу до відомостей інформаційно-аналітичної системи «Облік відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості», фізична особа, яка досягла 14-річного віку, має право на отримання відомостей про себе в папе-

ровій або електронній формі. Відомості з інформаційно-аналітичної системи надаються заявнику у формі Витягу в паперовій або електронній формі [5].

Для переходу від каральної до соціально-сервісної моделі та напрямку функціонування органів внутрішніх справ в системі Міністерства внутрішніх справ України створюється Головний та територіальні сервісні центри МВС України. С. Є. Петров, аналізуючи адміністративно-правовий статус Головного сервісного центру МВС та його елементи, зазначає, що особливості утворення, структура органу, його права та обов'язки, визначена державою компетенція, завдання та функції, повноваження та відповідальність сприймаються через конструкцію юридичної особи публічного права, наділеної державновладними повноваженнями, що є основною ознакою державного органу [4, с. 411]. На наш погляд, зазначена інституція є свого роду концентратом сервісних послуг поліції, а не загалом органів внутрішніх справ. Згідно з розділом II Положення про територіальний сервісний центр МВС від 29.12.2015 № 1646, територіальний сервісний центр надає платні та безоплатні послуги у сфері реєстрації, перереєстрації, обліку транспортних засобів, а також послуги, пов'язані із експлуатацією останніх [8]. Втім, подальший розвиток сервісу в органах внутрішніх справ має передбачати інтеграцію та централізацію всіх видів послуг, що можуть надаватися системою органів внутрішніх справ в єдиний координаційний центр.

Питанням, що потребує нагального врегулювання, є правове супроводження платних послуг, які надаються правоохоронними органами. Відсутність

єдиного нормативного акта є досить негативним чинником, який: дезорієнтує отримувачів у переліку та вартості/оплатності тої чи іншої послуги; створює корупційні ризики у діяльності посадових осіб; створює режим «закритості» та непоінформованості населення про можливості та сервісний потенціал правоохоронного органу.

Наприклад, в органах МВС України Постановою від 4 червня 2007 р. № 795 затверджено перелік платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби [6]. Натомість, зазначений перелік містить суттєвий недолік, що проявляється у невірному підході до класифікації послуг. Зокрема, Переліком визначаються послуги, критерієм групування яких є певний підрозділ. Так, інформаційні підрозділи забезпечують надання юридичним особам доступу до бази даних про втрачені паспорти та розшук осіб [6]. Натомість, класифікація за сферою є більш зрозумілою та доступною для отримувачів. Удосконалити інтерабельність пошуку необхідної послуги доцільно з використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних засобів пошуку, гіперпосилання на деталізовану інформацію, з використанням сервісів персонального кабінету, мобільного застосунку «Дія».

Особливо актуальним питанням на сьогодні є надання правоохоронних послуг в умовах воєнного стану. Проблема потребує правового врегулювання, оскільки існує низка факторів забезпечення безпеки: отримувачів послуги, які перебувають в сервісних центрах, будівлях правоохоронних органів, інших місцях скупчення лю-

дей; персональних даних, витік яких може завдати суттєвої шкоди інтересам громадян в результаті несанкціонованого доступу; працівників та технологій, які здійснюються на територіях, де проводяться воєнні дії, або окупованих територіях; забезпечення кібербезпеки автоматизованих інформаційних систем, держателем яких є правоохоронні органи.

У Міністерстві юстиції України, яке є адміністратором низки державних сервісів та послуг зауважують, що з метою збереження цілісності та конфіденційності інформації, недопущення несанкціонованого втручання та спотворення даних, недопущення випадків рейдерства Міністерством юстиції України та ДП «Національні інформаційні системи» було припинено функціонування державних реєстрів та баз даних, які адмініструються державою [1], відповідно припинилося і надання послуг, що пов'язано із функціонування електронних реєстрів. Головний сервісний центр МВС України повідомляє, що через чисельні кібератаки на початку війни довелося тимчасово відключити електронну чергу [10]. Загалом, такі рішення є виправданими, але політика безпеки може бути переглянута, виходячи із загальної ситуації в країні або в окремих її регіонах. Для підвищення ефективності системи правоохоронного сервісу до чинних нормативних актів мають бути внесені доповнення з урахуванням воєнного стану: надати пріоритет на послуги та доступ до правоохоронних функцій для задоволення інтересів та потреб, які пов'язані із діями окупаційних військ; забезпечити посилену ідентифікацію та автентифікацію користувачів реє-

стрів, адміністратором яких є правоохоронні органи; забезпечити будівлі укриттями цивільного захисту з урахуванням розрахунку на прогнозовану кількість відвідувачів; прийом громадян рекомендовано перевести в режим он-лайн; посилити контроль за наданням адміністративних послуг та виконанням правоохоронними органами своїх сервісних функцій, забезпечити утвердження права на інформацію в умовах дії обмежень, пов'язаних із режимом воєнного часу, забезпечити поінформованість отримувачів послуг у разі неможливості надання останніх; передбачити можливість постійного чергування в будівлях та зонах відвідування приміщення працівників служб медичної та психологічної допомоги.

Висновки

1. Сервіс в правоохоронній діяльності необхідно розуміти як виконання правоохоронними органами функцій, що спрямовані на обслуговування соціальних, економічних, особистих потреб, інтересів та охорону прав фізичних та юридичних осіб. У широкому розумінні, сервіс у сфері правоохоронної діяльності охоплює не тільки надання правоохоронними органами адміністративних послуг, а й інфраструктуру фактичного доступу до правоохоронної функції, яка реалізується через компетенцію конкретних службових осіб, належне виконання завдань. Стверджується, що простота, зрозумілість, інтерабельність, комунікативний потенціал правоохоронної інституції обумовлює якість та ефективність її функціонування.

2. Пошук оптимального балансу у гармонійному співіснуванні адміні-

стративного примусу та забезпечення інтересів/потреб громадян у сфері відносин правопорядку є ключовим завданням стратегічного планування розвитку правоохоронної системи.

3. Розвиток сервісної функції має бути обов'язковим елементом роботи правоохоронних органів у сфері управління кордонами на сучасному етапі. Зокрема, враховуючи євроінтеграційні процеси та надання Україні кандидата на членство в ЄС, робота вітчизняних служб правопорядку має бути наближена до наших європейських сусідів. З цього приводу пропонується, що у завданні №3 Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року від 24 липня 2019 року, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 687-р, підвищення спроможності правоохоронних органів може бути забезпечено, в тому числі, шляхом підвищення стандартів якості, оперативності надання адміністративних послуг правоохоронними органами під час перетину кордонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державні реєстри в умовах воєнного стану: як і що працює : АІН : веб сайт. URL: <https://ain.ua/2022/03/28/derzhavni-reyestry-v-umovah-voyennogo-stanu-yak-i-shho-praczuuye/> (дата звернення 04.06.2022).

2. Зозуля І. В. Поліцейські послуги в законодавстві України та на практиці. Форум Права. 2019. № 3 (56). URL: http://forumprava.pp.ua/files/021-038-2019-3-FP-Zozulia_5.pdf. (дата звернення 02.02.2022).

3. Іщенко Л.В. Правова характеристика публічно-сервісних заходів адміністративного примусу. Міжнародний науковий

журнал «Інтернаука». – 2020. Вип. 26. С.26-31.

4. Петров С.Є. Адміністративно-правовий статус Головного сервісного центру МВС: дис. на д.ю.н.: 12.00.07 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 481 с.

5. Порядок доступу до відомостей інформаційно-аналітичної системи «Облік відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості» : Наказ МВС України від 30.03.2022 № 207. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0426-22> (дата звернення 04.06.2022).

6. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/795-2007-%D0%BF> (дата звернення 04.06.2022).

7. Про затвердження Положення про Національну поліцію : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/877-2015-%D0%BF> (дата звернення 04.06.2022).

8. Про затвердження Положення про територіальний сервісний центр МВС : Наказ МВС України від 29.12.2015 № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0156-16> (дата звернення 04.06.2022).

9. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1023-2017-%D1%80> (дата звернення 04.06.2022).

10. Розділ «Новини». Головний сервісний центр МВС : веб сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/category/novini/> (дата звернення 04.06.2022).

11. Стан правоохоронної системи під час пандемії: чи схвалює суспільство дії правоохоронців та як ставиться до застосу-

вання сили в кризовій ситуації: загальнонаціональне опитування проведене соціологічною службою Центру Разумкова. Центр Разумкова: веб сайт. URL: <https://dif.org.ua/article/stan-pravookhoronnoi-sistemi-pidchas-pandemii-chi-skhvalyue-suspilstvodii-pravookhorontsiv-ta-yak-stavitsya-dozastosuvannya-sili-v-krizoviy-situatsii> (дата звернення 05.05.2022).

12. Циганов О. Г. Підходи до з'ясування сутності поліцейських послуг: вітчизняні реалії та зарубіжна практика. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені ЕО Дідоренка. 2019. Вип. 1. С. 186-193.

REFERENCES:

Ain.ua (2022). *Derzhavni reiestry v umovakh voiennoho stanu: yak i shcho pratsiuie [State registers in martial law: how and what works]: AIN. website.* Retrieved from: <https://ain.ua/2022/03/28/derzhavni-reiestry-v-umovah-voyennogo-stanu-yak-i-shho-praczyuye/> [in Ukrainian]. (2022, June, 4).

Zozulia I. V. (2019). *Politseiski posluhy v zakonodavstvi Ukrainy ta na praktytsi [Police services in the legislation of Ukraine and in practice].* Forum Prava, 2019. № 3 (56), 21-38. Retrieved from: http://forumprava.pp.ua/files/021-038-2019-3-FP-Zozulia_5.pdf [in Ukrainian]. (2022, February, 4).

Ishchenko L.V. (2020). *Pravova kharakterystyka publichno-servisnykh zakhodiv administratyvnoho prymusu [Legal characteristics of public service measures of administrative coercion].* Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». 2020. №26, 26-31. [in Ukrainian].

Petrov S.Ie. (2021). *Administratyvno-pravovyi status Holovnoho servisnoho tsentru MVS [Administrative and legal status of the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs].* dys. na d.iu.n. 12.00.07. Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Zaporizhzhia, 2021. 481 s. [in Ukrainian].

MVS Ukrainy (2022). *Poriadok dostupu do vidomostei informatsiino-analitychnoi systemy «Oblik vidomostei pro prytiahnennia osoby do kryminalnoi vidpovidalnosti ta naiavnosti sudymosti» [Procedure for access to information of the information-analytical system «Accounting for information on bringing a person to criminal responsibility and criminal record»].* Nakaz MVS Ukrainy vid 30.03.2022 № 207. – Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0426-22> [in Ukrainian]. (2022, June, 4).

Verkhovna Rada Ukrainy (2007). *Pro zatverdzhennia pereliku platnykh posluh, yaki nadaiutsia pidrozdilamy Ministerstva vnutrishnikh sprav, Natsionalnoi politzii ta Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby, i rozmiru platy za yikh nadannia [On approval of the list of paid services provided by the units of the Ministry of Internal Affairs, the National Police and the State Migration Service, and the amount of payment for their provision] :* Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.06.2007 № 795. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/795-2007-%D0%BF> [in Ukrainian]. (2022, June, 4).

Verkhovna Rada Ukrainy (2015). *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Natsionalnu politsiu [On approval of the Regulation on the National Police]:* Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.10.2015 № 877. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/877-2015-%D0%BF> [in Ukrainian]. (2022, June, 4).

MVS Ukrainy (2015). *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro terytorialnyi servisnyi tsentr MVS [On approval of the Regulations on the territorial service center of the Ministry of Internal Affairs]:* Nakaz MVS Ukrainy vid 29.12.2015 № 1646. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0156-16> [in Ukrainian]. (2022, June, 4).

Verkhovna Rada Ukrainy (2017). *Pro skhvalennia Stratehii rozvytku orhaniv systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav na period do 2020 roku [On approval of the Strategy for the development of the system of the Ministry of Internal Affairs for the period up to 2020]:*

Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.11.2017 № 1023-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1023-2017-%D1%80> [in Ukrainian]. (2022, June, 4).

MVS Ukrainy (2022). *Rozdil «Novyny». Holovnyi servisnyi tsentr MVS [News section, Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs]*. website. Retrieved from: <https://hsc.gov.ua/category/novini/>. [in Ukrainian]. (2022, May, 5).

Razumkov Center (2021). *Stan pravookhoronnoi systemy pid chas pandemii: chy skhvaliuiie suspilstvo dii pravookhorontsiv ta yak stavitsia do zastosuvannya syly v krizovii sytuatsii [The state of the law enforcement system during a pandemic: does society approve of the actions of law enforcement and how does it react to the use of force*

in a crisis situation]. zahalnonatsionalne opytuvannia provedene sotsiolohichnoi sluzhboiu Tsentru Razumkova vid 23 chervnia 2021. Tsentr Razumkova. Website. Retrieved from: <https://dif.org.ua/article/stan-pravookhoronnoi-sistemi-pid-chas-pandemii-chi-skhvalyue-suspilstvo-dii-pravookhorontsiv-ta-yak-stavitsya-do-zastosuvannya-sily-v-krizoviy-situatsii> [in Ukrainian]. (2022, May, 5).

Tsyhanov O. H. (2019). *Pidkhody do ziasuvannia sutnosti politseiskykh posluh: vitchyzniani realii ta zarubizhna praktyka [Approaches to clarifying the essence of police services: domestic realities and foreign practice]*. Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni EO Didorenka. 2019. №1, 186-193. [in Ukrainian].

Васильєв Максим Андрійович,

аспірант 2 курсу навчання кафедри публічного управління і проектного менеджменту, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України, 04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А, тел.: (044) 484-01-98, e-mail: max110191@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0602-2759>

ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ НАБУТТЯ І ПОСВІДЧЕННЯ ПРАВ НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ ДЛЯ ЦІЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ТА ОХОРОНОЮ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ, ЩО ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ШЛЯХОМ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕВІРКИ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю питання встановлення фактів набуття і посвідчення прав на земельні ділянки, яке є невід’ємною методичною складовою заходу державного контролю за використанням та охороною земель, що здійснюється шляхом проведення перевірки.

Оскільки порушене питання ще не було предметом наукового дослідження, у цій статті на основі аналізу системних взаємозв’язків у площині правового регулювання відносин набуття і посвідчення прав на земельні ділянки, що розглядається через призму завдань державного контролю за використанням та охороною земель, подається детальний аналіз аспектів його структури. Так, у ході осмислення зазначеного питання визначено етапи інституційного становлення системи державної реєстрації прав в Україні. У рамках цього процесу надано характеристику видів прав на земельні ділянки, а також підстав набуття прав на них, що встановлювалися кодифікованими актами земельного законодавства. Окреслено коло суб’єктів земельних правовідносин, що могли набувати права на земельні ділянки з підстав, встановлених кодифікованими актами земельного законодавства. Ідентифіковано юридичні факти, з настанням яких кодифіковані акти земельного законодавства пов’язували виникнення прав на земельну ділянку.

У частині аспекту посвідчення прав на земельні ділянки встановлено форми такого посвідчення/оформлення, типи документів, що посвідчували права на земельну ділянку, які підлягали обов’язковій державній реєстрації відповідно до законодавства, що діяло на момент їх виникнення до 01.01.2013 р. та форми їх державної реєстрації. Для оптимізації пошуково-аналітичних операцій під час проведення перевірки, розроблено матрицю співвідношення типів документів, що посвідчували права на земельну ділянку із видами цільового призначення земель (земельних ділянок) за суб’єктами земельних правовідносин, що могли набувати землі (земельні ділянки) у власність/користування до 01.01.2013 р. Додатково висвітлено особливості трансформації механізму державної реєстрації прав після 01.01.2013 р.

Ідея цієї статті полягає в тому, що за відсутності роз'яснювальної роботи зі сторони компетентного контролюючого державного органу, обране питання має істотне практичне значення: для власників землі та землекористувачів (особливо тих, що мають великий земельний банк) – як стимул щодо вжиття дій, спрямованих на дотримання законності у частині підтвердження прав на конкретну земельну ділянку; для уповноважених осіб компетентного контролюючого органу – як орієнтир щодо забезпечення уніфікованого підходу із всебічного вивчення і врахування юридичних фактів, що мали місце при набутті і посвідченні прав на земельні ділянки під час проведення заходів державного контролю.

Ключові слова: земельна ділянка, набуття прав, посвідчення прав, державний контроль, використання земель, землі сільськогосподарського призначення, перевірка.

Vasyliev Maksym Andriiovych,

graduate student of the 2th year of study of the Department of Public Administration and Project Management, State Institution of Higher Education University of educational management National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 04053, Kyiv, Sichovych Striltsiv, 52-A, tel.: (044) 484-01-98, <https://orcid.org/0000-0002-0602-2759>

THE ISSUE OF ESTABLISHING THE FACTS OF ACQUISITION AND CERTIFICATION OF RIGHTS TO LAND PLOTS FOR THE PURPOSES OF STATE CONTROL OF THE USE AND PROTECTION OF AGRICULTURAL LANDS, THAT IS MADE THROUGH AN INSPECTION

Abstract. The article is devoted to the disclosure of the issue of establishing the facts of acquisition and certification of rights to land plots, which is an integral methodological component of the measure of state control over the use and protection of land, which is carried out by conducting an inspection.

Since the raised issue has not yet been the subject of scientific research, in this article, based on the analysis of systemic interrelationships in the field of legal regulation of relations of acquisition and certification of rights to land plots, which is considered through the prism of the tasks of state control over the use and protection of land, a detailed analysis of its aspects is presented structures. Thus, in the process of understanding the mentioned issue, the stages of the institutional formation of the system of state registration of rights in Ukraine were determined. As part of this process, a description of the types of rights to land plots, as well as the grounds for acquiring rights to them, established by codified acts of land legislation, was provided. The circle of subjects of land legal relations that could acquire rights to land plots on the grounds established by codified acts of land legislation is outlined. Legal facts were identified, with the occurrence of which the codified acts of land legislation linked the emergence of rights to a land plot.

In the part of the aspect of the certificate of rights to land plots, the forms of such a certificate/registration, the types of documents certifying the rights to land (land plot), which were subject to mandatory state registration in accordance with the legislation in force at the time of their occurrence until 01.01.2013, are established and forms of

their state registration. In order to optimize search and analytical operations during the inspection, a matrix of the ratio of the types of documents certifying the rights to land (land plot) with the types of purposeful use of land (land plots) by subjects of land legal relations that could acquire land (land plots) was developed in ownership/use until 01.01.2013. Additionally, the features of the transformation of the mechanism of state registration of rights after 01.01.2013 are highlighted.

The idea of this article is that in the absence of explanatory work from the competent regulatory state body, the chosen question has a significant practical meaning: for land owners and land users (especially those with a large land bank) – as an incentive to take action, aimed at compliance with legality in terms of confirming rights to a specific land plot; for the authorized persons of the competent control body – as a guideline for ensuring a unified approach to the comprehensive study and consideration of legal facts that took place during the acquisition and certification of rights to land plots during state control measures.

Key words: acquisition of rights to land, certification of rights to land, state control, land use, agricultural land, inspection.

Постановка проблеми. Формула, закладена у Концепції роздержавлення і приватизації підприємств, землі та житлового фонду, затвердженої постановою Верховної Ради України від 31.10.1991 р. № 1767-ХІІ передбачала, що приватизація землі полягає у передачі громадянам України земельних ділянок у власність, уможливила в подальшому їх оборотоздатність як об'єктів цивільних прав [1].

Згодом ст.ст. 14, 41 Конституції України встановлено, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом [2].

Із запровадженням з 30.01.1992 р. приватної форми власності на землю та по мірі формування і удосконалення законодавства, земельні ділянки визнані річчю (майном), права на які набуваються і посвідчуються виключ-

но з підстав, встановлених законом. Крім того, земельні ділянки стали не тільки повноцінним об'єктом цивільних прав, але і об'єктом державного обліку та контролю.

Однак, попри наявність очевидного прогресу останнього десятиліття, який відбувся у просторі регулювання земельних відносин, завдяки розвитку цифрових технологій, що забезпечили функціонування Державного земельного кадастру, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Національної інфраструктури геопросторових даних, інших державних інформаційних ресурсів, – сфера державного контролю за використанням та охороною земель, як частина державного регулювального механізму, залишається явним аутсайдером. Не вдаючись до загальної оцінки стану системи державного управління у відповідній сфері, необхідно звернути увагу на наявність численних невирішених проблем науково-методичного характеру, серед яких, наприклад, нерозвиненість методичних засад заходів державного контролю в умовах

тривалої відсутності нормативно за-твердженої процедури таких заходів.

Враховуючи ситуацію що склалася, потреба у проведенні наукових досліджень, які стосуються розв'язання означеної проблеми набуває особливої гостроти, оскільки від ступеня її вирішення безпосередньо залежить законність дій контролюючих суб'єктів, їх репутація та рівень компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами здійснення бібліографічного аналізу відкритих джерел інформації, наукових публікацій, присвячених обраній тематиці дослідження не виявлено.

Мета статті – на основі системного аналізу нормативно-правової бази, розкрити особливості встановлення фактів набуття і посвідчення прав на земельні ділянки для цілей державного контролю за використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення як центрального питання заходу державного контролю – перевірки.

Виклад основного матеріалу. Діючими нормами ч. 1 ст. 79 Земельного кодексу України від 25.10.2001 р., ч. 4 ст. 373 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. встановлено, що земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами, та може використовуватися її власником на свій розсуд відповідно до цільового призначення. Крім того, ст.ст. 181, 182 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. земельні ділянки віднесені до нерухомих речей (нерухомого майна, нерухомості) права на які підлягають державній реєстрації [3, 4].

Згідно з п. 1) ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст. 5 Закону України від 01.07.2004 р. № 1952-IV (у редакції Закону України від 26.11.2015 р. № 834-VIII) державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень – це офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Земельні ділянки є нерухомих майном, на яке здійснюється державна реєстрація речових прав [5].

Існуюча система державної реєстрації прав в Україні пройшла тривалий і важкий шлях інституційного становлення. За весь час незалежності механізми і порядок державної реєстрації прав на земельні ділянки, форми документів, що підтверджували факт визнання державою відповідних прав зазнавали систематичних трансформацій, а повноваження у цій сфері належали до компетенції різних державних органів. Хронологічно, період розвитку системи державної реєстрації прав на земельні ділянки поділяється на два етапи:

- з 26.11.1991 р. по 01.01.2013 р. – діяв механізм державної реєстрації документів, що посвідчували право на земельну ділянку, як складової Державного реєстру земель. У цей час повноваження щодо державної реєстрації документів мали: місцеві Ради народних депутатів, місцеві державні адміністрації, місцеві державні органи земельних ресурсів, органи та підприємства, що входили до сфери управління Держкомзему;

- з 01.01.2013 р. – з дати набрання чинності Закону України від

01.07.2004 р. № 1952-IV (у редакції Закону України від 11.02.2010 р. № 1878-VI; згодом – у редакції Закону України від 26.11.2015 р. № 834-VIII) діє сучасний механізм державної реєстрації прав на всі об'єкти нерухомого майна, в тому числі – на земельні ділянки у системі та в порядку державної реєстрації, встановленої цим законом. У цей час повноваження щодо державної реєстрації прав здійснювали: Міністерство юстиції України, Державна реєстраційна служба України, виконавчі органи місцевих рад, місцеві державні адміністрації.

Зазначена обставина обов'язково враховується у ході здійснення перевірки, оскільки кожний етап має свої характерні особливості правового регулювання, що діяли на час здійснення державної реєстрації документів/прав на конкретну земельну ділянку.

Крім того важливо розуміти, що незалежно від етапу державна реєстрація документів/прав завжди є останньою стадією процесу набуття прав на земельні ділянки з підстав, встановлених основними актами земельного законодавства – Земельним кодексом УРСР від 18.12.1990 р., Земельним кодексом України від 13.03.1992 р., Земельним кодексом України від 25.10.2001 р. (табл. 1).

В умовах розгортання земельної реформи, започаткованої у 1991 р., в Україні на засадах демонополізації та розвитку конкурентоздатності суб'єктів господарювання, роздержавлення раніше монолітного державного земельного фонду, відбувається розбудова багатоукладної, соціальноорієнтованої економіки із запровадженням ринкових відносин в аграрному виробництві. Держава визнала поруч із державною, також приватну й колективну, а згодом і комунальну форми власності на землю. Зміст земельних правовідносин зазнавав постійних трансформацій, що вимагало введення нових видів похідних речових прав (сервітут, суперфіцій, емфітевзис), раніше невідомих радянській правовій системі (табл. 2).

Таблиця 1

Підстави набуття прав на земельні ділянки, встановлені кодифікованими актами земельного законодавства України

Перелік підстав набуття прав на земельну ділянку	Згідно із Земельним кодексом УРСР від 18.12.1990 р.	Згідно із Земельним кодексом України від 13.03.1992 р.	Згідно із Земельним кодексом України від 25.10.2001 р.
Рішення органу місцевого самоврядування	+	+	+
Рішення органу виконавчої влади	-	-	+
Цивільно-правовий договір	-	+	+
Свідоцтво про право на спадщину	+	+	+
Рішення суду	+	+	+

Джерело: складено автором на основі [3, 6].

**Права на земельні ділянки, що визнавалися державою
у ході земельної реформи в Україні**

Земельний кодекс УРСР від 18.12.1990 р.					
Правові титули користування в умовах існування єдиної державної форми власності на землю					
<i>право довічного успадкованого володіння землею</i>		<i>право постійного володіння землею</i>		<i>право постійного користування землею</i>	
<i>право оренди землі</i>					
Земельний кодекс України від 13.03.1992 р.					
Правові титули власності			Правові титули користування		
<i>право колективної власності на землю</i>	<i>право приватної власності на землю</i>		<i>право державної власності на землю</i>	<i>право тимчасового користування землею</i>	<i>право постійного користування землею</i>
<i>право оренди землі</i>					
Земельний кодекс України від 25.10.2001 р.					
Правові титули власності (основні речові права)			Правові титули користування (речові права, похідні від права власності)		
<i>право власності на землю</i>	<i>приватна</i>	<i>державна</i>	<i>комунальна</i>	<i>право постійного користування землею</i>	<i>право оренди землі</i>
				<i>право земельного сервітуту</i>	<i>право суперфіцію</i>
					<i>право емфітевзису</i>

Джерело: складено автором на основі [3, 6].

Наступним кроком у ході перевірки є встановлення суб'єктного складу учасників земельних правовідносин, що набули права на землю з підстав, передбачених кодифікованими актами земельного законодавства.

Необхідно прийняти до уваги, що з удосконаленням правового регулювання земельних правовідносин постійно розширювався перелік суб'єктів, які могли набувати земельні ділянки у власність або користування на правах:

З 15.03.1991 р. по 16.05.1992 р.:

- - **довічного успадкованого володіння** – громадяни Української РСР

для: ведення селянського (фермерського господарства), ведення особистого підсобного господарства, садівництва;

- - **постійного володіння землею** – колгоспи, радгоспи, інші державні, кооперативні, громадські підприємства, установи і організації, релігійні організації для ведення сільського господарства;

- - **постійного користування землею** – громадяни Української РСР для городництва, сінокосіння і випасання худоби;

- **оренди землі** – громадяни Української РСР для ведення селянського (фермерського господарства).

З 16.05.1992 р. по 01.01.2002 р.:

- **колективної власності на землю** – колективні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські кооперативи, садівницькі товариства, сільськогосподарські акціонерні товариства, у тому числі створені на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств для сільськогосподарського використання;

- **приватної власності на землю** – громадяни України для: ведення селянського (фермерського господарства), ведення особистого підсобного господарства, садівництва;

- **тимчасового користування землею** – громадяни України для: ведення селянського (фермерського господарства), городництва, сінокошіння і випасання худоби;

- **постійного користування землею** – громадяни України для: ведення селянського (фермерського господарства), ведення особистого підсобного господарства;

- **оренди землі** – громадяни України для городництва, сінокошіння і випасання худоби.

З 01.01.2002 р.:

- **приватної власності на землю** – громадяни та юридичні особи України для: ведення особистого селянського господарства, ведення садівництва, ведення товарного сільськогосподарського виробництва, ведення фермерського господарства;

- **постійного користування землею** – юридичні особи України для дослідних і навчальних цілей, пропаганди передового досвіду ведення сільського господарства, надання по-

слуг у сільському господарстві, іншого сільськогосподарського призначення;

- **оренди землі** – громадяни та юридичні особи України для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, ведення фермерського господарства, ведення підсобного сільського господарства, колективного садівництва, городництва, сінокошіння і випасання худоби, розміщення інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції;

- **сервітуту, суперфіцію, емфітевзису** – будь-який суб'єкт земельних правовідносин та незалежно від виду цільового призначення земельної ділянки (її частини), на яку поширюється право сервітуту, суперфіцію, емфітевзису.

Ключовим у процедурі набуття прав на земельну ділянку неодмінно вважається момент виникнення права, а також юридичні факти, які детермінують настання цього моменту (табл. 3). Встановлення таких фактів у ході перевірки заслуговує на особливу увагу, оскільки у разі їх відсутності, якщо особа приступила до використання земельної ділянки, її дії міститимуть ознаки самовільного зайняття цієї земельної ділянки.

Остаточою до 01.01.2013 р. процедура набуття прав на землю (земельну ділянку) завершувалася з видачею зареєстрованого у встановленому порядку документа, що посвідчував відповідне право, а після 01.01.2013 р. – з моменту державної реєстрації права у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно (табл. 4).

Юридичні факти, з настанням яких кодифіковані акти земельного законодавства України пов'язують виникнення прав на земельні ділянки

Норми, що визначали факти, з настанням яких виникали права на землю, закріплені у	Юридичні факти, з настанням яких закон пов'язував виникнення прав на землю (земельну ділянку)	Період дії відповідних норм права
ст. 22 Земельного кодексу України від 18.12.1990 р. ст. 22 Земельного кодексу України від 13.03.1992 р.	Після встановлення землевпорядними організаціями меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) і одержання документа, що посвідчує це право	До 01.01.2013 р.
ст. 125 Земельного кодексу України від 25.10.2001 р.	Після одержання її власником або користувачем документа, що посвідчує право власності чи право постійного користування земельною ділянкою, та його державної реєстрації	
ст. 125 Земельного кодексу України від 25.10.2001 р. (у редакції ЗУ від 05.03.2009 р. № 1066-VI)	З моменту державної реєстрації права власності на земельну ділянку, а також права постійного користування та права оренди земельної ділянки	Після 01.01.2013 р.

Джерело: складено автором на основі [3, 6].

Таблиця 4

Форми посвідчення/оформлення прав на земельні ділянки, встановлені кодифікованими актами земельного законодавства України

Норми, що встановлювали форму посвідчення/оформлення прав на землю, закріплені у	Форма посвідчення/оформлення прав на землю (земельну ділянку)	Період дії відповідних норм права
ст. 23 Земельного кодексу України від 18.12.1990 р.	Право володіння або право постійного користування землею посвідчується державними актами . Право тимчасового користування землею (в тому числі і на умовах оренди) оформляється договором	До 01.01.2013 р.
ст. 23 Земельного кодексу України від 13.03.1992 р.	Право власності або право постійного користування землею посвідчується державними актами . Право тимчасового користування землею, в тому числі на умовах оренди, оформляється договором	

ст. 126 Земельного кодексу України від 25.10.2001 р.	Право власності на земельну ділянку і право постійного користування земельною ділянкою посвідчується державними актами . Право оренди землі оформляється договором , який реєструється відповідно до закону	
ст. 126 Земельного кодексу України від 25.10.2001 р. (у редакції ЗУ від 05.03.2009 р. № 1066-VI)	Право власності на земельну ділянку посвідчується державним актом . Право власності на земельну ділянку, набуту у власність із земель приватної власності без зміни її меж, цільового призначення, посвідчується: цивільно-правовою угодою, свідоцтвом про право на спадщину . Право постійного користування земельною ділянкою посвідчується державним актом на право постійного користування земельною ділянкою. Право оренди земельної ділянки посвідчується договором оренди землі, зареєстрованим відповідно до закону	
ст. 126 Земельного кодексу України від 25.10.2001 р. (у редакції ЗУ від 07.07.2011 р. № 3613-VI)	Право власності, користування земельною ділянкою оформлюється відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»	Після 01.01.2013 р.

Джерело: складено автором на основі [3, 6].

Для запобігання можливим непорозумінням, що можуть виникнути при дослідженні обставин, які підлягають встановленню під час перевірки до відома приймаються норми п. 10 Розділу VII Прикінцеві та перехідні положення Закону України від 07.07.2011 р. № 3613-VI, де закріплено правило про те, що документи, якими було посвідчено право власності чи право постійного користування земельною ділянкою, видані до набрання чинності цим Законом (до 01.01.2013 р.), є дійсними [7]. Вони застосовуються у системному взаємозв'язку із нормами ч. 3 ст. 3 Закону України від 01.07.2004 р. № 1952-IV (у редакції Закону України

від 26.11.2015 р. № 834-VIII), які проголошують, що речові права на нерухоме майно, що виникли до 01.01.2013 р., визнаються дійсними за наявності однієї з таких умов: реєстрація таких прав була проведена відповідно до законодавства, що діяло на момент їх виникнення; на момент виникнення таких прав діяло законодавство, що не передбачало їх обов'язкової реєстрації [5].

Оскільки документи, що посвідчували права на землю (земельну ділянку), підлягали обов'язковій державній реєстрації відповідно до законодавства, що діяло на момент їх виникнення (табл. 5, 6), такі права визнаються дійсними, а наявність у суб'єкта земельних

правовідносин деяких з них, є підставою для державної реєстрації прав у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно відповідно до п. 8) ч. 1 ст. 27 Закону України від 01.07.2004 р. № 1952-IV (у редакції Закону України від 26.11.2015 р. № 834-VIII). Слід мати на увазі, що за наявності таких документів у розпорядженні суб'єктів земельних правовідносин, можуть мати місце випадки, коли дії щодо оформлення речових прав у відповідності до цього закону не вчиняються.

У кожному конкретному випадку при дослідженні обставин, які підлягають встановленню під час розгляду контрольного питання не буде зайвим звернутися до Методичних рекомендацій щодо документів, які посвідчують речові права на земельну ділянку відповідно до законодавства, схвалених рішенням колегії Державної реєстраційної служби України 28.11.2012 р. (Протокол № 2) [8].

Таблиця 5

Типи документів, що посвідчували права на земельні ділянки, які підлягали обов'язковій державній реєстрації відповідно до законодавства, що діяло на момент їх виникнення до 01.01.2013 р.

На підставі ст.ст. 23, 24 Земельного кодексу України від 18.12.1990 р.	<i>Постановою Верховної Ради Української РСР від 27.03.1991 р. № 889-XII затверджено форми</i>	1	Державного акта на право довічного успадкованого володіння землею
		2	Державного акта на право постійного володіння землею
		3	Державного акта на право постійного користування землею
	<i>Постановою Ради Міністрів Української РСР від 10.04.1991 р. № 90 затверджено форму</i>	4	Договору на право тимчасового користування землею (в тому числі на умовах оренди)
На підставі ст.ст. 23, 24 Земельного кодексу України від 13.03.1992 р.	<i>Постановою Верховної Ради України від 13.03.1992 р. № 2201-XII затверджено форми</i>	5	Державного акта на право колективної власності на землю
		6	Державного акта на право приватної власності на землю
		7	Державного акта на право постійного користування землею
	<i>Постановою Кабінету Міністрів України від 17.03.1993 р. № 197 затверджено форму</i>	8	Договору на право тимчасового користування землею (в тому числі на умовах оренди)

На підставі ст. 126 Земельного кодексу України від 25.10.2001 р.	<i>Постановою Кабінету Міністрів Укра- їни від 02.04.2002 р. № 449 затвер- джено форми</i>	9	Державного акту на право власності на земельну ділянку
		10	Державного акту на право постійного користування земельною ділянкою
	<i>Постановою Ка- бінету Міністрів України від 03.03.2004 р. № 220 затвер- джено форму</i>	11	Типового договору оренди землі

Джерело: складено автором на основі [3, 6, 9-14].

Таблиця 6

Форми державної реєстрації документів, що посвідчували права на земельні ділянки, які підлягали обов'язковій державній реєстрації відповідно до законодавства, що діяло на момент їх виникнення до 01.01.2013 р.

Форма державної реєстрації	Органи, уповноважені здійснювати державну реєстрацію документів, що посвідчували право на земельну ділянку	Нормативний акт, що встановлював порядок та форму державної реєстрації
Книга записів державних актів на право довічного успадкованого володіння землею	Сільські, селищні, районні, міські Ради народних депутатів	Інструкція, затверджена Держкомземом 26.11.1991 р.
Книга записів державних актів на право постійного володіння землею		
Книга записів державних актів на право постійного користування землею		
Книга реєстрації договорів на право тимчасового користування землею		
Книга записів (реєстрації) державних актів на право колективної власності на землю		Інструкція, затверджена наказом Держкомзему від 15.04.1993 р. № 28
Книга записів (реєстрації) державних актів на право приватної власності на землю		
Книга записів (реєстрації) державних актів на право постійного користування землею		
Книга реєстрації договорів на право тимчасового користування землею (в тому числі на умовах оренди)		
Книзі записів (реєстрації) державних актів на право приватної власності на землю	Районні, міські, селищні, сільські ради	

Книга записів (реєстрації) державних актів на право колективної власності на землю		Інструкція, затверджена наказом Держкомзему від 04.05.1999 р. № 43
Книга записів (реєстрації) державних актів на право постійного користування землею		
Книга реєстрації договорів на право тимчасового користування землею (в тому числі на умовах оренди)	Виконавчі органи міських, селищних, сільських рад, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації	
Книга записів (реєстрації) державних актів на право власності на землю громадян	Районні, міські, селищні, сільські ради	Вказівка Держкомзему від 01.08.2002 р. № 24
Книга записів (реєстрації) державних актів на право власності на землю юридичних осіб		
Книга записів (реєстрації) державних актів на право постійного користування землею		
Книга записів державної реєстрації договорів оренди землі	Виконавчі органи міських, селищних, сільських рад, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації	
Книга записів реєстрації державних актів на право власності на землю та на право постійного користування землею, договорів оренди землі. Розділ 1. Записи державної реєстрації державних актів на право власності на земельну ділянку фізичних осіб	Територіальні органи Держкомзему/ Держземагентства – у паперовому вигляді	Тимчасовий порядок, затверджений наказом Держкомзему від 02.07.2003 р. № 174 Порядок, затверджений постановою КМУ від 09.09.2009 р. № 1021
Книга записів реєстрації державних актів на право власності на землю та на право постійного користування землею, договорів оренди землі. Розділ 2. Записи державної реєстрації державних актів на право власності на земельну ділянку юридичних осіб	Структурні підрозділи ДП «Центр державного земельного кадастру» в районах, містах обласного (республіканського Автономної Республіки Крим) значення, м. Києві та Севастополі – в електронному вигляді	
Книга записів реєстрації державних актів на право власності на землю та на право постійного користування землею, договорів оренди землі. Розділ 3. Записи державної реєстрації державних актів на право постійного користування земельною ділянкою		

Джерело: складено автором на основі [15].

Ефективність заходу державного контролю у багатьох випадках залежить від витрат часу, необхідного для пошуку та опрацювання комплексу документів, що підтверджують легальність використання площ землі, яка сукупно становить загальну площу землекористування певного суб'єкта господарювання, особливо якщо за критерієм використовуваної площі, ризик настання негативних наслідків від провадження господарської діяльності належить до високого ступеня (показник критерію – від 5000 га).

Оптимізації часу сприятиме матриця, що містить співвідношення типів документів, що посвідчували права на земельні ділянки із видами цільового призначення земель за суб'єктами земельних правовідносин, що могли набувати землі (земельні ділянки) у власність/користування до 01.01.2013 р (табл. 7). За її допомогою, особи, уповноважені на проведення заходу державного контролю матимуть можливість більш оперативно встановлювати потрібний підтверджуючий документ.

Таблиця 7

Матриця співвідношення типів документів, що посвідчували права на земельні ділянки із видами цільового призначення земель за суб'єктами земельних правовідносин, що могли набувати земельні ділянки у власність/користування до 01.01.2013 р.

Код виду цільового призначення за УКЦВЗ/КВЦПЗ	Типи документів, що посвідчували права на землю (земельну ділянку) згідно із таблицею 5										
	Форми документів 1991 р.				Форми документів 1992/93 рр.				Форми документів 2002/04 рр.		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.1/1.2/01.01					ЮО			ФО/ЮО	ФО		ФО/ЮО
1.5/2.5/01.02	ФО			ФО		ФО	ФО	ФО	ФО		ФО/ЮО
1.2/2.2/2.4/01.03	ФО					ФО	ФО		ФО		ФО/ЮО
1.4/2.2/2.4/01.04		ЮО	ЮО	ЮО				ЮО	ЮО		ЮО
1.2/2.2/01.05	ФО					ФО			ФО		ФО
1.2/2.2/01.06			ЮО		ЮО		ЮО				
1.2/2.2/01.07			ФО	ФО				ФО			ФО
1.2/2.2/01.08			ФО	ФО				ФО			ФО
1.3/2.3/01.09		ЮО					ЮО			ЮО	
1.3/2.3/01.10		ЮО					ЮО			ЮО	
1.6/2.6/01.11	ФО							ЮО		ЮО	
01.12/01.12									ЮО	ЮО	ЮО
1.7/2.7/01.13							ЮО	ЮО		ЮО	ЮО

Примітка: ФО – фізична особа; ЮО – юридична особа

Джерело: складено автором на основі [9-14, 16, 17].

Досить поширеною є ситуація, коли при переході права на земельну ділянку на підставі цивільно-правової угоди, рішення суду або у порядку спадкування у період до 01.01.2013 р. набувач права з якихось причин не здійснив дій щодо його посвідчення та не отримав відповідний документ.

Подібну бездіяльність особи не можна вважати прийнятною, однак за наявності у неї примірника документа, що підтверджує факт переходу такого права, використання земельної ділянки буде правомірним. Ця особа в принципі наділена можливістю в подальшому здійснити державну реєстрацію свого права у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно на умовах, передбачених абз. 2 ч. 1 ст. 29 Закону України від 01.07.2004 р. № 1952-IV (у редакції Закону України від 26.11.2015 р. № 834-VIII). До відома у цьому питанні варто прийняти листи Державної реєстраційної служби України від 14.01.2013 № 07-06-15-13 та від 06.08.2013 № 2950/05-15-13.

З набранням чинності з 01.01.2013 р. Законів України від 01.07.2004 р. № 1952-IV (у редакції Закону України від 11.02.2010 р. № 1878-VI та від 07.07.2011 р. № 3613-VI) порядок посвідчення прав на земельні ділянки зазнав суттєвих змін. Відтепер посвідчення прав на земельні ділянки, що сформовані як об'єкти цивільних прав, у випадках передбачених ч. 2 ст. 79-1 Земельного кодексу України від 25.10.2001 р. відбувається шляхом оформлення таких прав відповідно до Закону України від 01.07.2004 р. № 1952-IV (у редакції Закону України від 11.02.2010 р. № 1878-VI; згодом – у редакції Закону України від 26.11.2015 р. № 834-VIII).

За період з 01.01.2013 р. по 01.01.2022 р. механізм державної реєстрації прав у зв'язку з розвитком політики цифровізації та спрощенням процедури також зазнавав значної трансформації (табл. 8).

Таблиця 8

Основні особливості трансформації механізму державної реєстрації прав за період з 01.01.2013 р. по 01.01.2022 р.

Норми, які визначали документи, що видавалися за результатами державної реєстрації прав	Органи, уповноважені здійснювати державну реєстрацію прав	Назва документа, що видавався за результатами державної реєстрації прав	Період у який видавався документ	Офіційні роз'яснення щодо застосування норм закону
ст. 18 Закону України від 01.07.2004 р. № 1952-IV (у редакції Закону України від 11.02.2010 р. № 1878-VI)	органи державної реєстрації прав, утворені Міністерством юстиції України в установленому законодавством порядку	Свідоцтво про право власності на нерухоме майно	з 01.01.2013 р. по 01.01.2016 р.	Лист Державної реєстраційної служби України від 14.01.2013 р. № 07-06-15-13

<p>ст. 21 Закону України від 01.07.2004 р. № 1952-IV (редакції Закону України від 26.11.2015 р. № 834-VIII</p>	<p>виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київська, Севастопольська міські, районні, районні у м. Києві та Севастополі державні адміністрації; акредитовані суб'єкти (до 02.11.2019 р.); державні реєстратори прав на нерухоме майно</p>	<p>Рішення державного реєстратора, витяг з Державного реєстру прав про проведену державну реєстрацію прав</p>	<p>3 01.01.2016 р.</p>	<p>Лист Міністерства юстиції України від 16.01.2016 р. № 308/8/32-16</p>
--	--	---	----------------------------	--

Джерело: складено автором на основі [5].

Висновки. Отже, відповідь на питання щодо наявності державної реєстрації прав на земельну ділянку не завжди може бути очевидною та однозначною, як здається на перший погляд. Від того, наскільки ця відповідь буде обґрунтована з позицій належності, допустимості, достовірності та достатності інформації про обставини, що мають істотне значення як от обставини набуття прав на земельну ділянку, момент виникнення цих прав, форма їх посвідчення/оформлення, форма документа, що підтверджує факт посвідчення/оформлення прав буде прямо залежати законність і справедливність рішення компетентного контролюючого органу щодо підконтрольного суб'єкта, наприклад щодо притягнення його до адміністративної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Концепцію роздержавлення і приватизації підприємств, землі та житлового фонду [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-12#Text> (дата звернення: 10.07.2022).

2. Конституція України [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 10.07.2022).

3. Земельний кодекс України [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.07.2022).

4. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 10.07.2022).

5. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (дата звернення: 10.07.2022).

6. Земельний кодекс України [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12/ed19901218#Text> (дата звернення: 12.07.2022).

7. Про Державний земельний кадастр [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> (дата звернення: 12.07.2022).

8. Методичні рекомендації щодо документів, які посвідчують речові права на земельну ділянку відповідно до законодавства [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n_002835-12#Text (дата звернення: 13.07.2022).

9. Про форми державних актів на право володіння або користування землею і Положення про порядок надання і вилучення земельних ділянок [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-12#Text> (дата звернення: 14.07.2022).

10. Про форму договору на право тимчасового користування землею (в тому числі на умовах оренди) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-91-п#Text> (дата звернення: 14.07.2022).

11. Про форми державних актів на право власності на землю і право постійного користування землею [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-12#Text> (дата звернення: 14.07.2022).

12. Про форму договору на право тимчасового користування землею (в тому числі на умовах оренди) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/197-93-п#Text> (дата звернення: 14.07.2022).

13. Про затвердження форм державного акта на право власності на земельну ділянку та державного акта на право постійного користування земельною ділянкою [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2002-п#Text> (дата звернення: 14.07.2022).

14. Про затвердження Типового договору оренди землі [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-п#Text> (дата звернення: 14.07.2022).

gov.ua/laws/show/220-2004-п#Text (дата звернення: 14.07.2022).

15. Наказ Державного комітету України із земельних ресурсів № 336 від 28.08.2008 «Про створення та використання єдиного реєстру записів у книгах реєстрації» [Електронний ресурс] / ZakonOnline // Аналітично-правова система ZakonOnline. – Режим доступу: https://zakononline.com.ua/documents/show/61430__61430 (дата звернення: 16.07.2022).

16. Український класифікатор цільового використання землі [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1205219-98#Text> (дата звернення: 17.07.2022).

17. Про затвердження Класифікації видів цільового призначення земель [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1011-10#Text> (дата звернення: 17.07.2022).

REFERENCES:

1. Pro Kontseptsiuu rozderzhavleniia i pryvatyzatsii pidpriemstv, zemli ta zhytlovoho fondu [On the concept of denationalization and privatization of enterprises, land and housing stock]. (1991, October 31). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-12#Text> [in Ukrainian]

2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian]

3. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine]. (2001, October 25). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian]

4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]. (2003, January 16). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian]

5. Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen [On state registration of property rights to real estate and their encumbrances]. (2004, July 01). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> [in Ukrainian]
6. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine]. (1990, December 18). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12/ed19901218#Text> [in Ukrainian]
7. Pro Derzhavnyi zemelnyi kadastr [On the State Land Cadastre]. (2011, July 07). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> [in Ukrainian]
8. Metodychni rekomendatsii shchodo dokumentiv, yaki posvidchuiut rechovi prava na zemelnu dilianku vidpovidno do zakonodavstva [Methodical recommendations regarding documents certifying property rights to a land plot in accordance with legislation]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n_002835-12#Text [in Ukrainian]
9. Pro formy derzhavnykh aktiv na pravo volodinnia abo korystuvannia zemleiu i Polozhennia pro poriadok nadannia i vyluchennia zemelnykh dilianok [On the forms of state acts on the right to own or use land and Regulations on the procedure for granting and seizing land plots]. (1991, March 27). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-12#Text> [in Ukrainian]
10. Pro formu dohovoru na pravo tymchasovoho korystuvannia zemleiu (v tomu chysli na umovakh orendy) [On the form of the contract for the right of temporary use of land (including on the terms of the lease)]. (1991, April 10). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-91-п#Text> [in Ukrainian]
11. Pro formy derzhavnykh aktiv na pravo vlasnosti na zemliu i pravo postiinoho korystuvannia zemleiu [On the forms of state acts on land ownership and the right to permanent use of land]. (1992, March 13). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-12#Text> [in Ukrainian]
12. Pro formu dohovoru na pravo tymchasovoho korystuvannia zemleiu (v tomu chysli na umovakh orendy) [On the form of the contract for the right of temporary use of land (including on the terms of the lease)]. (1993, March 17). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/197-93-п#Text> [in Ukrainian]
13. Pro zatverdzhennia form derzhavnoho akta na pravo vlasnosti na zemelnu dilianku ta derzhavnoho akta na pravo postiinoho korystuvannia zemelnoiu diliankoiu [On the approval of the forms of the state act on the right of ownership of a land plot and the state act on the right of permanent use of a land plot]. (2002, April 02). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2002-п#Text> [in Ukrainian]
14. Pro zatverdzhennia Typovoho dohovoru orendy zemli [On the approval of the Model Land Lease Agreement]. (2004, March 03). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-п#Text> [in Ukrainian]
15. Nakaz Derzhavnogo komitetu Ukrainy iz zemelnykh resursiv № 336 vid 28.08.2008 «Pro stvorennia ta vykorystannia yedynoho reiestru zapysiv u knykhakh reiestratsii» [Order of the State Committee of Ukraine for Land Resources No. 336 dated 28.08.2008 «On the creation and use of a unified register of entries in the registration books»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakononline.com.ua/documents/show/61430__61430 [in Ukrainian]
16. Ukrainskyi klasyfikator tsilovoho vykorystannia zemli [Ukrainian classifier of target land use]. (1998, April 24). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1205219-98#Text> [in Ukrainian]
17. Pro zatverdzhennia Klasyfikatsii vydiv tsilovoho pryznachennia zemel [On the approval of the Classification of land use types]. (2010, July 23). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1011-10#Text> [in Ukrainian]

УДК 347.122

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)-135-146](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22)-135-146)

Ус Марина Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, us.marina.vl@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0550-9757>

ПРО ВИБІР МІЖ НЕГАТОРНИМ І ДОГОВІРНИМИ СПОСОБАМИ ЗАХИСТУ

Анотація. Стаття присвячена проблематиці співвідношення речового (негаторного позову) і зобов'язально-правових (договірних) способів захисту. Її актуальність обумовлена насамперед тим, що сучасна судова практика виходить з аксіоматичного правила про те, що до негаторних вимог строки позовної давності не застосовуються.

Під час дослідження автор встановлює критерії розмежування негаторного і договірних способів захисту, а також вивчає можливість звернення із негаторним позовом у випадку перебування осіб у договірних правовідносинах (на прикладі договору оренди). Останнє питання аналізується як в контексті захисту прав та інтересів контрагентів проти третіх осіб, так і щодо захисту їх прав та інтересів один проти одного.

Автор виходить з того, що учасники цивільного обороту пов'язані абсолютними правовідносинами, в яких управомоченій особі протистоїть невизначене коло пасивно зобов'язаних суб'єктів. Внаслідок укладення договору з конкретною особою цей зв'язок витісняється відносним. При цьому з іншими (третіми) особами власник як і раніше залишається в абсолютних правовідносинах. Отже, якщо між суб'єктами цивільного обороту виникло з приводу певного блага договірне правовідношення, одночасна наявність між ними абсолютного правовідношення, об'єктом якого є те ж саме благо, виключається. Тому права кредитора за договором у випадку його порушення має захищатися способами, передбаченими відповідними правовими нормами і умовами договору. Звідси слідує, що при вирішенні спору між сторонами договору норми, що передбачають позадоговірні способи захисту, застосуванню не підлягають.

В статті робиться загальний висновок про те, що сфера застосування негаторного позову не може бути настільки універсальною, щоб поглинати в тому числі договірні способи захисту, які настільки різноманітні і не можуть існувати в рамках одного позову.

Ключові слова: захист; негаторний позов; договірні способи захисту; позбавлення володіння; договір оренди; право власності.

Us Maryna Volodymyrivna,

Candidate of Law, associate professor, associate professor of the Department of Civil Law of the National University of Law named after Yaroslav the Wise, St. Pushkinska, 77, Kharkiv, 61024, us.marina.vl@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0550-9757>

ABOUT THE CHOICE BETWEEN NEGATIVE AND CONTRACTUAL METHODS OF PROTECTION

Abstract. The article is devoted to the problem of the ratio of property (negative claim) and obligation-legal (contractual) methods of protection. Its relevance is due primarily to the fact that modern judicial practice proceeds from the axiomatic rule that the statute of limitations does not apply to negative claims.

During the research, the author establishes the criteria for distinguishing negative and contractual methods of protection, and also studies the possibility of filing a negative lawsuit in the case of persons in a contractual legal relationship (using the example of a lease agreement). The last question is analyzed both in the context of protection of the rights and interests of counterparties against third parties, and in relation to the protection of their rights and interests against each other.

The author proceeds from the fact that the participants in the civil transaction are connected by absolute legal relations, in which the authorized person is opposed by an indefinite circle of passively obligated subjects. As a result of concluding a contract with a specific person, this connection is replaced by a relative one. At the same time, the owner remains in absolute legal relations with other (third) persons. Therefore, if a contractual legal relationship has arisen between the subjects of civil turnover regarding a certain good, the simultaneous existence of an absolute legal relationship between them, the object of which is the same good, is excluded. Therefore, the rights of the creditor under the contract in the event of its violation must be protected by the means provided for by the relevant legal norms and terms of the contract. It follows from this that when resolving a dispute between the parties to the contract, the rules providing for non-contractual means of protection are not applicable.

The article makes a general conclusion that the scope of the negative claim cannot be so universal as to absorb including the contractual methods of protection, which are so diverse and cannot exist within the framework of a single claim.

Key words: protection; negative claim; contractual methods of protection; ouster; lease agreement; property right.

Постановка проблеми. Позивач при зверненні до суду за захистом свого права (інтересу) має встановити правовідношення, з якого виник відповідний спір, і обрати належний спосіб захисту. В свою чергу, суд для прийняття законного і обґрунтованого рішення зобов'язаний це перевірити.

Прикладне значення правильного вибору способу захисту посилюється відмінностями у строках позовної

давності, які, виходячи з актуальної судової практики, не застосовуються до вимог, що складають зміст негаторного позову¹. Враховуючи це, учасники спору нерідко намагаються

¹ Термін «негаторний позов» у цій статті вживається умовно: не у процесуальному розумінні, а як спосіб захисту, зміст якого становить матеріальна вимога про усунення перешкод у здійсненні права користування і розпорядження своїм майном за ст. 391 Цивільного кодексу України.

видати заявлені договірні вимоги за негаторний спосіб захисту, щоб обійти застосування наслідків спливу строків позовної давності.

Приміром, КЦС ВС у справі № 527/600/17 позов про розірвання договору оренди землі кваліфікував як негаторний, сутністю вимог за яким є усунення порушення, яке триває і має місце на момент звернення до суду (тобто початковий момент перебігу позовної давності зміщується із кожним новим порушенням права власника або володільця). Тому, як зазначив КЦС ВС, на вище вказаний негаторний позов не поширюються вимоги щодо позовної давності, оскільки з таким позовом можна звернутися в будь-який час, поки існують правовідносини та правопорушення [1]. На наш погляд, з такою кваліфікацією погодитися важко, що і спробуємо довести в рамках цієї статті.

Питання співвідношення негаторного способу захисту і способу захисту з договору хоч і видається на перший погляд доволі простим, проте викликає дискусії на рівні судової практики. Це підтверджується тим, що наразі на розгляді у ВП ВС перебуває справа № 922/3166/20, в рамках якої вирішуються питання про те, чи є вимога про розірвання договору оренди земельної ділянки негаторним позовом, на який не поширюється позовна давність, та чи являє собою вимога орендодавця про усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою шляхом демонтажу споруд торговельного призначення, які в порушення положень договору розташовані орендарем на цій земельній ділянці, вимогу речового характеру (негаторний

позов), на яку строк позовної давності не поширюється [2]?

Наведене яскраво демонструє актуальність проблематики співвідношення негаторного і договірних способів захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які так чи інакше займалися дослідженням негаторного способу захисту, слід згадати І. О. Дзеру, Ю. М. Жорнокуя, Я. В. П'янову, І. В. Спасибо-Фатееву, Н. Ю. Філатову-Білоус. Тим не менш питання вибору між негаторним і договірними способами захисту майже не висвітлювалося на доктринальному рівні.

Мета статті. Аналіз заявленої проблематики вимагає послідовного розгляду таких питань: 1) критерії розмежування негаторного і договірних способів захисту; 2) можливість звернення із негаторним позовом у випадку перебування осіб у договірних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід зауважити, що, як слідує із продемонстрованої судової практики, проблема вибору між негаторним і договірним способами захисту найчастіше постає щодо договорів оренди (тому порівняння способів захисту будемо здійснювати на прикладі саме цього договору). Вказане пояснюється значною розповсюдженістю договору оренди, а також тим, що деякими прихильниками розширеного розуміння речових прав висловлюється позиція про те, що право оренди є речовим правом або має прояви речового характеру [3; с. 40-41]. Виходячи з такого підходу, якщо орендодавець передав належне йому майно за договором, виконавши свій договірний обов'язок, наступні перешкоди в користуванні

рiччю не створюють порушення договiрного обов'язку з боку орендодавця. Якщо слiдувати такiй логiцi, взагалi виключається possibilitь застосування орендарем зобов'язального позову до орендодавця i єдиним засобом захисту прав орендаря буде негаторний позов.

Із наведеною позицією навряд чи можна погодитися, адже:

1) право користування виникає на підставі договору найму (оренди), який регулюється книгою п'ятою Цивільного кодексу України (далі – ЦК) «Зобов'язальне право». Тому це право не може бути іншим по своїй суті, аніж зобов'язальне;

2) основною направленістю договору найму (оренди) є надання наймачеві користування річчю, що підтверджується положеннями ч. 1 ст. 759 ЦК. Користування є досить нетиповим зобов'язальним правом, оскільки воно стосується не права вимоги дій до боржника (орендодавця) як зобов'язаної особи, а права на власні дії кредитора (орендаря) щодо користування предметом оренди. Водночас боржник (орендодавець) зобов'язаний утримуватися від дій, які перешкоджатимуть кредиторіві (орендареві) користуватися річчю;

3) право користування завжди презюмується як тимчасове, строкове, тобто як право на певний час. В свою чергу, речовим правам властива безстроковість (або постійність) через намір суб'єкта задовольняти свої потреби щодо речі на постійній основі [4; с. 249-250].

Отже, при аналізі питання вибору між речовим і договірним способом захисту, будемо виходити з того, що право орендного користування не є речовим правом.

Позадовірний характер негаторного позову не викликає сумнівів. Негаторна вимога, являючи собою речово-правовий спiсiб захисту, захищає право власності у його сутнісному розумінні: у тому випадку, коли порушення заторкує речове право безпосередньо. Відповідач тут не дотримується загальної заборони: не заважати безперешкодному здійсненню речового права іншою особою. Як доречно зауважував з цього приводу Г. Ф. Шершеневич: «Особа лише тому має суб'єктивне право власності на річ, що всім іншим заборонено об'єктивним правом перешкоджати користуванню власника» [5; с. 237].

Інші ж способи захисту (відмінні від речових) слідує не з речового права як такого, а базуються на інших правових інститутах. До останніх в доктрині цивільного права традиційно відносять зобов'язально-правові і ті, котрі спрямовані на ліквідацію саме юридичних наслідків тієї чи іншої юридично значущої дії, як-от: про визнання правочинів недійсними, про застосування наслідків нікчемного правочину, про визнання незаконним актів органів державної влади, органів АРК і місцевого самоврядування.

Договірні способи захисту, будучи різновидом зобов'язально-правових, слідує із договору і лише в кінцевому рахунку можуть забезпечувати захист права власності. Їх складають, зокрема, такі як розірвання договору, примусове виконання договiрного обов'язку в натурі, відновлення становища, яке існувало до порушення договiрного обов'язку.

Для вибору між негаторним і договірними способами захисту суттєво

значення мають критерії, якими слід керуватися при їх розмежуванні.

По-перше, обов'язковою умовою негаторного позову є умова про те, що існуючий протиправний стан не призводить до повного позбавлення фактичного володіння позивача. В протилежному випадку позивач втрачає право заявити негаторний позов.

Навпаки, у разі чинності договору оренди, річ у володінні орендодавця-власника не перебуває, оскільки згідно із ч. 1 ст. 759 ЦК за договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у володіння та користування. Метою пред'явлення позову про розірвання договору в кінцевому рахунку є повернення речі у володіння позивача. Тобто таким позовом нібито усувається протиправний стан (використання речі не за цільовим призначенням всупереч договору) через її повернення у володіння власника.

По-друге, сторона договору вправі скористатися зобов'язально-правовим способом захисту лише у випадку порушення її прав, що слідує із договору.

Тут потрібно виходити з того, суб'єктивні права і обов'язки складають зміст правовідношення, яке в залежності від суб'єктного складу (або від ступеня визначеності зобов'язаних осіб, структури міжсуб'єктних зв'язків, характеру взаємозв'язку управомоченої і зобов'язаної особи) є або абсолютним, або відносним. При цьому статично учасники цивільного обороту пов'язані абсолютними правовідносинами, в яких управомоченій особі протистоїть невизначене коло пасивно зобов'язаних суб'єктів. Внаслідок укладення договору з кон-

кретною особою цей зв'язок витісняється відносним. При цьому з іншими (третіми) особами власник як і раніше залишається в абсолютних правовідносинах. Отже, якщо між суб'єктами цивільного обороту виникло з приводу певного блага договірне правовідношення, одночасна наявність між ними абсолютного правовідношення, об'єктом якого є те ж саме благо, виключається. Тому права кредитора за договором у випадку його порушення має захищатися способами, передбаченими відповідними правовими нормами і умовами договору. Звідси слідує, що при вирішенні спору між сторонами договору норми, що передбачають позадоговірні способи захисту, застосуванню не підлягають. Більше того, якщо позивач все ж таки заявляє речову вимогу, то в судовому процесі все одне виникнуть питання зобов'язального права, і судовий розгляд фактично буде вестися навколо договірною правовідношення.

Така аргументація є спроможною, приміром, коли орендодавець звертається із вимогою про припинення користування річчю, переданою за договором оренди, не за цільовим призначенням (приміром, про демонтаж розташованої на орендованій земельній ділянці споруди торгівельного призначення). Вказана вимога має зобов'язально-правовий характер. Будівництво орендарем споруд торгівельного призначення без отримання згоди орендодавця не можна розглядати як порушення права власності орендодавця, не пов'язане з укладенням договору оренди земельної ділянки. Відповідне будівництво стало можливим внаслідок того, що річ була передана у володіння і користування

орендаря, тобто знаходилася у нього на зобов'язально-правовій підставі. Орендар, реалізуючи свої права за договором оренди, вийшов за їх межі, що призвело до порушення умов договору та положень ч. 1 ст. 773 ЦК, згідно якої наймач зобов'язаний володіти та/або користуватися річчю відповідно до її призначення та умов договору. При цьому наймодавець, окрім договірної вимоги про припинення користування річчю не за цільовим призначенням, має право вимагати ще й розірвання договору та відшкодування збитків (так само – договірні вимоги).

По-третє, негативний позов спрямований проти фактичних порушень права, а присудження у ньому полягає в примушуванні відповідача до вчинення фактичних дій. В свою чергу, така договірна вимога, як розірвання договору, за мету має ліквідацію юридичного факту (припинення договірної зв'язку). При цьому усунення стану, який породив відповідний договір, потребує послідовного заявлення додаткових (похідних) вимог. Тобто саме по собі розірвання договору не призводить до змін в існуючому майновому стані сторін спору. При зведенні розірвання договору до негативного способу захисту плутається відмінююча умова (припиняючий юридичний факт) і ефект (наслідок розірвання) цієї умови.

Задовольняючи негативний позов, суд констатує факт того, що власність позивача вільна від обтяжень на користь відповідача і останній зобов'язаний не заважати своїми діями позивачу нормально користуватися річчю. В результаті чого відновлюється становище, яке існувало до порушення. Договір же є підставою свідо-

мого обмеження свого речового права самим власником. Оскільки за загальним правилом договори укладаються за волею сторін, то такі обмеження можна йменувати й самообмеженнями. Факт такого свідомого обмеження права власності не може ліквідуватися шляхом подачі позову про усунення перешкод у користуванні річчю, адже в аналізованому випадку договір – це наслідок волевиявлення самого власника хоч би він і не очікував такого ефекту, який відхиляється від законної норми, як, приміром, нецільове використання предмета договору.

Наступне питання, котре потребує з'ясування: чи вправі все ж таки контрагенти (орендодавець і орендар) заявляти негативні способи захисту? Воно може поставати як в контексті захисту прав та інтересів проти третіх осіб, так і щодо захисту прав та інтересів один проти одного.

Відносно третіх осіб слід вкотре зазначити, що вступаючи у договірні відносини із орендарем, орендодавець як і раніше продовжує перебувати із ними в абсолютних правовідносинах з приводу належної йому на праві власності речі, що становить предмет договору оренди.

Водночас, відповідно до ч. 1 ст. 759 ЦК за договором оренди орендодавець передає або зобов'язується передати майно саме у володіння та користування орендаря (з урахуванням змін, внесених до цієї норми Закону України № 11201-IX «Про фінансовий лізинг», оскільки в попередній редакції вказувалося лише про передачу майна у користування). Проте це не означає, що не будучи фактичним володільцем речі, орендодавець втрачає право на негативний позов проти третіх осіб.

Адже присвячена негаторному позову ст. 391 ЦК не містить правила про необхідність володіння предметом спору для задоволення позову. Тут мова йде лише про те (виходячи із назви статті), що негаторний позов застосовується у ситуації, коли порушення речового права не полягає у позбавленні володіння. Відсутність позбавлення володіння і відсутність фактичного панування над річчю через перебування її у титульного володільця на підставі договору – це різні речі.

До того ж для власника негаторним позовом захищається його право власності в цілому, а не якась його правомочність. Виділення правомочностей в контексті негаторного способу захисту надає лише змогу встановити умови задоволення негаторного позову і відділити їх насамперед від умов застосування ввідикації.

В результаті неправомірних дій порушника, не пов'язаних з позбавленням володіння, знижуються або можуть бути знижені корисні властивості речі. Саме цим відповідач чинить перешкоди у здійсненні права власності, навіть якщо річ перебуває в орендному користуванні. Також договір може бути припинено в якийсь момент з тих чи інших підстав, що призведе до ситуації, в результаті якої власник речі не зможе безперешкодно користуватися нею у будь-який час, настільки швидко і тим способом, наскільки це залежить від нього. Тобто при негаторному позові мова йде не про постійний вплив на річ з боку власника до правопорушення як необхідну умову пред'явлення негаторного позову, а про сферу його правового контролю. Власникові належать всі законно допустимі можливості

користування і володіння річчю на власний розсуд з правом виключення будь-якого впливу на неї [6; с. 21].

Що стосується орендаря як суб'єкта пред'явлення негаторного позову, то слід зазначити на таке.

Із положень ст. 391 ЦК, гл. 58 «Найм (оренда)», гл. 30 «Загальні положення про речові права на чуже майно» прямо не слідує можливість звернення орендаря із негаторним позовом до третіх осіб.

Однак, як зауважувалося вище, ч. 1 ст. 759 ЦК у 2021 р. була доповнена вказівкою на передачу майна за договором оренди в тому числі у володіння. У пояснювальній записці до Закону України № 11201-IX «Про фінансовий лізинг», яким були внесені відповідні доповнення, зазначається, що у чинному Законі відсутні норми, що забезпечують захист прав лізингодержувачів на предмет лізингу, тому пропонується встановити захист прав лізингодержувачів нарівні із захистом, встановленим законодавством щодо захисту прав власника стосовно володіння та користування майном. Таким чином, можна припустити, що зміни до ЦК були обумовлені в тому числі необхідністю застосування для захисту прав орендаря положень ст. 396 ЦК (про розповсюдження на речові права на чуже майно негаторного захисту) з посиланням на п. 1 ч. 1 ст. 395 ЦК, згідно якої до речових прав на чуже майно відноситься право володіння.

Як доречно зазначив з цього приводу німецький дослідник Г. Вілінг: теорія речового права спеціально виділяє загальну категорію негаторного захисту суб'єктивних цивільних прав (мається на увазі можливість захисту

негаторним позовом кредитора за зобов'язанням, предметом якого виступає індивідуально-визначена річ) і допускає можливість застосування загальних норм про захист прав (мова йде про правила про негаторний позов) в тому випадку, коли спеціальні норми, які регулюють конкретне відносне правовідношення *inter partes* не містять щодо цього достатнього обсягу регулювання [7; с. 43].

Отже, юридичною підставою пред'явлення негаторного позову до третіх осіб з боку орендаря є володіння річчю, що дозволяє захистити орендаря від порушень, не пов'язаних з позбавленням володіння і спрямованих на перешкодження нормальному користуванню річчю, яка становить предмет договору оренди. В протилежному випадку виходить, що титульне володіння, засноване на договорі (володіння орендаря, управителя, комісіонера тощо) має залишитися без захисту від неправомірних посягань з боку третіх осіб.

Також можна стверджувати, що негаторний позов, який пред'являється титульним володільцем, виступає засобом захисту прав власника відповідної речі. Це обумовлено тим, що титульний володільець відповідає перед власником за схоронність переданої йому речі.

Разом з тим, допустимість для орендаря застосовувати негаторний спосіб захисту відносно третіх осіб не свідчить про набуття ним окремого речового права, а тільки створює юридичну конструкцію, завдяки якій наймач може здійснити право користування. Як було зазначено вище, через нетиповість орендного права користування йому притаманні певні абсолютні прояви, характерні, як пра-

вило, для речових прав. Проте ці прояви властиві не лише зобов'язальним правам, а й іншим (зокрема, переважним правам). Втім, це жодним чином не спростовує їх відносного характеру та не підтверджує їх речової сутності [4; с. 250]. Таке проникнення речових елементів в зобов'язальні правовідносини пов'язується з необхідністю надання орендареві більш ефективних механізмів для захисту свого права.

Можливо змоделювати три варіанти ставлення орендаря і орендодавця до ситуації, коли третя особа починає безпідставно користуватися предметом договору оренди.

1) Протиправна поведінка третьої особи не влаштує і орендаря, і орендодавця. В такому випадку негаторний позов може бути поданий кожним із них. При цьому не має значення: володіння орендаря є універсальним, чи носить цільовий характер і не виключає можливість здійснення володіння самим власником речі, який також експлуатує річ (приміром, земельну ділянку, передану в оренду, для проведення власних вантажно-розвантажувальних робіт).

2) Орендареві така поведінка третьої особи не заважає, про що він прямо вказує, коли залучається до участі у справі за негаторним позовом власника до порушника. Тут слід вкотре наголосити на тому, що, по-перше, на титульного володільця, титул якого заснований на договорі (орендар, комісіонер, управитель майном) покладається, окрім іншого, обов'язок із забезпечення схоронності речі. Приміром, згідно із ч. 1 ст. 785 ЦК орендар зобов'язаний повернути орендодавцеві річ у врахуванням її нормального зносу. Фактично, не реагуючи на про-

типравний вплив на річ з боку третіх осіб, орендар не виконує належним чином свій обов'язок із забезпечення схо-ронності предмета договору оренди.

В цій ситуації видається, що у власника існує можливість обрання моделі (шляху) захисту: або самостійно заявити негаторний позов до третьої особи, або звернутися до орендаря із договірним позовом, в тому числі про стягнення договірних збитків. До того ж, в окремих випадках орендодавець може скористатися обома способами захисту одночасно. Приміром, договором передбачено штраф за те, що орендар не реагує на порушення з боку третіх осіб, які призводять до погіршення корисних властивостей речі. За таких умов орендодавець може подати як договірний позов до орендаря про стягнення штрафу, так і негаторний – до третьої особи.

3) Орендар зазнає незручностей у користуванні орендованим майном через протиправну поведінку самого орендодавця: орендодавець паралельно уклав договір оренди з третьою особою і предмети обох договорів частково накладаються один на одиний.

Саме такими були обставини справи № 924/1220/17, рішення у якій переглядалися ВП ВС [8]. За матеріалами цієї справи представники відповідачів – власника і орендодавця за іншим договором не допустили представників позивача (орендаря за першим договором оренди) до орендованих приміщень, тобто останні не мали змоги потрапити саме до того об'єкта, стосовно якого позивачем укладено договір оренди, і ці перешкоди носили систематичний характер. При цьому власник вважав перший договір оренди припиненим через власну односто-

ронню відмову від нього. ВП ВС зазначила (п. 26), що одностороння відмова орендодавця від договору була безпідставною. Як наслідок, ВП ВС, кваліфікувавши вимогу позивача до обох відповідачів як негаторну, прийшла до висновку про законність і обґрунтованість рішень судів попередніх інстанцій в частині задоволення позовних вимог про усунення перешкод у користуванні орендованим майном.

Якщо в контексті вимог до третьої особи (орендаря за пізніше укладеним договором) такий підхід зауважень не викликає, то вимоги до орендодавця аж ніяк не можуть бути кваліфіковані як негаторні. Сам же ВС неодноразово звертав увагу на те, що негаторний позов як різновид речево-правових способів захисту права може бути пред'явлений лише у разі відсутності між сторонами спору зобов'язальних відносин. Адже в разі наявності таких відносин власник здійснює захист порушеного права власності зобов'язально-правовими засобами [9].

З доктринальних позицій, як вже зазначалося, це пояснюється тим, що внаслідок укладення договору з конкретною особою абсолютний зв'язок, який раніше існував між орендарем та орендодавцем, витісняється відносним. Якщо між суб'єктами цивільного обороту виникло з приводу певного блага договірне правовідношення, одночасна наявність між ними абсолютного правовідношення, об'єктом якого є те ж саме благо, виключається. Отже, орендар і орендодавець можуть звернутися один до одного із негаторним позовом тільки у випадку, коли це стосується речі (її частини), яка не є предметом договору.

Таким чином, тезу про те, що володілець речового права на чуже майно може захищатися негативним позовом в тому числі і від власника відповідної речі, закладену в ч. 1 ст. 396 ЦК, не можна розповсюджувати на випадки договірною титульного володіння.

В продовження цього зауважимо, що на практиці також поставало питання про те, який спосіб захисту підлягає застосуванню для захисту орендаря від дій орендодавця, які виражаються у відключенні від інженерних комунікацій, що передають електроенергію, воду, тощо.

Відповідаючи на нього, слід констатувати, що інженерна інфраструктура, яка призначена для обслуговування та забезпечення діяльності будівель (приміщень) є приналежністю головної речі, якою є відповідна будівля (приміщення) та слідує за нею. Майно здається в оренду разом з усіма приналежностями, якщо інше не передбачено договором.

Отже, якщо орендодавець створює перешкоди у користуванні приналежностями головної речі, орендар може вимагати усунення перешкод у користуванні майном (інженерними комунікаціями) і така вимога, знову ж таки, слідуватиме з договору. Оскільки не можна вважати, що договірні обов'язки орендодавця вичерпуються переданням майна в оренду. Подальші перешкоди в користуванні майном слід також кваліфікувати як порушення договірною обов'язку боржника (орендодавця) з утримання від дій, які перешкоджатимуть кредиторів (орендареві) користуватися річчю в тому обсязі, про який домовилися сторони. Як вже було вказано, користування є досить нетиповим зобов'я-

зальним правом, оскільки воно стосується не права вимоги дій до боржника (орендодавця) як зобов'язаної особи, а права на власні дії кредитора (орендаря) щодо користування предметом найму. А боржник (орендодавець), в свою чергу, зобов'язаний утримуватися від дій, які перешкоджатимуть кредиторів (орендареві) користуватися річчю [4; с. 250].

При цьому не має значення той факт, чи орендар споживає електроенергію за самостійно укладеним договором з електропостачальною організацією, чи шляхом компенсації відповідних витрат на електроенергію орендодавцеві, з яким у енергопостачальної організації і укладено відповідний договір.

Такий же саме аргумент застосовуваний і до ситуацій, коли орендодавець, приміром, закриває вхід у приміщення, що орендується, і пропонує орендарю користуватися іншим входом, на що останній не згоден [10; с. 180]. Подібні правопорушення з боку орендодавця слід розцінювати як договірні.

Висновки і пропозиції. Вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що сфера застосування негативного позову не може бути настільки універсальною, щоб поглинати в тому числі договірні способи захисту, які настільки різноманітні і не можуть існувати в рамках одного позову, враховуючи хоча б те, що їх пред'явлення призводить до різних правових результатів. В протилежному випадку створюється штучна ситуація, коли за допомогою негативного позову можна захиститися від багатьох порушень, які не влаштовують власника, а також

обійти застосування строків позовної давності.

До речі, що стосується непоширення строків позовної давності на негативну вимогу, то саме цей напрямок уявляється перспективним для подальших досліджень. Адже ні законодавець, ні цивілістична доктрина не оперує терміном «триваюче правопорушення» та у ст. 268 ЦК, яка наводить перелік випадків незастосування позовної давності, пред'явлення негативної вимоги не згадується. Тому підхід, який аксіоматично вкорівився в сучасній судовій практиці, потребує або додаткової аргументації, або змін. Також у світлі триваючої рекодифікації ЦК питанню позовної давності в аспекті негативної вимоги доречно приділити окрему увагу на законодавчому рівні, чому має передувати його дослідження в історичній ретроспективі, починаючи з часів римської республіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Постанова КЦС ВС від 12.06.2019 р. у справі № 527/600/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень України*. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82858141> (дата звернення: 04.08.2022).
2. Ухвала ВП ВС від 20.07.2021 р. у справі № 922/3166/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень України*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/98483133> (дата звернення: 04.08.2022).
3. Мороз Н.В. Правовые вопросы аренды имущества государственных предприятий : дис. ...канд. наук : 12.00.03. Х., 2000. 181 с.
4. Харьковская цивилистическая школа : о договоре : монография / И.В. Спасибо-Фатеева, В.И. Крат, О.П. Печеный и др.

; под. общ. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2017. 576 с.

5. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права : в 2 т., Т. 1. М. : Статут, 2005. 461 с.
6. Wolf M. Sachenrecht. Muenchen : C. H. Beck, 1994. 529 p.
7. Wieling H.J. Sachenrecht. Bd. 1. Sachen, Besitz und Rechte an beweglichen Sachen. Berlin : Springer, 2006. 905 p.
8. Постанова ВП ВС від 03.04.2019 р. у справі № 924/1220/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень України*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81329462> (дата звернення: 04.08.2022).
9. Постанова КГС ВС від 21.08.2018 у справі № 910/19865/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень України*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76106324> (дата звернення: 04.08.2022).
10. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 1 : Загальні положення / за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатеевої. Серія «Коментарі та аналітика». Х. : ФО-П Колісник А.А., 2010. 320 с.

REFERENCES:

1. Postanova KCS VS vid 12.06.2019 r. u spravi № 527/600/17. *www.reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82858141> [in Ukrainian].
2. Uhvala VP VS vid 20.07.2021 r. u spravi № 922/3166/20. *www.reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/98483133> [in Ukrainian].
3. Moroz, N.V. (2000). *Pravovye voprosy arendy imushchestva gosudarstvennyh predpriyatij [Legal issues of leasing property of state-owned enterprises]*: dis. ...kand. nauk: 12.00.03. H. [in Russian].
4. Spasibo-Fateeva, I.V., Krat, V.I., Pechenyj, O.P. i dr. (2017) *Har'kovskaya*

civilisticheskaya shkola: o dogovore: monografiya [Kharkov civil school: about the contract: monograph]. Har'kov: Pravo [in Ukrainian].

5. Shershenevich, G.F. (2005). *Uchebnik russkogo grazhdanskogo prava [Textbook of Russian civil law]: v 2 t., T. 1. M.: Statut.* [in Russian].

6. Wolf, M. (1994). *Sachenrecht [Property law]*. Muenchen: C. H. Beck [in German].

7. Wieling, H. J. (2006). *Sachenrecht. Bd. 1. Sachen, Besitz und Rechte an beweglichen Sachen [Property law. P. 1. Property, possession and rights to movable property]*. Berlin: Springer [in German].

8. Postanova VP VS vid 03.04.2019 r. u spravi № 924/1220/17. www.reyestr.court.gov.ua. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81329462> [in Ukrainian].

9. Postanova KGS VS vid 21.08.2018 u spravi № 910/19865/17. www.reyestr.court.gov.ua. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76106324> [in Ukrainian].

10. Spasibo-Fateeva, I.V. (Eds.). (2010). *Civil'nij kodeks Ukraïni: Naukovo-praktichnij komentar (poyasnennya, tлумachennya, rekomendacii z vikoristannyam pozicij vishchih sudovih instancij, Ministerstva yusticii, naukovciv, fahivciv). T. 1: Zagal'ni polozhennya. Seriya «Komentari ta analitika» [Scientific and practical commentary (explanations, interpretations, recommendations using the positions of higher courts, the Ministry of Justice, scientists, specialists). Vol. 1: General provisions]*. H.: FO-P Kolisnik A. A. [in Ukrainian].

УДК 351.82

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)-147-155](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22)-147-155)

Іванова Вікторія Миколаївна,

кандидат економічних наук, докторант кафедри глобальної та національної безпеки Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 03057, м. Київ, вул. Академіка Ромоданова, 12/2, <https://orcid.org/0000-0003-4980-0765>

ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджується сутність, цілі, завдання економічної дипломатії у контексті реалізації національних інтересів України. Зокрема, в Стратегії зовнішньополітичної діяльності України зазначено, що дипломатична служба активізує роботу для побудови мирної, безпечної та успішної України, яка посідає гідне місце серед європейських демократій.

Встановлено, що питанням економічної дипломатії присвячено достатню кількість робіт вітчизняних науковців, що свідчить про особливу її роль у досягненні загальнодержавних цілей. В той же час, наразі відсутня єдність поглядів на сутність економічної дипломатії, що дозволяє трактувати її досить різнопланово.

З'ясовано, що основними завдання економічної дипломатії є: сприяння торгівлі та інвестиціям; покращення функціонування ринків; скорочення коштів й ризиків транскордонних трансакцій; запровадження міжнародних стандартів; забезпечення прав державної та приватної власності; розвиток міжнародних телекомунікаційних, енергетичних й транспортних систем; створення відповідного політичного клімату.

Виявлено, що використання методів економічної дипломатії сприяло появі та веденню, так званих, гібридних війн. В той же час, Україна має абсолютно інші умови, за яких розв'язання реальної війни щодо нашої держави привело до активізації діяльності та використання різнопланових інструментів економічної дипломатії на арені небойових дій.

Зроблено висновок про те, що в умовах повномасштабного російського вторгнення на територію України, одним з важливих інструментів боротьби з країною-агресором стали методи та інструменти економічної дипломатії. Україна спільно з іншими країнами світу розробили декілька пакетів санкцій, відновили експорт товарів з портів та території України і далі працюють над реалізацією національних інтересів в усіх сферах життєдіяльності нашої держави.

Ключові слова: економічна дипломатія, національна безпека зовнішньоекономічна безпека, публічне управління, повномасштабне вторгнення росії на територію України, гібридна війна.

Ivanova Viktoriia Mykolayivna,

PhD in Economics, doctoral student of Global and National Security Department Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, 03057, Kyiv, street Academician Romodanov, 12/2, <https://orcid.org/0000-0003-4980-0765>

ECONOMIC DIPLOMACY AS A MECHANISM FOR ENSURING FOREIGN ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Abstract. The article examines the essence, goals and tasks of economic diplomacy in the context of the realization of Ukraine's national interests. In particular, the Strategy of Foreign Policy of Ukraine states that the diplomatic service will intensify work to build a peaceful, safe and successful Ukraine, which occupies a worthy place among European democracies.

It has been established that a sufficient number of works of domestic scientists are devoted to the issue of economic diplomacy, which testifies to its special role in achieving national goals. At the same time, there is currently no unity of views on the essence of economic diplomacy, which allows it to be interpreted quite diversely.

It was found that the main tasks of economic diplomacy are: promotion of trade and investments; improving the functioning of markets; reduction of costs and risks of cross-border transactions; introduction of international standards; ensuring state and private property rights; development of international telecommunications, energy and transport systems; creation of an appropriate political climate.

It was revealed that the use of economic diplomacy methods contributed to the emergence and conduct of so-called hybrid wars. At the same time, Ukraine has completely different conditions under which the resolution of a real war against our state led to the intensification of activities and the use of various tools of economic diplomacy in the arena of non-combat operations.

It was concluded that in the conditions of a full-scale Russian invasion of the territory of Ukraine, the methods and tools of economic diplomacy became one of the important tools of the fight against the aggressor country. Ukraine, together with other countries of the world, developed several packages of sanctions, resumed the export of goods from the ports and territory of Ukraine, and continue to work on the realization of national interests in all areas of life of our state.

Keywords: economic diplomacy, national security, foreign economic security, public administration, full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine, hybrid war.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку світової економіки, активного впливу глобалізаційних процесів на господарський уклад, формування міжнародних та міждержавних організацій, об'єднань, корпорацій, всі без винятку країни змушені ставати максимально відкритими для залучення інвестицій, капіталів, переміщення трудових ресурсів, сировини тощо. Сучасна економічна система не має іншого шляху ефективного функціонування, як відкриття власних кордонів, стирання умовних меж і відповідно пошуку шляхів захисту національних інтересів в умовах неволевого часу.

Друга половина ХХ століття стала часом стрімкого розвитку політики, коли з метою запобігання великим війнам політичні діячі різних країн шукали можливі шляхи узгодження різновекторних інтересів на міжнародній арені, розробляли механізми забезпечення національної безпеки, працювали над створення умов для розвитку та змін. Важливу роль за таких обставин почала відігравати дипломатія як особливий інструмент реалізації національних інтересів, а вже в межах функціонування різних напрямів дипломатії особливе місце відводилося саме економічній дипломатії.

В Стратегії зовнішньополітичної діяльності України зазначено, що дипломатична служба активізує роботу для побудови мирної, безпечної та успішної України, яка посідає гідне місце серед європейських демократій [7]. Саме тому вважаємо, що економічна дипломатія створює передумови та реалізує завдання для забезпечення розвитку держави, сприяє інтеграції України до загальноєвропейського

простору, забезпечує захист національних інтересів у сфері національної та зовнішньоекономічної безпеки держави. Це, в свою чергу, обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні глобалізаційні процеси суттєвим чином змінюють правила здійснення міжнародної діяльності, взаємодію між окремими країнами та організаціями, способи досягнення цілей та національних інтересів. Саме тому, у широкого загалу науковців все більше інтересу викликає економічна дипломатія як ефективний інструмент реалізації зовнішньої політики. Серед вітчизняних дослідників окремі питання, присвячені економічній дипломатії, розглядали: Н.Антонова, В.Барановська, Н.Грушинська, В.Кухарик, Н.Левченко, О.Мамалига, І.Рошко, Л.Тихончук, К.Фліссак, О.Шаров та інші. На нашу думку, актуальним є доповнення наявних наукових матеріалів питаннями взаємозв'язку економічної дипломатії та зовнішньоекономічної безпеки як важливої складової національної безпеки України.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження сутності економічної дипломатії як механізму забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «дипломатія» бере свій початок ще з часів Стародавньої Греції. Поступово розвиваючись та еволюціонуючи, дане поняття набуло сучасного змісту, відповідно до якого означає діяльність Уряду та спеціальних органів зовнішніх зносин щодо здійснення зовнішньої міжнародної політики держави [3].

Досить вдало зазначає Ч.Фріман, що «дипломатія – це мистецтво примушування інших грати у вашу гру за вашими правилами» [12]. Вважається, що дипломатія є антагонізмом до поняття «війни», тобто це використання невійськових методів, інструментів, механізмів для вирішення різних завдань зовнішньої політики, забезпечення зовнішньоекономічної діяльності, реалізації національних інтересів на міжнародній арені. Здебільшого держави, що не мають достатньої кількості ресурсів для ведення повномасштабної війни або обмежені в своїх діях міжнародним правом використовують дипломатичні інструменти для реалізації цілей зовнішньоекономічної діяльності.

Сутнісно поняття дипломатії характеризується набором різних підходів, а тому в межах нього виокремлюють різні види та підвиди. В рамках даного дослідження актуальним є виокремлення особливостей здійснення економічної дипломатії з метою реалізації національних інтересів у зовнішньоекономічній сфері України.

Вітчизняні науковці в своїх працях досліджують різні аспекти економічної дипломатії. Зокрема, К.Фліссак зазначає, що економічна дипломатія – це взаємопов'язана та спільна діяльність органів державної влади і різнорівневих підприємницьких структур та фінансово-економічних установ, спрямована на відстоювання національних економічних інтересів, забезпечення конкурентних переваг і створення сприятливих умов у зовнішньоекономічній діяльності для вітчизняної економіки з використанням дипломатичних механізмів та ін-

струментів [11, с. 71-72]. На думку О. Шарова, економічна дипломатія являє собою сплав економіки та політики, доведений до рівня прийняття та реалізації управлінських рішень, за допомогою і посередництва яких здійснюється співробітництво та суперництво у сучасному світі, визначають форми й методи розвитку та вдосконалення ринкової економіки [13, с. 8].

Н.Грущинська у статті «Економічна дипломатія як потужний інструмент подолання конфліктогенності країн» розкриває питання економічної дипломатії як актуальної форми забезпечення національної безпеки та інструменту подолання конфліктогенності країн [2, с. 85]. Ми погоджуємося з думкою В.Барановської, яка вважає, що економічна дипломатія – це найважливіший важіль зміцнення міжнародної конкурентоспроможності країни, отримання конкурентних переваг на світовому ринку [1, с. 25].

Для України наразі актуальними є позиції О.Мамалиги з визначенням економічної дипломатії як використання Урядом для досягнення своїх цілей наявних у нього в розпорядженні економічних засобів тиску [6], та Л.Тихончук акцентує увагу на тому, що економічна дипломатія є засобом реалізації зовнішньоекономічних інтересів учасників міжнародних відносин й офіційна діяльність органів державного управління з реалізації механізмів зовнішньоторгової політики [10].

Загалом зазначимо, що питанням економічної дипломатії присвячено достатню кількість робіт вітчизняних науковців, що свідчить про особливу її роль у досягненні загальнодержавних цілей. В той же час, наразі відсутня єд-

ність поглядів на сутність економічної дипломатії, що дозволяє трактувати її досить різнопланово.

В цілому економічна дипломатія будь-якої держави має наступні цілі [4]:

- захист економічних інтересів країни та прав суб'єктів підприємницької діяльності в державі перебування;

- сприяння розвитку торговельно-економічних зв'язків, залученню іноземних інвестицій у пріоритетні сфери економіки і виконанню міжнародних договорів країни, укладених із державою перебування;

- інформування органів державної виконавчої влади про цінову, податкову, тарифну політику, яку проводить держава перебування стосовно товарів, що експортуються;

- підготовка висновків щодо доцільності імпорту товарів та послуг, залучення кредитів із держави перебування, виходячи із запропонованих державою перебування цін, тарифів, кредитних ставок тощо.

Основні завдання економічної дипломатії полягають у тому, щоб [13, с. 15]:

- сприяти торгівлі та інвестиціям;
- покращити функціонування ринків;

- скоротити кошти й ризики транскордонних трансакцій;

- запровадити міжнародні стандарти;

- забезпечити права державної та приватної власності;

- розвивати міжнародні телекомунікаційні, енергетичні й транспортні системи;

- створити відповідний політичний клімат, який дасть змогу досягти зазначених вище цілей.

Ефективна реалізація цілей і завдань економічної дипломатії приводить до зниження напруження у економічних питаннях між державами, об'єднаннями держав та союзами. Однак, для сучасного світу характерними є тенденції значної економічної та політичної залежності між окремими країнами. Зокрема, О.Шаров вказує на те, що «зростання економічної взаємозалежності в останні десятиріччя все більше розмиває різницю між внутрішньою та зовнішньою економікою» [13, с. 36]. Це означає, що в сучасних умовах все складніше забезпечувати реалізацію національних інтересів у зовнішньоекономічній сфері, самостійно визначати напрями зовнішньополітичної діяльності та інструменти роботи економічної дипломатії. Особливо це характерно для невеликих держав, що перебувають у полі впливу глобальних гравців на міжнародній арені.

Основними чинниками, що активізують економічну дипломатію в таких умовах є [13, с. 36]:

- 1) загальне зростання обсягів світової економіки та глобалізація сучасної економіки;

- 2) загострення глобальних проблем, для вирішення яких потрібні значні матеріальні ресурси, а для акумуляції та використання останніх – міжнародна співпраця;

- 3) поява у світовій економіці нових активних субнаціональних акторів;

- 4) розвиток регіональних економічних інтеграційних об'єднань;

- 5) зростання ролі та політичного впливу національного капіталу в країнах – «нових лідерах», які намагаються відігравати помітну роль у світовій політичній та економічній системах.

Економічна дипломатія є комплексною категорією, яка поділяється на окремі складові. Залежно від поставлених цілей виділяють торговельну (комерційну), фінансову, інвестиційну, енергетичну, продовольчу, екологічну та інші напрями. Залежно від зовнішніх чинників той чи інший напрям економічної дипломатії може бути більш актуальним в конкретних умовах. Зокрема, беручи до уваги історичні та геополітичні особливості розвитку України, її економічні відносини з економічними партнерами та сусідніми країнами, варто зазначити, що тривалий час найбільш затребуваними для національної економіки були інструменти енергетичної дипломатії. Україна завжди була залежна від постачання енергетичних ресурсів з рф, а тому вартість таких ресурсів часто ставала предметом різних неефективних економічних угод, не вигідних домовленостей, військово-політичних контрактів. Зрештою, саме такі контракти суттєвим чином впливали на забезпечення національної безпеки України і в результаті призвели до політичної кризи між Україною та рф та повномасштабного вторгнення росії на територію України у лютому 2022 року.

Починаючи з 2022 року, цілі і завдання української економічної дипломатії суттєвим чином трансформувалися. В умовах війни, ведення бойових дій, бомбардування міст, сіл, підприємств, організацій, фермерських господарств всі зусилля вітчизняної дипломатії спрямовані на активізацію економічних методів впливу на країну-агресора. Завдяки ініціативі та зусиллям Президента України, максимально злагодже-

ним діям Офісу Президента України та Уряду, Міністерства закордонних справ та інших органів державної влади у тісній співпраці з міжнародними організаціями, стратегічними партнерами, урядами іноземних держав вдалося розробити та запровадити шість пакетів санкцій, що застосовуються до економіки рф.

Основні санкції стосуються енергетичного (нафтового, газового, вугільного), банківського, фінансового, транспортного, технологічного секторів, візової політики, заборони або обмежень торгової діяльності, персональних санкцій щодо великої кількості чиновників та високопосадовців, персональних санкцій щодо президента росії – В.Путіна тощо. Цей перелік постійно уточнюється, допрацьовується, залежно від наявної ситуації на фронті. Однак, зазначимо, що без активної ролі української економічної дипломатії досягнути таких домовленостей було б неможливо.

Вже сьогодні відомо про негативний вплив прийнятих санкцій на економіку рф. Зокрема, санкції на імпорт фактично зупинили власне виробництво в росії. Іноземні компанії, які пішли з рф, генерували 40 відсотків ВВП [5]. 70% банківської системи рф (в активах), уряд і головні державні компанії більше не можуть отримувати додаткове фінансування на ринках капіталу ЄС. Заборона імпорту російського вугілля зачіпає четверту частину всього російського світового експорту вугілля, що становить 8 мільярдів євро втрати доходів на рік для росії [9]. Значних втрат російська економіка зазнає і в інших сферах, щодня втрачаючи кошти, ресурси, можливості для розвитку тощо. Як слушно за-

значає Репкін О., в сучасних умовах відбувається «беспрецедентна економічна блокада та глобальна депутатізація» [8].

Таким чином, вітчизняна економічна дипломатія працює над забезпеченням національної та зовнішньоекономічної безпеки зокрема. Одним з найважливіших досягнень стало відновлення експорту українського зерна з українських портів. У зв'язку з активними бойовими діями, мінуванням значної частини акваторії Чорного моря, руйнуванням торгової інфраструктури, українські зернові культури врожаю 2021 року були заблоковані у портах. Українській політичній та економічній дипломатії спільно з військовим керівництвом держави знадобилися близько п'яти місяців, щоб розблокувати окремі порти та розпочати процес вивозу зерна до різних країн світу. І таким чином, реалізувати механізми забезпечення зовнішньоекономічної безпеки через експортні інструменти.

Вважається, що використання методів економічної дипломатії сприяло появі та веденню, так званих, гібридних війн. Як зазначає О.Шаров, невідповідно деякі інструменти економічної дипломатії (як бізнес-аналіз або конкурентна розвідка) доволі близькі до невійськових, але й недипломатичних заходів, на кшталт економічного або промислового шпигунства [13, с. 11]. Україна ж має абсолютно інші умови, за яких розв'язання реальної війни щодо нашої держави призвело до активізації діяльності та використання різнопланових інструментів економічної дипломатії на арені небойових дій.

Висновки. Отже, підводячи підсумки даного дослідження, зазначимо, що економічна дипломатія є одним з основних інструментів реалізації зовнішньоекономічної політики в сучасних умовах, захисту національних інтересів в економічній сфері, взаємодії з іншими державами на міжнародній арені, забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України тощо.

Економічна дипломатія керується чіткими цілями, завданнями, має власний інструментарій та є ефективною в умовах ведення гібридних війн. В той же час, сучасні українські реалії свідчать про те, що в умовах повномасштабного російського вторгнення на територію України, одним з важливих інструментів боротьби з країною-агресором стали методи та інструменти економічної дипломатії. Україна спільно з іншими країнами світу розробили декілька пакетів санкцій, відновили експорт товарів з портів та території України і далі працюють над реалізацією національних інтересів в усіх сферах життєдіяльності нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барановська В.М. Роль економічної дипломатії у зовнішньоекономічній діяльності країни. *Економіка та держава*. № 2, 2012. С. 24-26.
2. Грущинська Н.М. Економічна дипломатія як потужний інструмент подолання конфліктогенності країн. *Економічний нобелівський вісник*. 2016, № 1 (9). С. 85-90.
3. Дипломатія. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980). URL: <http://sum.in.ua/s/dyplomatiya>

4. Економічна дипломатія. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/22.htm>

5. Княжицький М. Абрамович, санкції і втрати Росії. URL: <https://espresso.tv/abramovich-sanktsii-i-vtrati-rosii>

6. Мамалига О. О. Трансформація економічної дипломатії в міжнародних економічних відносинах. URL: http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2015_30/

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України»: Указ Президента України №448/202. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>

8. Репкін О. Як економічна дипломатія допомагає Україні перемогти у війні з росією. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/12/685629/>

9. Санкції, запроваджені ЄС щодо Росії через вторгнення в Україну. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/eu-solidarity-ukraine/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_uk

10. Тихончук Л. Х. Трансформація функцій державного управління в сфері регулювання міжнародної економічної діяльності. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1258>

11. Фліссак К.А. Економічна дипломатія. Навч. посіб. Тернопіль: «Новий колір», 2013. 440 с.

12. Фриман Ч. Дипломатия – утраченное искусство? *Россия в глобальной политике*. 2015. № 5. URL: <https://globalaffairs.ru/issues/2015/5/>

13. Шаров О. М. Економічна дипломатія: основи, проблеми та перспективи: монографія; Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2019. 560 с.

REFERENCES:

1. Baranovska, V. M. (2012). Rol ekonomichnoi dyplomatii u

zovnishnoekonomichnii diialnosti krainy [The role of economic diplomacy in the foreign economic activity of the country]. *Ekonomika ta derzhava – The economy and the state*, 2, 24–25 [in Ukrainian].

2. Hrushchynska, N. (2016). Ekonomichna dyplomatiia yak potuzhnyi instrument podolannia konfliktohenosti krain [Economic diplomacy as a powerful tool for overcoming the conflict potential of countries]. *Ekonomichniy nobelivskiy visnyk – Economic Nobel Herald*, 1 (9), 85-90 [in Ukrainian].

3. Dyplomatiia. Slovyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovyk (1970–1980) [Diplomacy. Dictionary of the Ukrainian language. Academic explanatory dictionary (1970–1980)]. Retrieved from <http://sum.in.ua/s/dyplomatiia> [in Ukrainian].

4. Ekonomichna dyplomatiia [Economic diplomacy]. Retrieved from <http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/22.htm> [in Ukrainian].

5. Kniazhytskyi, M. Abramovych, sanktsii i vtraty Rosii [Abramovich, sanctions and losses of Russia]. Retrieved from <https://espresso.tv/abramovich-sanktsii-i-vtrati-rosii> [in Ukrainian].

6. Mamalyha, O. O. Transformatsiia ekonomichnoi dyplomatii v mizhnarodnykh eko-nomichnykh vidnosynakh [Transformation of economic diplomacy in international economic relations]. Retrieved from http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2015_30/ [in Ukrainian].

7. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy «Pro Stratehiiu zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy №448/202 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine «On the Strategy of Foreign Policy of Ukraine»: Decree of the President of Ukraine №448 / 202]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017> [in Ukrainian].

8. Riepkyn O. Yak ekonomichna dyplomatiia dopomahaie Ukraini peremohty u viini z rosiieiu [How economic diplomacy helps Ukraine to win the war with Russia].

Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/12/685629/> [in Ukrainian].

9. Sanktsii, zaprovadzheni YeS shchodo Rosii cherez vtorhnennia v Ukrainu [Sanctions introduced by the EU against Russia due to the invasion of Ukraine. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/eu-solidarity-ukraine/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_uk [in Ukrainian].

10. Tykhonchuk, L. Kh. (2018). Transformatsiia funktsii derzhavnoho upravlinnia v sferi rehuliuвання mizhnarodnoi ekonomichnoi diialnosti [Transformation of public administration functions in the sphere of regulation of international economic activity]. *Derzhavne upravlinnia: udosko-nalennia ta rozvytok –*

Public administration: improvement and development, 6. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1258> [in Ukrainian].

11. Flissak, K.A. (2013). Ekonomichna dyplomatiia [Economic diplomacy]. Ternopil: «Novyi kolir» [in Ukrainian].

12. Friman, CH. (2015). Diplomatiya – utrachenne iskusstvo? [Diplomacy – a lost art?] *Rossiia v global'noj politike – Russia in global politics*, 5. Retrieved from <https://globalaffairs.ru/issues/2015/5/> [in Russian].

13. Sharov, O. M. (2019). Ekonomichna dyplomatiia: osnovy, problemy ta perspektyvy [Economic diplomacy: basics, problems and prospects]: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

УДК 35.08

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)-156-172](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22)-156-172)

Мельниченко Анатолій Анатолійович,

кандидат філософських наук, професор, професор кафедри теорії та практики управління, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 03056, м. Київ пр-т. Перемоги 37, тел.: +38(044) 204 84 50, e-mail: melnichenko@kpi.ua, <https://orcid.org/0000-0002-3474-8477>

Шабаш Інна Русланівна,

аспірантка кафедри теорії та практики управління, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 03056, м. Київ пр-т Перемоги 37, тел.: +38(066) 227 95 61, e-mail: ishabash4@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0034-6530>

ПРОФЕСІЙНА ГОТОВНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті розглядаються проблеми професійної готовності державних службовців до діяльності в умовах цифрової трансформації управлінських відносин. Підкреслена значущість готовності здійснювати державними службовцями своєї діяльності у нестандартних, критичних умовах. Запропоноване авторське тлумачення цифрової трансформації управлінських відносин як зміни характеру управлінських взаємодій на основі широкого застосування цифрових технологій, що супроводжуються автоматизацією управлінських процесів і, як наслідок, підвищення ефективності та прозорості публічного управління. Розглянуто проблеми впровадження електронного урядування в Норвегії, Нідерландах, Італії, Бангладеші, Колумбії. Різні темпи формування готовності державних службовців до електронного урядування в країнах зумовлені наявністю або відсутністю сприятливих політичних, культурних, соціальних, економічних і технологічних умов. Здійснено аналіз можливостей практичного застосування існуючих підходів у сфері професійної підготовки державних службовців до роботи в умовах електронного урядування на прикладі низки країн, що розвиваються. Також розглянуто дослідницькі позиції різних науковців та експертів щодо факторів, які позитивно або негативно впливають на формування готовності державних службовців до роботи в системі електронного урядування. Незважаючи на наявність національних особливостей, відзначено, що існує ціла низка однакових для всіх країн факторів успіху і бар'єрів при формуванні готовності держслужбовців до діяльності в умовах цифрових трансформацій. Підкреслено доціль-

ність навчання, підвищення кваліфікації державних службовців. Зроблено висновки щодо впливу професійної готовності державних службовців на процес впровадження електронного урядування в Україні. Зокрема, розглянуто результати соціологічних опитувань державних службовців та проаналізовано результати вимірювання фахових і особистісних компетентностей державних службовців. Окрема увага авторами звернена на динаміку показників України щодо впровадження електронного урядування в державі. Відзначено, що реалізація проєктів на кшталт «Держава у смартфоні» наближає Україну до країн з високим рівнем розвитку електронного урядування. Однією з ознак цифрової трансформації публічного управління є застосування технологій великих даних, до чого сучасні держслужбовці ще не мають сформованої готовності.

Ключові слова: цифрова трансформація, електронне урядування, державна служба, професійна компетентність, підвищення кваліфікації, професійна готовність державних службовців.

Melnichenko Anatolii Anatoliyovych,

Candidate of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theory and Practice of Management, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», 03056, Kyiv, 37 Peremohy Ave. tel.: +38(044) 204 84 50, e-mail: melnichenko@kpi.ua, <https://orcid.org/0000-0002-3474-8477>

Shabash Inna Ruslanivna,

postgraduate student of the Department of Theory and Practice of Management, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», 37 Peremogy Ave., Kyiv, 03056, tel.: +38(066) 227 95 61, e-mail: ishabash4@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0034-6530>

PROFESSIONAL READINESS OF CIVIL SERVANTS FOR ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF ADMINISTRATIVE RELATIONS

Abstract. The article examines the problems of the civil servants' readiness to operate under conditions of digital transformation of management relations. The significance of civil servants' willingness to carry out their activities in non-standard, critical conditions is emphasized. The author's interpretation of the digital transformation of management relations as a change in the nature of management interactions based on the widespread use of digital technologies, accompanied by the automation of management processes and, as a result, an increase in the efficiency and transparency of public management has been proposed. The problems of electronic governance implementing in Norway, the Netherlands, Italy, Bangladesh, and Colombia are considered. Different rates of formation of civil servants' readiness for e-governance in countries are caused by the presence or absence of favorable political, cultural, social, economic and technological conditions. An analysis of the possibilities of practical application of existing approaches in the field of professional training of civil servants to execute in electronic government conditions was carried out on the example of a number of developing countries. The researcher perspectives of various scientists and experts regarding positive and negative factors that affect the

formation of public servants' readiness to work in the electronic government system are also considered.

Despite the local peculiarities, it was noted that there are a number of common for most countries factors of success and barriers in shaping the readiness of civil servants to operate under the conditions of digital transformations. Emphasized the relevance of training and improving the qualifications of civil servants. Conclusions have been made regarding the influence of the professional readiness of civil servants on the process of implementing of e-government in Ukraine. In particular, the results of sociological surveys among civil servants were considered and the results of measuring the professional and personal competences of civil servants were analyzed. The authors pay special attention to the dynamics of Ukraine's indicators regarding the implementation of electronic governance in the state. It was noted that the implementation of projects such as «The State in a Smartphone» brings Ukraine closer to countries with a high level of electronic governance development. One of the signs of the digital transformation of public administration is the use of big data technologies, for which modern civil servants are not yet prepared.

Key words: digital transformation, e-governance, public service, professional competence, advanced training, professional readiness of civil servants.

Постановка проблеми. XXI століття супроводжується кардинальними змінами, що торкаються усіх сфер суспільного життя. Суттєвих змін зазнав і сектор публічного управління, який є прямо або опосередковано невід'ємною частиною соціального буття будь-якої людини і громадянина. Особливе «випробування на міцність» система публічного управління почала проходити у зв'язку з широкомасштабною збройною агресією РФ проти України. Саме в таких умовах актуалізувалися завдання подальшого впровадження цифрових технологій в системі функціонування органів державної влади. В цьому контексті розвиток електронного урядування є, на наш погляд, одним з складників цифрової трансформації управлінських відносин.

Під час війни загострюються проблеми недостатньої готовності державних службовців до виконання своїх завдань в нестандартних умовах. Водночас, ключовим завданням публічної служби різних урядів сучасних держав

є досягнення цілей сталого розвитку. Як зазначено авторами в попередніх публікаціях: «ефективна державна служба відіграє важливу роль у забезпеченні сталого розвитку кожної країни» [1]. Ця теза отримала не тільки неодноразове теоретичне обґрунтування, але й щоденне практичне підтвердження. У свою чергу, запорукою ефективності функціонування інституту державної служби є професіоналізм державних службовців, їхня готовність забезпечувати реалізацію інтересів держави і громадян у сучасних динамічних і критичних умовах.

Перші місяці протистояння України державі-агресору, коли багато держслужбовців вимушено перейшли до дистанційного режиму роботи, продемонстрували, що одним із факторів ефективної діяльності державної служби є вміння виконувати свої функції за допомогою широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій. Проте, саме в таких умовах довелося переконува-

тися у певній невідповідності наявних компетентностей державних службовців сучасним вимогам до виконання службових обов'язків. Зокрема йдеться про професійну готовність діяти в умовах, коли використання інформаційних (цифрових) технологій стає не просто необхідністю, а імперативом. Саме тому важливо визначити шляхи подолання розриву між вимогами до ефективної діяльності і готовністю функціонувати в умовах цифрових трансформацій суспільних відносин. Враховуючи стрімке зростання цифровізації усіх суспільних процесів не вирішеним у такому сенсі є завдання дослідження факторів, які впливають на формування готовності державних службовців до діяльності в системі електронного урядування в контексті їх професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питань прямо чи опосередковано пов'язаних з формуванням професійної готовності державних службовців до діяльності в умовах цифрових трансформацій займалось багато вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, І. Поліщук, який обґрунтовує необхідність наближення системи державного управління до європейських стандартів, головну проблему українського суспільства вбачає у досить формальному розумінні державними органами питань розбудови інформаційного суспільства в Україні [2]. Т. Фесенко та Г. Фесенко досліджують проблеми комплексного оцінювання національних проєктів з електронного урядування, їх епістемологічний потенціал для вимірювання рівня прогресу у виконанні проєктів е-урядування, їх ефективності та результативності [3].

У свою чергу, А. Семенченко розглядає в своїх працях проблеми та шляхи інституційного забезпечення електронного урядування у контексті ефективності державного управління, а також теоретико-методологічні засади інституалізації державного управління у сфері електронного урядування [4]. Вітчизняна дослідниця І. Костенко досліджує зміст та принципи електронного урядування, а також стан його впровадження у сфері публічного управління [5]. Провідна українська фахівчиня в галузі дослідження електронного урядування С. Чукут концентрує увагу на досвіді впровадження електронного урядування у зарубіжних країнах та можливість його застосування в Україні [6].

Зарубіжні фахівці з теорії державного управління Т. Кристенсен та П. Легрейд в своїх працях досліджують реформу державного сектору та інституційні зміни в порівняльній перспективі [7]. Голландський науковець В. Дейк досліджує соціальні аспекти інформаційного суспільства, а також результати впровадження інформаційно-комунікативних технологій в робочому середовищі, їх вплив на окремих людей, організації та суспільство [8]. Професор А. Деурсен, фахівець в галузі комунікативних наук, акцентує в своїх дослідженнях увагу проблемі сформованості цифрових навичок державних службовців [9]. Науковці А. Саволделлі, С. Коданьйоне, Г. Місурака розглядають парадокс електронного урядування, який полягає у нерівномірному співвідношенні технологічних і експлуатаційних питань порівняно з інституціональними і політичними питаннями або ж, іншими словами, констатують думку,

що кошти та зусилля держави витрачаються даремно, якщо інвестиції в технології впровадження електронного урядування не перетворюються на належну реакцію щодо використання його громадянами [10]. Професор університету Лондона В. Лам, вивчаючи види інтеграційних викликів, які доведеться подолати урядам держав на шляху до «зрілого» електронного урядування, запропонував власну модель «зрілості» електронного урядування, яка описує чотири прогресивні стадії зрілості: інформаційне електронне урядування, транзакційне електронне урядування, процес інтегрованого електронного урядування та сервісне інтегроване електронне урядування [11]. Цікавим є дослідження професора Утрехтської школи управління А. Мера, який зосередився на з'ясуванні і класифікації бар'єрів впровадження електронного урядування [12]. Зокрема, він аналізує урядові, громадянські, структурні та культурні бар'єри.

Таким чином, незважаючи на появу протягом останніх років достатньо ґрунтовних наукових розвідок проблематики, пов'язаної з діджиталізацією публічного управління, окремі аспекти, що стосуються готовності державних службовців до діяльності в таких умовах, потребують додаткових досліджень.

Метою дослідження є з'ясування чинників формування професійної готовності державних службовців до діяльності в умовах цифрової трансформації управлінських відносин на основі аналізу досвіду закордонних країн та України.

Виклад основного матеріалу. Загалом під цифровою трансформацією управлінських відносин ми ро-

зуміємо зміну характеру управлінських взаємодій на основі широкого застосування цифрових технологій, що супроводжуються автоматизацією управлінських процесів і, як наслідок, підвищенням ефективності та прозорості публічного управління.

Як було вище зазначено, однією з форм прояву цифрової трансформації публічного управління є розвиток електронного урядування (e-governance). Ключова ідея e-governance полягає у підвищенні ефективності державно-управлінських взаємодій через максимально спрощені процедури комунікації органів публічної влади з громадянами, бізнесом, неурядовими організаціями, а також між собою, в режимі реального часу на системній основі та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Фактично йдеться про певний щабель розвитку публічного управління пов'язаний з покращенням рівня життя суспільства. Останнім часом у наукових публікаціях та повсякденній публічно-управлінській діяльності замість терміну «електронне урядування» використовується термін «цифрове урядування», що, на наш погляд, не змінює загального змісту феномену, який вони позначають.

На думку вже згадуваних науковців А. Саволделлі, С. Коданьйоне та Г. Місурака для того, щоб нації залишалися конкурентоспроможними в глобалізованому світі, необхідно повною мірою використовувати технології електронного урядування, а фактори, що впливають на його впровадження, важливі як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі уряду держави [10]. Одним з ключ-

чових аспектів впровадження, поряд з готовністю громадян до електронної партисипації, є формування готовності державних службовців до роботи в умовах цифрової трансформації публічно-управлінських відносин.

Попри швидкі темпи глобалізації, існують значні відмінності між різними країнами з точки зору використання ними ІКТ та, відповідно, готовності публічної служби до діяльності в умовах електронного урядування. Адже програми розвитку електронного урядування у кожній країні здійснюються в особливих національних умовах, де фігурує сукупність специфічних зовнішніх та внутрішніх факторів, що стримують або прискорюють електронний розвиток країни [3].

До прикладу, Норвегія активно використовує ІКТ в державному секторі управління вже протягом тривалого періоду. Для цієї країни ІКТ є важливим інструментом для досягнення успіху у сфері державного управління, запорукою поліпшення якості надання державних послуг, а також модернізації державного управління у відповідності до Європейських стандартів. У 2008 році було в цій країні було створено Агентство державного управління та електронного урядування, підпорядковане Міністерству державного управління та реформ Норвегії. Його місія полягала у тому, щоб стати центральним професійним органом з модернізації та реструктуризації державного сектора. На зміну йому у 2020 році почало функціонувати Норвезьке агентство цифровізації, яке покликане розробляти важливі національні рішення та забезпечувати стратегічну координацію цифровізації в державному секторі. Науковці Т. Кристенсен

та П. Легрейд провели опитування державних службовців Державної ради Норвегії (офіційна назва уряду – *авт.*), з метою з'ясувати, як вони сприймають впровадження системи електронного урядування і яким чином це впливає на її функціонування [7]. Згідно отриманих даних ними було виділено низку чинників, які впливають на сприйняття державними службовцями ІКТ. До них віднесли вік державних службовців, їх термін перебування на відповідній посаді державної служби, досвід, який накопичений на різних етапах адміністративної кар'єри і пов'язаний з кількістю завдань, а також стать державного службовця [7]. Цікаво, що серед чинників не було виокремлено освіти, отриману раніше держслужбовцем.

Щодо такого чинника як стать, то у фаховій літературі час від часу відображена дискусія про гендерні відмінності у поглядах та ставленні до ІКТ. А. Брусс говорить про поширене очікування, що чоловіки будуть більш конкретно зорієнтовані, і матимуть вищі оцінки ефективності щодо впливу ІКТ на функції контролю і координації ніж жінки [13]. З іншого боку, як стверджують М. Гріфітс, Г. Річрдсон та А. Адам, від жінок очікуються вищі оцінки ефективності з питань впливу ІКТ на надання послуг, їх прозорості та якості, оскільки жінки більше зорієнтовані на користувачів послуг і громадян [14].

Для Італії електронне урядування стало вагомим інструментом, використовуваним урядами провінцій для підвищення якості, швидкості і надійності послуг, що надаються приватним особам і компаніям, з метою досягнення цілей інформаційного суспільства в довгостроковій пер-

спективі. Згідно з останніми європейськими і італійськими політичними стратегіями, розвиток «повністю інтегративних державних послуг», тобто оцифрування державного управління, має здійснюватись за рахунок впровадження ІКТ разом з навчанням їх правильного використання. Без розгляду відповідних пропозицій електронне урядування може досягти своїх цілей з великими труднощами. У цьому контексті М. Бінстіотті та Р. Наннуччі проаналізували деякі італійські освітні ініціативи, реалізовані в останні роки для навчання державних службовців і громадян, акцентуючи увагу на вчальних програмах саме на сутності електронного урядування та методології його застосування [15].

В представлених результатах досліджень Деурсена та Дейка готовність державних службовців у Нідерландах до електронного урядування вимірюється навичками роботи в Інтернеті, включаючи роботу з інформацією та виконання завдань. Щоб використовувати можливості глобальної мережі Інтернет в суспільному відтворенні і тим самим забезпечити подальший розвиток електронного урядування, необхідно щоб державні службовці володіли достатнім рівнем Інтернет-навичок. Відповідної інформації про рівень навичок серед державних службовців на певному етапі не було, тому навчання державних службовців базовим навичкам ІКТ було визначено в Нідерландах, як основна проблема розвитку електронного урядування [9]. Водночас, вказані науковці ще у 2010 році виділили чотири типи навичок роботи в Інтернеті, які на їхню думку слід розглядати як базові навички і які необхідні державним службовцям для того, аби ефективно працювати

в системі електронного урядування. Зокрема, це такі навички як: використання Інтернет-браузера, використання пошукових систем в Інтернеті, заповнення онлайн-форм та робота з використанням гіперпосилань. Наявність відповідних навичок пропонується як мінімальна норма не тільки для державних службовців, але бажано і для громадян, які хочуть повноцінно функціонувати в сучасному інформаційному суспільстві [8]. Зрозуміло, що з часу публікації результатів дослідження минуло десятиліття, але ці базові навички й нині залишаються актуальними.

Очевидно, що сьогодні у світі присутня нерівномірність темпів цифрової трансформації публічного управління. Такі країни, як Народна Республіка Бангладеш, перебувають тільки на початку шляху у питанні електронного урядування порівняно з більшістю розвинених країн, які добре підготовлені до впровадження даної концепції. У зв'язку з цим, в уряді Бангладешу виникла потреба створення навчальної програми або спеціального курсу для державних службовців з метою впровадження інструментів електронного урядування [16]. Попередньо науковці навчального центру державного управління Бангладешу спільно з Інститутом досліджень в галузі управління провели дослідження готовності державних службовців уряду Бангладеш до професійної діяльності. На основі отриманих даних були винесені на розгляд такі рекомендації щодо змісту навчальної програми з основ електронного урядування: навчання навичкам роботи з ІКТ, здобуття необхідних знань про методи і процеси у сфері управління e-governance, навчання навичкам управління в сфе-

рі e-governance, підвищення лідерських якостей для управління ІКТ та e-governance, особливо для державних службовців вищого рівня, а також ознайомлення з основними сферами впливу на систему e-governance [16].

Цікавим для нашого дослідження є досвід Колумбії, яка завдяки унікальним стратегіям свого уряду у 2010 році стала лідером Латинської Америки за результатами дослідження ООН щодо електронного урядування [17]. Згідно даних Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) Колумбія посіла третє місце за Індексом цифрового урядування у 2019 році. Дослідження ООН щодо розвитку електронного урядування за 2020 рік також надає Колумбії високий індекс розвитку електронного уряду (EGDI) 0,7164. Одним з ключових компонентів EGDI Колумбії став саме людський капітал. Досліджуючи досвід Колумбії фахівці Школи економічних та адміністративних наук Університету Медельїн, стверджують, що додатковими запоруками успіху у розвитку електронного урядування є:

- створення законодавчої бази, яка підтримує прийняття громадянами електронного урядування та усуває правові бар'єри,
- інвестування у створення надійних баз даних,
- підвищення сумісності між урядовими установами,
- інвестування в освіту та навчання, боротьбу з цифровим розривом та вдосконалення технічних аспектів системи, щоб зробити їх зручними для будь-якої аудиторії [18].

Дослідник В. Лам, розглядаючи перешкоди запровадженню електронного урядування, стверджує, що під загрозу

впровадження ініціатив електронного урядування ставлять такі чинники як: несумісність існуючих ІТ-систем, складність організаційних систем, зростання витрат на початкових етапах впровадження, відсутність належного керування інтеграцією ІТ-систем, нестача ресурсів, недостатня вмотивованість керівництва до змін, потреба у навчанні і культурних змінах [11].

Вирішення проблем впровадження електронного урядування набуло за останні десятиліття глобального характеру. Департаментом з економічних та соціальних питань Організації Об'єднаних Націй, в межах підготовки огляду ООН з електронного урядування на 2022 рік, з метою відслідкувати прогрес у розвитку електронного урядування серед держав-учасників, було проведено анкетне опитування. Питання були розділені на блоки: інституціональна (організаційна) структура, реагування на COVID-19 і одужання, правова база, стратегія і реалізація, цифрова інтеграція і електронна участь, задоволеність користувачів і оцінка та інше [19]. Даний огляд дає можливість оцінити глобальний і регіональний розвиток електронного урядування за допомогою порівняльного рейтингу національних урядових порталів відносно один одного. Він призначений для того, щоб надати коротку інформацію про тенденції в країні і відносні рейтинги розвитку електронного урядування в контексті реалізації цілей сталого розвитку. Отже, уряди багатьох країн продовжують шукати шляхи до підвищення ефективності і результативності цифрових перетворень у державах, орієнтуючись на їх позиції у рейтингах за глобальними індексами і враховую-

чи національні особливості контенту електронного урядування [20, 21].

Проаналізувавши досвід зарубіжних держав можна вважати, що Україна також активно впроваджує інструменти електронного урядування у всі сфери життя. Зокрема у вересні 2019 року було створено Міністерство цифрової трансформації України, яке стало наступником Державного агентства з питань електронного урядування України. Основним завданням Міністерства якраз є забезпечення формування та реалізації державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, електронного урядування та електронної демократії, а також розвиток інформаційного суспільства та багато іншого у сфері надання електронних та адміністративних послуг [22]. Варто особливо відзначити втілення в життя ідеї «Держава у смартфоні», яку впроваджує Міністерство цифрової трансформації спільно з іншими міністерствами та міжнародними організаціями. Було створено Єдиний портал державних послуг «Дія» та відповідний мобільний застосунок, який в даний час налічує близько 16 млн. користувачів [23].

На сьогодні система публічного управління в Україні не повною мірою відповідає нагальним потребам щодо здійснення комплексних реформ у різних сферах державної політики та європейським стандартам належного управління державою. Проте, таке реформування може бути актуалізовано у зв'язку з отриманням статусу країни-кандидата до членів ЄС. Поки-що Україна продовжує займати низькі позиції у світових рейтингах конкурентоспроможності, пов'язаних із державним

управлінням [24]. Однак, курс у напрямку діджиталізації, яким нині активно рухається Україна показує прийнятні результати. Так, на основі Бази даних розвитку електронного уряду ООН у рейтингу країн із найбільш розвиненим електронним урядуванням Україна у 2020 році посіла 69 місце, що на 13 позицій вище, у порівнянні з 2018 роком (див. Таблицю 1) [25].

Тобто дані незалежних досліджень свідчать про стабільну глобальну тенденцію у напрямку підвищення рівня розвитку електронного урядування в Україні. На жаль військова агресія проти України може тимчасово дещо послабити рух нашої держави на шляху до успішної цифрової трансформації публічно-управлінських відносин.

Фахівці ДУ «Інституту економіки та прогнозування НАН України» спільно з Національним агентством України з питань державної служби та залученими громадськими організаціями за допомогою онлайн-анкети провели восени 2019 року соціологічне опитування більше ніж серед 6 тис. державних службовців категорії «Б» та «В» щодо рівня сформованості функціонального стану, фахових та особистісних компетентностей державних службовців в Україні. Згідно отриманих даних у 89,1% державних службовців залишається несформованою здатність до використання ІКТ у професійній діяльності, а у 70% несформованим є уміння працювати з інформацією, без чого складно уявити ефективну діяльність в період бурхливого розвитку діджиталізації та ефективно реалізовувати реформу електронного урядування [26].

Таблиця 1.

Динаміка показників України за Індексом розвитку електронного урядування [25]

Рік	2020	2018	2016	2014	2012	2010	2008
Позиція України в рейтингу	69	82	62	87	68	54	41
Значення Індексу розвитку електронного урядування	0.71190	0.61650	0.60756	0.50316	0.56530	0.51808	0.57280

Таблиця 2.

Результати вимірювання фахових і особистісних компетентностей державних службовців [26]

Фахові й особистісні компетентності	Компетентність неформована	Компетентність на етапі формування	Компетентність сформована
Критичність мислення	47,3	31,8	20,9
Уміння здійснювати комунікацію та налагоджувати взаємодію	59,8	19,6	20,6
Уміння працювати з інформацією	70	13,1	16,9
Управління змінами та проєктна діяльність	51,3	33,2	15,5
Лідерські якості (публічна діяльність)	72,1	17,8	10,1
Уміння вчитися й освоювати нові знання та досвід	80,1	10,9	9,0
Здатність до використання ІКТ у професійній діяльності	89,1	5,5	5,4

Фахівці Національної академії наук України та Національного агентства з питань державної служби (НАДС), аналізуючи окремі показники за 12 категоріями (вік, стать, стаж та досвід державних службовців і т.д.) відзначили, що уміння працювати з інформацією сформоване приблизно

однаково, як серед жінок – державних службовців, так і серед чоловіків. Незначні коливання становлять вікові розбіжності. Найбільш критична ситуація із здатністю до використання ІКТ у професійній діяльності – серед державних службовців старшого віку (див. Рис. 1) [26].

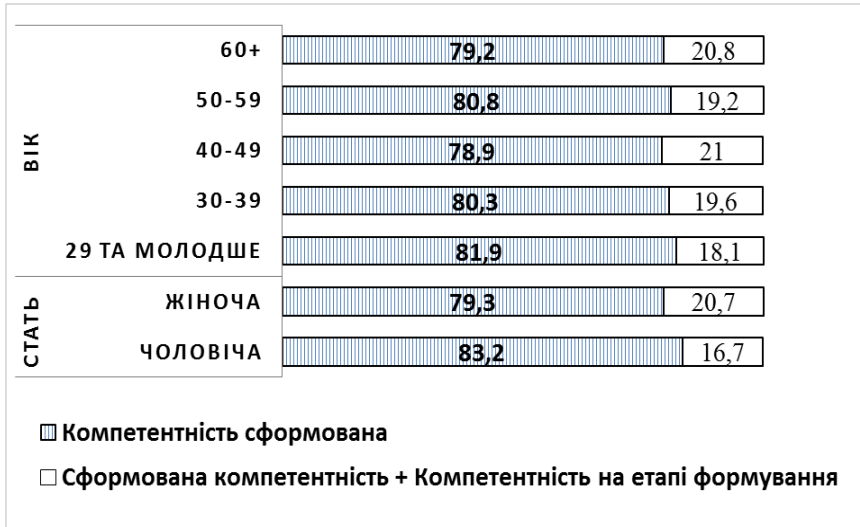

Рис. 1. Здатність державних службовців до використання ІКТ у професійній діяльності [26]

Варто звернути увагу на оцінювання функціональної та компетентнісної спроможності державної служби стосовно готовності до використання ІКТ в професійній діяльності крізь призму думок державних службовців

(див. Таблицю 3). Як бачимо, цілком задоволеними своєю здатністю до використання ІКТ у професійній діяльності є тільки 31% державних службовців, що свідчить про потенціал удосконалення їх компетентностей.

Таблиця 3

Розподіл відповідей на питання: Чи задоволені державні службовці своєю здатністю до використання ІКТ у професійній діяльності? [26]

Назва варіанту відповіді	%
Цілком задоволений/на	31,0
Скоріше задоволений/на	46,3
Важко відповісти задоволений/на чи ні	12,0
Скоріше не задоволений/на	5,0
Не задоволений	0,7
Немає відповіді	5,0

Звісно, несформованість необхідних компетентностей у більшості державних службовців, зокрема здатності до використання ІКТ у професійній

діяльності, значно ускладнює впровадження реформи електронного урядування, у тому числі одну із пріоритетних реформ «Держава у смартфоні».

Справедливим буде відзначити, що Україна одна з перших в Європі, за сприяння Міністерства цифрової трансформації, реалізувала безкоштовний безоплатний навчальний модуль для формування навичок володіння комп'ютером International Computer Driver Licence (ICDL). Водночас, проходження курсу передбачає сертифікацію, що дозволяє користувачам верифікувати свої навички роботи з комп'ютером за міжнародним стандартом. Важливо, що це можна вважати піонерським проектом такого типу в Європі з огляду на те, що подібні проекти зазвичай за кордоном є платними.

Одним з головних чинників формування професійної та ефективної державної служби не тільки в умовах цифрової трансформації суспільних відносин, але й в цілому, є забезпечення безперервного професійного розвитку державних службовців, що базується на інтеграції необхідних знань, умінь і компетентностей, а також підвищення ефективності та якості їх професійного навчання. В цьому контексті погодимося з думкою Ю. Мохової, що «стратегічне завдання системи освіти в сфері державного управління є: підготовка фахівців, що приймають рішення на основі даних, які компетентні в управлінні даними та формують нову управлінську культуру. ... Знання та вміння державних службовців, які мають відповідати сучасним вимогам, наявність цифрових навичок та відповідного рівня цифрової компетентності визначають електронну готовність органів публічної влади та ефективність їх діяльності» [27, С. 352]. Саме відповідні зусилля освітнього характеру є ключовим чинником формування готовності дер-

жслужбовців до діяльності в умовах цифрових трансформацій. Головним суб'єктом вирішення цього завдання ми вбачаємо Національне агентство України з питань державної служби України, яке вже має деякі досягнення протягом останнього часу. Так, НАДС щорічно готує аналітичний звіт про узагальнення індивідуальних потреб у професійному навчанні державних службовців на наступний рік. Зокрема, у 2021 році було проаналізовано дані, подані державними органами щодо індивідуальних потреб професійного розвитку держслужбовців, які займають посади категорій «А», «Б», «В» [28]. На основі цього аналізу НАДС формує різноманітні програми підвищення кваліфікації, до реалізації яких долучаються заклади вищої освіти на конкурсних засадах.

Сьогодні варто вести мову і про трансформацію самого електронного урядування, адже органи публічної влади все частіше шукають шляхи використання технології використання великих даних і не враховувати цього в системах публічного управління не варто. На думку А. Гендуеза, Т. Меттлера та К. Шедлера «для багатьох державних менеджерів залишається незрозумілим, що ця технологія (Big Data – авт.) дає, а що не пропонує державному управлінню» [29]. Більше того, опитані вказаними вище авторами шведські держслужбовці часто схилилися до думки, що особи, які приймають рішення, не розуміють повного потенціалу великих даних, що заважає державним адміністраціям ефективно використовувати великі дані. Також однією з найпоширеніших була думка, що стилі керівництва та управління, які використовуються

в сучасних державних адміністраціях, не готові до використання великих даних. Це знову говорить, про необхідність здійснення низки заходів, пов'язаних з підвищенням кваліфікації держслужбовців.

Висновки. На сучасному етапі розвитку більшості цивілізованих держав, цифрова трансформація суспільних відносин стала своєрідним викликом, що змушує переглянути стратегії функціонування публічної служби загалом, та публічних службовців зокрема. В цих умовах ми розглядаємо електронне урядування як ключовий інструмент реалізації публічного управління. Як показує зарубіжний досвід, ефективність впровадження залежить від досягнення максимально рівномірного зв'язку між рівнем професійної готовності державних службовців та темпами впровадження електронного урядування в систему функціонування державних органів влади. Це досить непросте завдання, враховуючи всі супутні внутрішні та зовнішні фактори, індивідуальні для кожної держави, але реалізація якого цілком можлива в межах парадигми сталого розвитку.

Не можна однозначно стверджувати, що державні службовці в Україні, не готові до діяльності в системі електронного урядування. Професійні компетентності, необхідні для ефективного використання ІКТ, знаходяться в активній фазі формування. Це клопіткий і тривалий процес. Окрім цього, важливо враховувати фактори віку, статі, професійного досвіду та характеру освіти, адже швидкі темпи цифрових трансформацій вимагають гнучкості та універсальності в професійній діяльності. Однак, спільними

зусиллями ключових профільних державних структур (НАДС, Мінцифри, МОН та ін.), переймаючи зарубіжний досвід, аналізуючи реальний потенціал кадрового складу державної служби та готовність суспільства в цілому, Україна продовжуватиме стабільно рухатися у напрямку діджиталізації публічного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мельниченко А. А., Шабаш І. Р. Варіативність підходів до оцінювання ефективності діяльності державних службовців. *Публічне управління та адміністрування в Україні*. Випуск 18. 2020. С. 97-103.
2. Поліщук І.О., Лур'є В.К. Електронне урядування в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Соціологія. 2016. № 3. С. 229–230.
3. Fesenko T., Fesenko G. E-readiness evaluation modelling for monitoring the national e-government programme (by the example of Ukraine). *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2016. № 3(3(81)). Р. 28-35.
4. Семенченко А.І., Журавльов А.В. Теоретико-методологічні засади інституалізації державного управління у сфері електронного урядування. *Державне управління: теорія та практика*. 2011. № 2. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Semenchenko.pdf> (дата звернення: 30.06.2022)
5. Костенко І.В. Основні принципи електронного урядування. *Часопис Київського університету права*. 2019. №4. С. 112-121.
6. Інституційні та організаційні засади впровадження електронного урядування: кращі зарубіжні практики / За заг. ред.: С. А. Чукут, О. В. Загвойської. К.: НАДУ. 2011. 172 с.

7. Christensen T., Laegreid P. Civil Servants' Perceptions Regarding ICT Use in Norwegian Central Government. *Journal of Information Technology & Politics*. 2010. №7. P. 3-21.
8. Deursen Van A.J.A.M., Dijk Van J.A.G.M. (2010) Measuring Internet skills. *International Journal of Human Computer Interaction*, №26:10, P. 891-916.
9. Van Deursen A.J.A.M., Van Dijk J.A.G.M. (2009) Improving digital skills for the use of online public information and services. *Government Information Quarterly*. 2009. Vol. 26. Issue 2. P. 333-340.
10. Savoldelli A., Codagnone C., Misuraca G. Understanding the e-government paradox: learning from literature and practice on barriers to adoption. *Government Information Quarterly*. 2014. №31. P. 63-71.
11. Lam W. Integration challenges towards increasing e-government maturity. *Journal of E-Government*. 2008. № 1(2). P. 45-58.
12. Meijer A. E-governance innovation: Barriers and strategies. *Government Information Quarterly*. Volume 32. Issue 2. April 2015. P. 198-206.
13. Broos A. Gender and information and communication technologies (ICT) anxiety: Male self-assurance and female hesitation. *Cyber Psychology & Behavior*. 2005. №8(1). P. 21-31.
14. Griffiths M., Richrdson H., Adam A. Gendered futures? Women, the ICT workplace and stories of the future. *Gender, Work & Organization*. 2008. №15(5). P. 523-542.
15. Binstiotti M.A., Nannucci R. E-Government and Legal Education in Italy. *Journal of Information, Law and Technology*. 2005. Issue 2,3. URL: https://warwick.ac.uk/fac/soc/law/elj/jilt/2005_2-3/biasiotti-nannucci (дата звернення: 07.07.2022)
16. Zohurul I., Mannan A. Training Curriculum on E-Government: An Empirical Study on Senior Civil Servants of Bangladesh. *IPBJ*. 2014. Vol. 6 (2). P. 81-110.
17. United Nations. EGDI. Colombia. Internet; 2018. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/37-Colombia> (дата звернення: 05.07.2022)
18. Ramirez-Madrid J.P., Escobar-Sierra M. Lans-Vargas I, Montes Hincapie J.M. Government influence on e-government adoption by citizens in Colombia: Empirical evidence in a Latin American context. *PLoS ONE*. 2022. №17(2). URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0264495> (дата звернення: 07.07.2022)
19. E-Government Survey 2020: Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development With addendum on COVID-19 Response. URL: <https://publicadministration.un.org/en/Research/UN-e-Government-Surveys> (дата звернення: 01.07.2022)
20. Kurt Salmon S. A. E-Government in Slovenia. European Union: ISA Editorial Team. 2015. 44 p.
21. Alghamdi I., Goodwin R., Giselle R. Organizational E-Government readiness: an investigation in Saudi Arabia. *International Journal of Business and Management*. 2014. Vol. 9. № 5. P. 14-24.
22. Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 року № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.07.2022)
23. Кількість користувачів застосунку «Дія» перевищила 16 мільйонів. Сайт агентства «Укрінформ». 27.03.2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3440967-koristuvaciv-dii-vzeponad-16-miljoniv-fedorov.html> (дата звернення: 03.07.2022)
24. Гапєєв Л. Електронне урядування: проблеми, пріоритети, завдання. *Держслужбовець*. березень, 2018. № 3. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2018/march/issue-3/article-34920.html> (дата звернення: 07.07.2022)
25. View Country Data. United Nations e-Government Survey Global Launch Event. 2020. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/37-Colombia>

un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine/dataYear/2020 (дата звернення: 03.07.2022)

26. Модернізація економічної політики розвитку сфер діяльності та ринків: у 4-х частинах / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Електрон. ресурс. К., 2020. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/351.pdf> (дата звернення: 09.07.2022)

27. Мохова Ю.Л. Державні механізми розвитку електронного урядування в умовах цифрових трансформацій України. Дис. докт. наук з держ. упр.: 25.00.02. м. Миколаїв, 2021. 491 с. URL: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/Disertatsiya-1-3.pdf> (дата звернення: 07.07.2022)

28. Аналітичний звіт про індивідуальні потреби у професійному навчанні державних службовців на 2021 рік. URL: <https://nads.gov.ua/diyalnist/profesijne-navchannya/analitichni-materiali> (дата звернення: 02.07.2022)

29. Guenduez A.A., Mettler T., Schedler K. Technological frames in public administration: What do public managers think of big data? *Government Information Quarterly*. 2020. №37 (1). URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0740624X18305173> (дата звернення: 07.07.2022)

REFERENCES

1. Melnychenko, A. A. & Shabash, I. R. (2020). Variatyvnysh pidkhodiv do otsiniuvannya efektyvnosti diialnosti derzhavnykh sluzhbovtiv [Variability of approaches to evaluation of efficiency of civil servants]. *Publichne upravlinnia i administruvannya v Ukraini – Public management and administration in Ukraine*, 18, 97-103 [in Ukrainian].

2. Polishchuk, I.O. & Lurie, V.K. (2016)/ Elektronne uriaduvannya v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Electronic governance in Ukraine: problems and prospects]. *Visnyk*

Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: Sotsiolohiia – Bulletin of the National University «Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine». Series: Sociology, 3, 229–230 [in Ukrainian].

3. Fesenko, T. & Fesenko, G. (2016). E-readiness evaluation modelling for monitoring the national e-government programme (by the example of Ukraine). *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 3(3(81)), 28-35 [in English]

4. Semenchenko, A.I. & Zhuravlov, A.V. (2011). Teoretyko-metodolohichni zasady instytualizatsii derzhavnoho upravlinnia u sferi elektronnoho uriaduvannya [Theoretical and methodological foundations of the institutionalization of public administration in the field of electronic governance]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – Public administration: theory and practice* 2. Retrieved from <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Semenchenko.pdf> [in Ukrainian].

5. Kostenko, I.V. (2019). Osnovni pryntsypy elektronnoho uriaduvannya [Basic principles of e-government]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*. 4, 112-121 [in Ukrainian].

6. Chukut, S. A. & Zahvoiska, O. V. (2011). Instytutsiini ta orhanizatsiini zasady vprovadzhennia elektronnoho uriaduvannya: krashchi zarubizhni praktyky [Institutional and organizational foundations of e-government implementation: best foreign practices]. K.: NADU, 172 [in Ukrainian].

7. Christensen, T. & Laegreid, P. (2010) Civil Servants' Perceptions Regarding ICT Use in Norwegian Central Government, *Journal of Information Technology & Politics*, 7:1, 3-21, Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1080/19331680903080603> [in English].

8. Deursen Van, A.J.A.M. & Dijk Van, J.A.G.M. (2010) Measuring Internet skills. *International Journal of Human Computer Interaction*, 26:10, 891-916 [in English].

9. Deursen Van, A.J.A.M. & Dijk Van J.A.G.M. (2009) Improving digital skills for

the use of online public information and services. *Government Information Quarterly*, 26:2, 333–340 [in English].

10. Savoldelli, A., Codagnone, C. & Misuraca, G. (2014). Understanding the e-government paradox: learning from literature and practice on barriers to adoption. *Government Information Quarterly*, 31, 63-71 [in English].

11. Lam, W. (2005). Integration Challenges Towards Increasing E-Government Maturity, *Journal of E-Government*, 1:2, 45-58 [in English].

12. Meijer, A. (2015). E-governance innovation: Barriers and strategies. *Government Information Quarterly*. 32:2,198-206 [in English].

13. Broos, A. (2005). Gender and information and communication technologies (ICT) anxiety: Male self-assurance and female hesitation. *Cyber Psychology & Behavior*. 8(1), 21-31 [in English].

14. Griffiths, M., Richrdson, H. & Adam, A. (2008). Gendered futures? Women, the ICT workplace and stories of the future. *Gender, Work & Organization*. 15(5). 523-542 [in English].

15. Binstiotti, M.A. & Nannucci, R. E-Government and Legal Education in Italy. (2005). *Journal of Information, Law and Technology*. 2,3. Retrieved from https://warwick.ac.uk/fac/soc/law/elj/jilt/2005_2-3/biasiotti-nannucci [in English].

16. Zohurul, I. & Mannan, A. (2014). Training Curriculum on E-Government: An Empirical Study on Senior Civil Servants of Bangladesh. *IPBJ*, 6 (2). 81-110 [in English].

17. United Nations. EGDI. Colombia. Internet. (2018). Retrieved from <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/37-Colombia> [in English].

18. Ramirez-Madrid, J.P., Escobar-Sierra, M., Lans-Vargas, I. & Montes Hincapie, J.M. (2022). Government influence on e-government adoption by citizens in Colombia: Empirical evidence in a Latin American context. *PLoS ONE*, 17(2), Retrieved

from <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0264495> [in English].

19. E-Government Survey 2020: Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development With addendum on COVID-19 Response. (2020). Retrieved from <https://publicadministration.un.org/en/Research/UN-e-Government-Surveys> [in English].

20. Kurt Salmon, S. A. (2015). *E-Government in Slovenia*. European Union: ISA Editorial Team. 44. [in English].

21. Alghamdi, I. Goodwin, R. & Giselle, R. (2014). Organizational E-Government readiness: an investigation in Saudi Arabia. *International Journal of Business and Management*, 9:5, 14–24 [in English].

22. Pytannia Ministerstva tsyfrovoy transformatsii. [Issues of the Ministry of Digital Transformation] *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 veresnia 2019 roku № 856 – Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 18.09.2019*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

23. Killist korystuvachiv zastosunku «Diia» perevyschyla 16 milioniv [The number of users of the Diya application has exceeded 16 million]. *Sait ahentstva «Ukrinform» – Ukrinform agency website*. 27.03.2022 p. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3440967-koristuvaciv-dii-vze-ponad-16-miljoniv-fedorov.html> [in Ukrainian].

24. Hapieiev, L. (2018). Elektronne uriaduvannia: problemy, priorityty, zavdannia. [Electronic governance: problems, priorities, tasks]. *Derzhsluzhbovets – Civil servant*, 3, Retrieved from <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2018/march/issue-3/article-34920.html> [in Ukrainian].

25. View Country Data. *United Nations e-Government Survey Global Launch Event*. (2020). Retrieved from <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/> [in English].

26. Modernizatsiia ekonomichnoi polityky rozvytku sfer diialnosti ta rynkiv:

u 4-kh chastynakh [Modernization of the economic policy of the development of spheres of activity and markets: in 4 parts] (2020). National Academy of Sciences of Ukraine, state institution «Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine». K. Retrieved from: <http://ief.org.ua/docs/mg/351.pdf> [in Ukrainian].

27. Mokhova, Yu.L. (2021). Derzhavni mekhanizmy rozvytku elektronnoho uriaduvannia v umovakh tsyfrovyykh transformatsii Ukrainy. [State mechanisms for the development of electronic governance in the conditions of digital transformations of Ukraine]. Doctor's thesis, Mykolaiv. Retrieved from: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/Disertatsiya-1-3.pdf> [in Ukrainian].

28. Analitychnyi zvit pro individualni potreby u profesiinomu navchanni derzhavnykh sluzhbovtziv na 2021 rik [Analytical report on individual needs for professional training of civil servants for 2021]. Retrieved from: <https://nads.gov.ua/diyalnist/profesijne-navchannya/analitichni-materiali> [in Ukrainian].

29. Guenduez, A.A., Mettler, T. & Schedler, K. (2020). Technological frames in public administration: What do public managers think of big data? *Government Information Quarterly*. 37 (1) Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0740624X18305173> [in English].

РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 658.005.5

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)-173-184](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22)-173-184)

Попадинець Ірина Романівна,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління та бізнес-адміністрування, Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника, 76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 2, тел.: (0342) 53-15-54, e-mail: iryna.popadynets@pnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0456-827X>.

АНАЛІЗ ДОСВІДУ ПАРТНЕРСТВА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ З ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Анотація. Партнерство державних органів влади з представниками громадських організації забезпечує високий темп розвитку країни, досягнення стратегічних цілей державної влади. Зокрема, досвіду партнерства прослідковується в нормативно-правовій базі у сфері забезпечення партнерських відносин між регіональними центрами з інвестицій та розвитку і громадськими організаціями. Щодо безпосередньої партнерської взаємодії, то між Івано-Франківського регіонального центру з інвестицій та розвитку та необхідним партнером укладається договір про співпрацю, де обумовлюються виконані роботи.

Проведено аналіз стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку Івано-Франківської області (демографічній ситуації, статева структура населення, міграційний рух, освітня інфраструктура, охорона здоров'я, культурна спадщина, економіка та підприємництво, промисловість і промисловий потенціал, інновації, зовнішньоекономічна діяльність, загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, внутрішня торгівля, підприємницька діяльність, доходи населення) і проаналізовано значення Івано-Франківського регіонального центру з інвестицій та розвитку в діяльності Івано-Франківської області.

Використано SWOT-аналіз для визначення стратегічних напрямів розвитку соціально-економічного розвитку Івано-Франківської області. Встановлено, що стратегічне бачення розвитку регіону є поєднання європейських цінностей з віковими національними традиціями, відкритий до співпраці культурний, туристичний, курортно-рекреаційний центр України. Регіон інноваційної економіки з комфортним та безпечним життєвим середовищем і високим рівнем соціально-духовного життя.

Сформовано фрагмент заходів регіональної цільової програми, де Івано-Франківський регіональний центр з інвестицій та розвитку бере активну участь.

Проаналізовано основних партнерів Івано-Франківського регіонального центру з інвестицій та розвитку та їх партнерської взаємодії та визначено ефективність їхньої взаємодії.

Встановлено, які партнерські відносини є для Івано-Франківського регіонального центру з інвестицій та розвитку найбільш привабливішими за допомогою методу експертних оцінок.

Ключові слова: місцеве самоврядування, громадські організації, партнер, цільова програма, партнерські відносини.

Popadynets Iryna Romanivna,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Business Administration, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 76025, Ivano-Frankivsk, str. Shevchenko, 2, phone: (0342) 53-15-54, e-mail: iryna.popadynets@pnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0456-827X>.

ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF PARTNERSHIP OF LOCAL GOVERNMENT BODIES WITH PUBLIC ORGANIZATIONS

Abstract. The partnership of state authorities with representatives of public organizations ensures a high rate of development of the country, achievement of strategic goals of the state authorities. In particular, the experience of partnership is traced in the regulatory framework in the field of ensuring partnership relations between regional investment and development centers and public organizations. As for direct partnership interaction, a cooperation agreement is concluded between the Ivano-Frankivsk Regional Center for Investment and Development and the necessary partner, stipulating the work performed.

An analysis of the strategic directions of socio-economic development of the Ivano-Frankivsk region (demographic situation, gender structure of the population, migration movement, educational infrastructure, health care, cultural heritage, economy and entrepreneurship, industry and industrial potential, innovations, foreign economic activity, total volume direct foreign investments, domestic trade, entrepreneurial activity, incomes of the population) and analyzed the importance of the Ivano-Frankivsk Regional Center for Investment and Development in the activities of the Ivano-Frankivsk region.

SWOT analysis was used to determine the strategic directions of socio-economic development of the Ivano-Frankivsk region. It was established that the strategic vision of the region's development is a combination of European values with age-old national traditions, a cultural, tourist, resort and recreation center of Ukraine open to cooperation. A region of innovative economy with a comfortable and safe living environment and a high level of social and spiritual life.

A fragment of the activities of the regional target program has been formed, in which the Ivano-Frankivsk Regional Center for Investment and Development takes an active part.

The main partners of the Ivano-Frankivsk Regional Center for Investment and Development and their partnership interaction were analyzed and the effectiveness of their interaction was determined.

It was established which partnership relations are the most attractive for the Ivano-Frankivsk Regional Center for Investment and Development using the method of expert evaluations.

Key words: local self-government, public organizations, partner, target program, partnership relations.

Постановка проблеми. Забезпечення високих і стійких темпів розвитку країни, досягнення стратегічних цілей державної влади неможливо без партнерства державних органів влади з представниками громадських організацій. Стратегії і програми, що орієнтуються тільки на використання бюджетних коштів, не дозволяють державі здійснювати масштабні, стратегічні проекти, що лежать в основі високої конкурентоспроможності країни. Дефіцит бюджету, скорочення трансфертів з державного бюджету, що спрямовуються на реалізацію інвестиційних проектів, необхідність модернізації застарілих об'єктів призводять до пошуку позабюджетного фінансування, яке у світовій практиці здійснюється на основі механізмів державно-громадського партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення та розвитку партнерства в різних країнах висвітлені в працях зарубіжних і українських вчених. Основні положення теорії господарського партнерства держави і громадського сектора розглянуті в працях таких вітчизняних та зарубіжних учених, як Р. Бекетт, В.Г. Варнавський, О.М. Головінов, М. Готтре, М. Джерарда, А.В. Клименко, П. Кучман, Л. Леон, К.В. Павлюк, А. Рейд, П.В. Савранський, Л.І. Федулова, Ю.П. Фомічов, Ф. Харвіч [3,4], а також в численних законодавчих актах, нормативно – правових документах, програмних та аналітичних документах ОЕСР, Європейської Комісії, та ін. Водночас, роль партнерства ОДВ та ГО в розбудові національного розвитку соціально-економічної системи регіону, з урахуванням досвіду розвинених країн, досліджена недостатнім чином.

Звідси випливає нагальна потреба в узагальненні та систематизації зарубіжного досвіду взаємодії ОДВ та ГО та визначення рівня потенціалу розвитку даних партнерських відносин.

Мета статті – проаналізувати досвід партнерства органів місцевого самоврядування (Івано-Франківським регіональним центром з інвестицій та розвитку) з громадськими організаціями та встановити рівень ефективності партнерства методом експертних оцінок.

Виклад основного матеріалу. Аналіз досвіду партнерства доцільно розпочати з аналізу нормативно-правової бази у сфері забезпечення партнерських відносин між регіональними центрами з інвестицій та розвитку і громадськими організаціями.

Відповідно до Закону України «Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна» саме Івано-Франківським регіональним центром з інвестицій та розвитку здійснюються функції уповноваженого органу, який організовує надання суб'єктам інвестиційної діяльності послуг, пов'язаних з підготовкою та реалізацією інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна». Зазначені функції на регіональному рівні не виконує жоден підрозділ облдержадміністрації та жоден територіальний орган центрального органу виконавчої влади. З 01 січня 2013 року в рамках «єдиного вікна» Центром надано послуги 14 іноземним компаніям, 4 з яких є мультинаціональними.

Крім того, на виконання Типового положення про регіональний центр з інвестицій та розвитку Центром виконуються такі основні завдання як

участь в реалізації складових національних інвестиційних проектів на території регіону, ресурсне забезпечення інвестиційного розвитку регіону, участь у підготовці та здійсненні заходів щодо формування інвестиційної привабливості території (маркетинг території) та моніторинг за дотриманням вимог інвестиційного законодавства з питань підготовки і реалізації національних та інвестиційних проектів, які впроваджуються за державної підтримки тощо.

Щодо безпосередньої партнерської взаємодії, то між Центром та необхідним партнером укладається договір про співпрацю, де обумовлюються виконані роботи.

Далі проведемо аналіз стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку Івано-Франківської області і проаналізуємо значення регіонального центру з розвитку та інвестицій в діяльності області.

Таблиця 1

Соціально-економічний розвиток Івано-Франківської області [1,2,5]

Фактор	Опис
Демографічній ситуації	У 2020 році природний приріст змінився на скорочення, однак за рахунок позитивного сальдо міграції чисельність населення області порівняно з попереднім роком зросла і на початок 2021 року в області проживало 1349,1 тис. осіб. Середній вік населення області – 40 років (чоловіки – 38 років, жінки – 42 роки).
Статева структура населення	Область характеризується перевагою жінок у загальній чисельності. На 1 січня 2022 року кількість жінок становила 711,2 тис. (52,7 %), чоловіків – 637,9 тис. (47,3 %). Частка осіб у віці 60 років і старші складає 21,5 %.
Міграційний рух	У 2021 році на Прикарпатті всіма міграційними потоками було охоплено 14,5 тис. осіб, з них 68% – переміщувались в межах області, 27% – в інші регіони України, 5% – в інші держави. У розрахунку на 1000 осіб наявного населення області кількість прибулих склала 10,7 особи, кількість вибулих – 10,2 особи, міграційний приріст – 0,5 особи.
Освітня інфраструктура	а кінець 2021 року в області нараховувалося 16252 дошкільних навчальних закладів, 16607 – закладів загальної середньої освіти, 2168 – органів управління освітою. Закладами дошкільної освіти у 2018 р. в області було охоплено 47% дітей відповідного віку, що є найнижчим показником серед регіонів України. Заклади дошкільної освіти в області перевантажені. Так, кількість дітей у розрахунку на 100 місць в області у 2018 р. становила 124 дитини, у тому числі у міських поселеннях – 134, у сільській місцевості – 110. Упродовж останніх 5 років кількість денних закладів загальної середньої освіти зменшилася на 35 і склала 705 закладів на початок 2021/22 навчального року, а дітей, що в них навчаються, – збільшилася на 5,8 % і склала 154,3 тис. учнів. У міських поселеннях функціонує 153 заклади, у сільській місцевості – 547, де навчаються 76,3 тис. На початок 2021/22 навчального року в області нараховувалося 16 самостійних закладів вищої освіти (9 коледжів, 4 університети, а також Н інститут, технікум та училище). В них вищу освіту здобувають 37,2 тис. студентів проти 40,3 тис. на початок 2014/15 навчального року. У коледжах, технікумі, училищі навчається 6,3 тис. студентів (17 %

	від загальної кількості), в університетах та інституті – 30,9 тис. (83 %). У порівнянні з іншими регіонами України за кількістю коледжів, технікумів, училищ Івано-Франківщина посідає 18 місце, університетів, академій та інститутів – 14–17; за кількістю студентів, які в них навчаються – 13 та 11 відповідно.
Охорона здоров'я	Рівень захворюваності в області по класу серцево-судинних захворювань впродовж 10 років є нижчим, ніж в Україні на 8-10 %, проте є тенденція до росту. Медичну допомогу населенню області надають 7595 лікарів та 14563 особи середнього медичного персоналу.
Культурна спадщина	Кількість клубних закладів зменшилася на 16 або на 2,2 %, бібліотек – на 20 (2,5 %). Проте, незмінною є кількість бібліотек, починаючи з 2010 року (771), клубних закладів – від 2007р. (722). обслуговує 771 масові бібліотеки та універсальна бібліотека з книжковим фондом 8,61 млн. примірників. В області діє 4 театри і 1 філармонія на 1,9 тис. глядацьких місць.
Економіка та підприємництво	протягом 2010–2022 рр. (відповідно, на 0,5 %, 6,5 % та 3,3 %) дозволило певною мірою відновити обсяги виробництва. Внесок області в загальне виробництво валового внутрішнього продукту (ВВП) України становив 1,9-2,2 %. Валова додана вартість (ВДВ), яка є основною складовою ВРП, у 2021 році становила 27043 млн. гривень у фактичних цінах. Частка ВДВ у загальному обсязі ВДВ України склала 2,1 %.
Промисловість і промисловий потенціал	У 2021 році в структурі реалізації 43,8 % складала продукція переробної промисловості, 44,6 % – з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, 11,2 % – добувної промисловості і розроблення кар'єрів.
Інновації	Протягом 2007-2022 років спостерігається поступове зниження інноваційної активності промислових підприємств. Незважаючи на це, область протягом трьох останніх років входила у десятку лідерів серед регіонів України за часткою інноваційно-активних підприємств в загальній кількості промислових та за питомою вагою реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової та у 2020 році займала, відповідно, 7 і 8 місця.
Зовнішньо-економічна діяльність	З 2010 року сальдо зовнішньої торгівлі залишається від'ємним. Коefіцієнт покриття експортом імпорту коливався від 1,78 у 2003р. до 0,82 у 2021 році. У 2021 році питома вага області у загальних обсягах експорту товарів України становила 0,7 %, імпорту – 0,8 %.
Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій	Щорічне вкладення іноземного капіталу здійснювалося у межах 21,5 млн. дол. США у 2010 р. – 53,3 млн. дол., у 2019 р.– 174,4 млн. дол., у 2020р. – 50,6 млн. дол., у 2021 р.– 150,5 млн. дол. США. Найбільші обсяги іноземних інвестицій зосереджені на підприємствах міст Івано-Франківська (337,8 млн. дол. або 41,5 % загального обсягу інвестицій) та Калуша (291,5 млн. дол. або 35,8 %).
Внутрішня торгівля	Упродовж останніх років відбулися зміни у структурі споживчого ринку: збільшилася частка обороту мережі фізичних осіб-підприємців (61,7 % у 2021 р. проти 50,6 % у 2004 р.), тоді як обсяг товарообороту підприємств помітно знизився (з 35,7 % у 2004р. до 31,6 % – у 2021 р.).

Підприємницька діяльність	У 2021 р. в області нараховувалось 40,8 тис. суб'єктів господарювання (з урахуванням підприємств-юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців), що у розрахунку на 10 тисяч осіб наявного населення склало 296 суб'єктів (56 підприємств та 240 фізичних осіб). За останні десять років найвищий рівень цього показника спостерігався у 2020 р. – 576 суб'єктів (63 підприємства та 513 фізичних осіб) проти 374 суб'єкти у 2003 р. (61 і 313 відповідно).
Доходи населення	Впродовж 11 років в області спостерігається тенденція зростання як наявного, так і реального доходів населення. Із загальної суми отриманих доходів на споживання населенням області у 2003–2021 роках витрачено понад 70 %, найвищий відсоток становив у 2013р. (88,7 %.), найменший – у 2005 році (71,9 %). У 2021 р. наявний доход населення області у розрахунку на одну особу становив 20964,6 грн.

Для аналізу інформації представленої у таблиці 2 та визначення стратегічних напрямів розвитку со-

ціально-економічного розвитку Івано-Франківської області використовуємо SWOT-аналіз (табл. 2).

Таблиця 2

SWOT-аналіз Івано-Франківської області

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Позитивна демографічна динаміка 2. Близьке розташування до кордонів ЄС 3. Інвестиційна привабливість регіону 4. Розвинута промислова інфраструктура 5. Наявність кваліфікованих трудових ресурсів, наукових кадрів та наукових розробок 6. Наявність природних ресурсів (надра, ліс та його продукти) 7. Наявність відновлювальних та альтернативних джерел енергії 8. Наявність сировинної бази відходів аграрного сектору 9. Значний туристичний та рекреаційний потенціал 10. Національні, релігійні та культурні традиції, автентичні промисли 11. Значна частка екологічно чистих територій 12. Високий рівень самоорганізації населення 13. Свідома та громадсько-активна молодь 14. Значний обсяг надходження коштів від трудових мігрантів з-за кордону 15. Високий рівень розвитку малого та середнього бізнесу 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Низька диверсифікація промисловості, висока залежність від газу 2. Недостатній розвиток дорожньої, інженерної інфраструктури 3. Високий ступінь зносу об'єктів житлово-комунального господарства 4. Висока трудова міграція населення, відтік інтелектуальних ресурсів за межі області 5. Низький рівень офіційної зайнятості, брак робочих місць в сільській місцевості 6. Не раціональне використання лісових ресурсів 7. Невідповідність окремих видів агропродукції стандартам ЄС 8. Низька купівельна спроможність населення 9. Низький рівень екологічної свідомості 10. Незадовільний рівень протипаводкового захисту 11. Недостатність забезпечення якісною питною водою окремих територій 12. Незадовільний стан поводження з відходами 13. Складна екологічна ситуація окремих територій 14. Недостатній рівень впровадження інновацій
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Активізація транскордонного співробітництва. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зростання трудової міграції і втрата трудових ресурсів.

<ol style="list-style-type: none"> 2. Пожвавлення інвестиційного середовища та залучення зовнішніх інвестицій в економіку області. 3. Розвиток відновлювальних та альтернативних джерел енергії. 4. Пожвавлення експортно-імпортних відносин з ЄС, поява нових ринків збуту продукції. 5. Розвиток інфраструктури, насамперед дорожньої та житлово-комунального господарства. 6. Децентралізація влади, проведення адмінреформи та зростання бюджетної самостійності громад. 7. Покращення бізнес-клімату в Україні 8. Створення потужностей з переробки відходів. 9. Розвиток екотуризму, зокрема міжнародного. 10. Інвестиції трудових мігрантів. 	<ol style="list-style-type: none"> 2. Послаблення експортно-імпортних відносин з країнами Митного Союзу, скорочення російських інвестицій. 3. Дефіцит природного газу через надмірну залежність від імпорту. 4. Зменшення внутрішнього товарообороту через низьку купівельну спроможність населення. 5. Скорочення агровиробництва через низьку конкурентоспроможність і відсутність підтримки з боку держави (порівняно з європейськими виробниками). 6. Виникнення надзвичайних ситуацій природного (паводки, зсуви, селі, ерозії) та техногенного характеру.
--	--

За результатами аналізу, можна зробити наступні висновки:

Демографічна ситуація в області загалом залишається позитивна, з незначним зростанням демографічного навантаження. Однак, населення працездатного віку все менше забезпечується робочими місцями через спад промислового виробництва. Самозайнятість у малому бізнесі теж зростає незначно.

Динаміка ВРП регіону на загал позитивна і відповідає загальноукраїнським тенденціям, однак її частка у ВВП і надалі не перевищує 2%.

За структурою економіки Івано-Франківщина залишається промислово-сільськогосподарським регіоном, хоча її економічний профіль надалі повільно трансформується з промислового в бік торгово-послужового і фінансово посередницького, тобто реальний сектор й надалі скорочуватиметься.

Структура промислового виробництва залишається без змін – лівову частку й надалі займають низько- і середньо технологічні підприємства видобувної та енергетичної промисловості.

Знизяться обсяги видобування сирої нафти і супутнього газу на Надвірнянському і Долинському родовищах через поступове їх вичерпування, технологічну складність і здорожчання видобутку.

Найбільше енергогенеруюче підприємство Західної України «Бурштинська ТЕС», вірогідно, буде модернізоване і перейде на 5-6-й технологічний уклад, однак, обсяги виробництва електроенергії зростуть незначно через обмеження обсягів її постачання на європейських ринках.

Мале і середнє підприємництво розвивається повільно, залишаючись переважно у секторі торгівлі та послуг.

Отже, стратегічне бачення розвитку регіону – самобутній та самодостат-

ній край у якому поєднуються європейські цінності з віковими національними традиціями, відкритий до співпраці культурний, туристичний, курортно-рекреаційний центр України. Регіон інноваційної економіки з комфортним та безпечним життє-

вим середовищем і високим рівнем соціально-духовного життя.

Стосовно значення регіонального центру з розвитку та інвестицій в діяльності області та на нього покладено виконання наступних задач (табл. 3).

Таблиця 3

**Фрагмент заходів регіональної цільової програми,
де Центр бере активну участь**

Найменування заходу	Партнери-виконавці	Очікувані результати
Підготовка пропозицій щодо утворення в області промислових, індустріальних і технологічних парків на основі вивчення та комплексного аналізу інфраструктури території, розроблення відповідної документації, їх державна реєстрація	Управління з упровадження економічних реформ, євроінтеграції та інвестицій, департамент економіки, департамент промисловості та інфраструктури облдержадміністрації, головне управління Держземагентства в області, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування	Аналітичні матеріали щодо створення промислових зон
Створення та забезпечення функціонування системи «єдиного інвестиційного вікна» з метою взаємодії інвесторів з органами влади для одержання ліцензій, дозволів, погоджень, вирішення земельних питань тощо	Управління з упровадження економічних реформ, євроінтеграції та інвестицій облдержадміністрації, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування	Спрощення дозвоільно-реєстраційних та погоджувальних процедур для інвесторів
Виготовлення матеріалів та забезпечення належного функціонування експозиції області на національній виставці інвестиційної привабливості регіонів та на виставці інвестиційних проектів міст і районів області	Управління з упровадження економічних реформ, євроінтеграції та інвестицій, департамент економіки, департамент промисловості та інфраструктури, департамент агропромислового розвитку облдержадміністрації, райдержадміністрації та виконавчі комітети міських рад	Інформування потенційних інвесторів про інвестиційні проекти області
Розробка та затвердження Положення про присвоєння звання «Почесний інвестор Прикарпаття»	Управління з упровадження економічних реформ, євроінтеграції та інвестицій, департамент економіки, департамент промисловості та інфраструктури, департамент агропромислового розвитку облдержадміністрації, райдержадміністрації та виконавчі комітети міських рад міст обласного значення	Наповнення інвестиційного іміджу області конкретним змістом

Проведення заходів з обміну досвідом з іншими регіонами щодо ефективного залучення інвестицій і супроводження інвестиційних проектів	Управління з упровадження економічних реформ, євроінтеграції та інвестицій облдержадміністрації	Покращення інвестиційного клімату в області
Розгляд стану підготовки проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку (національні проекти), наданих Державному агентству з інвестицій та управління національними проектами для державного сприяння, з метою вирішення пов'язаних з їх підготовкою проблем	Управління облдержадміністрації	Забезпечення основних умов підготовки національних проектів
Удосконалення, узагальнення та постійне оновлення електронних баз даних інвестиційних проектів та пропозицій, вільних об'єктів нерухомості (земельні ділянки, виробничі площі, об'єкти незавершеного будівництва), поширення їх серед потенційних інвесторів українською та іноземними мовами	Управління з упровадження економічних реформ, євроінтеграції та інвестицій, департамент будівництва, житлово-комунального господарства, містобудування та архітектури, департамент промисловості та інфраструктури облдержадміністрації, головне управління Держземагентства в області	Підвищення рівня поінформованості потенційних інвесторів про перспективи інвестиційної діяльності в регіоні
Сприяння інвесторам в реалізації започаткованих інвестиційних проектів у промисловості та інших секторах економіки області	Департамент промисловості та інфраструктури, департамент агропромислового розвитку, управління з упровадження економічних реформ, євроінтеграції та інвестицій, департамент економіки облдержадміністрації	Забезпечення сприятливих умов для реалізації інвестиційних проектів
Створення та забезпечення роботи постійно діючих координаційних рад зі сприяння залученню інвестицій	Райдержадміністрації та виконавчі комітети міських рад міст обласного значення	Покращення співпраці з інвесторами
Підготовка пропозицій щодо поліпшення інвестиційного клімату та надання узагальнених пропозицій центральним органам державної виконавчої влади	Управління з упровадження економічних реформ, євроінтеграції та інвестицій, департамент економіки, департамент промисловості та інфраструктури облдержадміністрації, головне управління Держземагентства в області, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування	Підвищення рівня поінформованості центральних органів державної виконавчої влади

Отже, на період 2020-2023 років в Івано-Франківській області заплановано здійснити 61 захід регіональної цільової програми, при чому Центр бере активну участь у 23 заходах, тобто 37,7 %. Тобто можна стверджувати,

що Центр є надійним партнером і його залучають до проведення відповідальних заходів.

Проаналізуємо основних партнерів Івано-Франківського регіонального центру з інвестицій та розвитку.

Таблиця 4

Перелік партнерів Центру

Партнери	Характеристика партнера	Зміст партнерства
Спілка бухгалтерів	Добровільне об'єднання громадян, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації своїх прав і свобод, захисту законних економічних, соціальних, творчих, політичних та інших прав.	Проведення спільних бізнес-форумів, семінарів, тренінгів та консультацій в сфері бухгалтерського обліку.
Ділові ініціативи	Надає інформацію щодо організації, ведення, обліку та оподаткування підприємницької діяльності.	Партнерська взаємодія в сфері підприємницької діяльності
Клуб ділових	Надає послуги конференц-сервісу, консультації, організація бізнес заходів та навчальних заходів, підтримка підприємництва.	Взаємодія щодо навчання ведення бізнесу
Спілка журналістів	Незалежна, громадська, позапартійна організація, національна всеукраїнська творча спілка як суб'єкт творчої діяльності, що об'єднує професійних творчих працівників – журналістів та інших працівників засобів масової інформації, які професійно займаються журналістикою, публіцистичною діяльністю.	Професійне та правдиве висвітлення подій в Івано-Франківській області в сфері регіональних інвестицій та розвитку.
Ресурсний центр	Громадська організація, підтримка місцевої громади, проведення семінарів та тренінгів тощо.	Співпроведення семінарів та тренінгів тощо.

Проведемо аналіз партнерської взаємодії та визначимо ефективність даної взаємодії.

Таблиця 5

Інтерпретація даних про партнерську взаємодію за 2019-2021 роки

Партнер	Роки			Темпи росту, %		
	2019	2020	2021	2019	2020	2021
Спілка бухгалтерів	8	7	10	100	87,5	142,86
Ділові ініціативи	7	9	9	100	128,57	100
Клуб ділових	3	4	4	100	133,33	100
Спілка журналістів	5	6	6	100	120	100
Ресурсний центр	1	1	1	100	100	100

Отже, розрахунки дають можливість зробити наступні висновки. Загалом співпраця Центру з громадськими організаціями є плідною, оскільки щороку кількість співпраці зростає, винятком став 2021 рік де співпраця залишилася на такому самому рівні. Але така ситуація є позитивною, оскільки

не скоротилась співпраця між Центром та громадськими організаціями.

Проаналізуємо, які партнерські відносини є для Центру найбільш привабливими. Аналіз проведемо за допомогою методу експертних оцінок.

Таблиця 6

Метод експертних оцінок

Партнери	Коефіцієнт вагомості	Експертна оцінка				Середня оцінка	Зважена оцінка
		1	2	3	4		
Спілка бухгалтерів	0,17	4	4	3	3	3,5	0,59
Ділові ініціативи	0,27	5	5	4	4	4,5	1,21
Клуб ділових	0,22	4	4	3	3	3,5	0,77
Спілка журналістів	0,21	4	4	5	4	4,25	0,89
Ресурсний центр	0,13	3	3	3	4	3,25	0,42
Сумарний бал							3,88

Отримані результати зобразимо графічно на рис. 1.

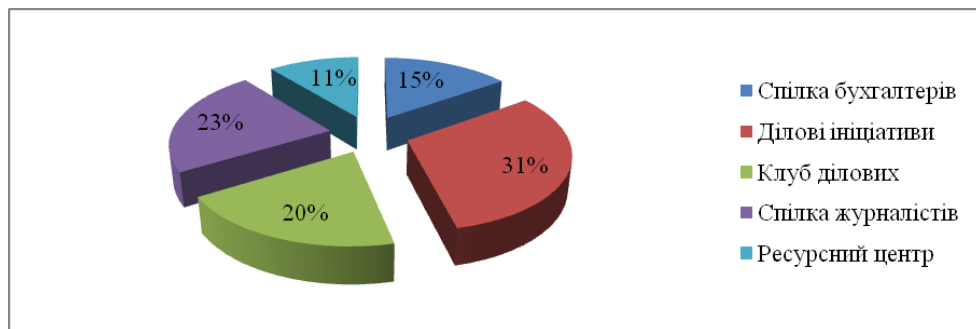

Рис. 1. Ефективність взаємодії Центру та ГО

Отже, експерти встановили, що центр задоволений партнерськими відносинами на достатньому рівні, тобто на 76% (3,88 бали). Найбільше його влаштовує співпраця з ГО «Ділові ініціативи» та ГО «Спілка журналістів», а решта громадських організацій виконують співпрацю на середньому рівні.

Характер стратегічного розвитку Центру формується за результатами різних консультацій, спрямованих на розбудову консенсусу, а також на обґрунтовані очікування громади від владних структур. До участі в ухваленні рішень і розробці стратегічних цілей було запрошено всі зацікавлені

сторони – представників влади, наукових установ, асоціацій підприємців, торговельних палат, підприємств та громадянського суспільства.

Висновки. Отже, аналіз партнерських відносин Центру та громадських організацій показав, що вони закріплені законодавчо та юридично, наявні партнери виконують свої зобов'язання в повному обсязі. Метод експертних оцінок продемонстрував, що ефективність взаємодії становить 76%, тому проаналізуємо у наступному підпункті потенціал розвитку партнерських відносин Центру та громадських організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Івано-Франківська область. Інформаційна система управління освітою. URL: <https://if.isuo.org/> (дата звернення: 12.07.2022).

2. Міграційні процеси в Івано-Франківській області. URL: <https://oleshaotg.gov.ua/news/1657183895/> (дата звернення: 12.07.2022).

3. Попадинець І. Р. Формування механізму управління мотивацією праці менеджерів на нафтогазових підприємствах : автореф. дис. ... канд. екон. наук. Івано-Франківськ, 2016. 21 с.

4. Попадинець І. Р. Впровадження системи управління якістю в органах державної влади. Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека». 2022. №4. <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2022-4-8102>

5. Сайт Івано-Франківської обласної адміністрації.. URL: <https://www.if.gov.ua/ivano-frankivshchina> (дата звернення: 12.07.2022).

REFERENCES:

1. Ivano-Frankivska oblast. Informatsiina systema upravlinnia osvitoiu. [Ivano-Frankivsk region. Education management information system.]. (n.d.). www.if.isuo.org.ua. Retrieved from <https://if.isuo.org/> [in Ukrainian].

2. Mihratsiini protsesy v Ivano-Frankivskii oblasti [Migration processes in Ivano-Frankivsk region]. (n.d.). [www.oleshaotg.gov.ua](http://oleshaotg.gov.ua). Retrieved from <https://oleshaotg.gov.ua/news/1657183895/> [in Ukrainian].

3. Popadinets I.R. (2016). Formuvannia mekhanizmu upravlinnia motyvatsiieiu pratsi menedzheriv na naftohazovykh pidpriemstvakh. [Formation of the mechanism for managing the work motivation of managers at oil and gas enterprises] Extended abstract of candidate's thesis. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

4. Popadinets I.R. (2022). Vprovadzhenia systemy upravlinnia yakistiu v orhanakh derzhavnoi vlady [Implementation of the quality management system in state authorities]. Publichne administruvannia ta natsionalna bezpeka – Public administration and national security, 4. Retrieved from <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2022-4-8102> [in Ukrainian].

5. Sait Ivano-Frankivskoi oblasnoi administratsii [Ivano-Frankivsk regional administration website]. (n.d.). www.if.gov.ua. Retrieved from <https://www.if.gov.ua/ivano-frankivshchina> [in Ukrainian].

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

№ 4 (22) – серпень-вересень 2022